

ETEL LAKA.

VAGYIS

ATTILA HUN KIRÁLY BIRODALMI SZÉKHELYE. TÖRTÉNELMI VIZSGÁLAT.

ÍRTA

RÉVÉSZ IMRE

A DEBRECENI REFORMÁLT EGYHÁZ EGYIK PRÉDIKÁTORA.

DEBRECENBEN
NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1859

„Egyik nemzet elmcgyeu, is a másik
eljö; jöllehet n lóid
mindörökké megmarad.“

Prvtiikiilor .Sutomon.

„Piil equidem durare din sub imagine cadein

Crediderim

toties versa est fortuna locoruin -

()r ul

Előszó

Nem kívántatik hozza sem valami költői felszárnyalás, sem valami mélységes történelmi érzék, hanem csupán egy kis műveltség és honszerelm, hogy az ember, s kivált a magyar ember, némi kegyeletes érdekekkel viseltessék hazájának, szülőföldének ösmúltja iránt.

Vájjon micsoda nemzet fíjai laktak és csatáztak hajdan e mezőn, hol most az alföldi magyar csendesen szántogat, és el elmereng, midőn ekéje hamvadé koponyákat, régi pénzeket, rozsdás fegyvereket vet ki a földből? Vájjon e halmon, honnan most a nyáj kolonipolása közül a pásztornak hús furulyázása hallik, micsoda hadvezérnek sátora lehetett egykor, vagy mely hősnek takarja ez ezredéves hamvait? slb. slb. — Mindezek oly kérdések, melyeket méltán feltehet magának az alföldi magyar; mert a régimilt idők hús szellője, nemcsak a bércek váromladékai közül, vagy Mohács mezején, hanem a Tiszának siktérein is szól.

Ne csudálja tehát a nyájas olvasó, ha engem is egykor, midőn a magyaröslörténolemmel egykissé közelebről foglalkozhattam, édesdeden lepett meg, sőt megragadt egy múlt századi derék magyar tudósnak, azon irodalinilag mindezeideig ösmeretlen véleménye, mely szerént nagy ösünknek Etelének, a birodalmakat rázkódtató hun fejedelemnek székhelye, Debrecen, Bőszörmény és Újváros közölt, tehát azon tájékon volt, melyhez engem a múltunk és jelennek édes köteléki szorosán kapcsolnak. Ne csudálja, ha most, ama helyek iránti szeretetemnek s hálámnak némi jeléül, történelmi hirt és dicsőséget kísértek meg kivívni azok számára. *Patriam cum possis, non illustrare, scelus est.*

Megvallom azonban, hogy ama reám nézve meglepő, s e kegyeletes indulatot költő tudomás, melyre én, több mint egy évtizeddel ez előtt jutottam, talán mindvégig csendesen szunnyadva maradt volna elmémben, s az irodalmi nyilvánosság mezejére sohasem lépett volna, ha a közelebbi évek folyamán, nemzeti östörténelmünk egyik igen tisztelt bajnoka, folyvást és ismételve, kétkezés nélkül Jász-Berényt nem jelölte volna ki Etele székhelyéül. Megvallom nehezen esett, hogy azon többrendbeli, nagy figyelemre

IV

méltó vélemények, melyeket Kiele birodalmi székhelyének hol fők vesére nézve, a múlt időkben, tekintélyes hazai s külföldi ludóso felállítottak, nálunk az újabb időkben, figyelemre méltatva nem valósnak; s nem volt senki, ki a Jász-Berénybe vezető út, vagy inkább megújított vélemény ellen, kétkedő és bíráló szavát felemelj» íme tehát magának a tudománynak szempontjából és érdekében is, gyökeres vizsgálatom tárgyává teszem az egész kérdés s minden eddig ez ügyben felmerült s előttem ösmeretes vélelményekét, szigorúan és elfogulatlanul megbírálván, állítok fel én egy új véleményt, melyet azonban nem annyira végeredményén mint inkább a mellette általam felhozott érvekre nézve tartok újnak és sajátomnak, s minden eddigieknél erősebbnek.

Hogy ezen hiedelmem, s a vizsgálatok melyeken ezt alapítom, megütik-e a történelmi bizonyosság vagy valószínűség mértékét: azt a szakértő s elfogulatlan bírálat fogja eldönteni. Szabalegyén azonban kifejezni azon reményemet, hogy jöjjön bár e bírálat egészen fegyverbe öltözve e művecske ellen: mégis alig fogja mind felépíteni azt, mit én ebben lerontottam, s leronlai egészen azt, mit építettem. Azért te is, nyájas olvasó, ki velem együtt az őstörténelem sötét sírboltjába lelépni szíves vagy:, „*A félj, csali higj,*“ de ne vakon és feltétlenül, hanem kellő vizsgálat után és szabadon.

Isten veled!

Írtam Debrecenben. 1859. Július 24.

Révész Imre

Kiél laka.

I.

Priszkosz követségi útja Eteléhez.

Második Theodosius, ki 408-161 450-ig ült a keleti római birodalom császári székében, a 449-dik évben Krisztus után egy követséget küldött Etele hun királyhoz. Ezen követség bevallott és nyílt célja az volt, hogy választ vigyen Etelének azon legközelebbi követelésére, miszerénl birodalmának határait, barátságos egyezkedés útján, a Dunántúl, délre, mintegy ötnapi járó földre, Naissusig²⁾ kívánta kiterjeszteni; s egyúttal, a hun szökevények kiadatását is, keményen követelte. Ezen követséghez csatlakoztak, s ezzel együtt tették útjokat, Etele Konstantinápolyból viszszerítő követői is, Edekon és Orestes, kik közül az első, Theodosius főemlőre fhrysaphius állal megvesztegettetve, azon nemtelen megbízatást vállalta magára, hogy Etélet orozva meggyilkolja. Ama becsületes célú követség, melynek ez aljas szándékkal semmi köze, sőt arról tudomása sem volt, Maximinus fő emberre bízott, ki a keleti római birodalomban több jeles tisztségeket viselt; s mellette követségi tolmácsként a gonosz tervbe szintén beavatott Vigilász szolgált.

Maximinus körtéré, hozzá csatlakozott e követséghez Priszkosz huzánli jeles szónok és bölcsész is, a ki a követség útjának egész történetét részletesen leírta; műve azonban, csak azon töredékben maradt fenn, melyet abból Constantinus Porphyrogenneta tudós keleti császár, a X-dik

¹⁾ Ezen évre teszi a szövetség idejét Pny: Annales veteres hunorum, avarain et hungaronim. Vindobonae. 1701. 123.1. só utána Stritter: Memóriáé pnpitiorum, olim ad Danubium, Pontúm euxinum etc. incoleitium, e scriptoribus históriáé byzantinae eriilae et digeslac. Töm. I. Pelropoli. 1771. -193. I. Szinte ezen évet, még pedig ennek első havait említi Thyerry is: Attila, történeti beszélj-Ford. Szahó Károly. Pest, 1855. 53. I. Az e'v első havaira azonban, bajosan eshetik a követség alja; mert Priscus, hidegről, fagyról egy szót sem szól. sőt azt említi, hogy több ízben, szabad ég alatt tartózkodtak s háltak, a mi téli időben nehezen történhetett. Szabó Károly pedig: Mutatvány Priszkosz töredékeiből, líj Magjai Múzeum. 1850/1. I. Köt. 547. I. 148-dik évre teszi a követség ideje't.

²⁾ Kétségen Kívül a mai Kissé, a Dunától délre Widdin alatt, Szerbországlían. a Nissan a folyam mellett.

században készítet!.)³⁾ Ezen töredék szerint, a követség *útjának jöbb pontjai*, melyek t. i. bennünket legközelebről érdekelnek, a következők valónak:⁴⁾

„Együtt utazva a bartiarokkal, megérkeztünk *Szenükébe*)⁵⁾ mely Konstantinosz varosától, jó gyalog embernek 13 napi járó földre esik. A hol is megállapodván, illőnek gondoltuk ebédre Edekont, s a vele lévő barbárokat is meghívunk“..... Másnap útra keltek.

„Megérkezvén *Naisszoszba*,⁶⁾ melyet az ellenség feldúlt, a város lakók nélkül találtuk, csak a templomok romjai közt találkozott néhány sinlődő beteg. S a folyótól kissé távolabb, a tisztáson megszállván (mert az egész part környéke, tele volt, a csatában elhullottak csontjaival) másnap Agintheoszhoz, az Illüriában lévő hadosztályok vezéréhez mentünk, ki Naisszoszhoz nem messze lakott, hogy a császár parancsát tudtára adjuk, s a szökevényeket átvegyük... Itt meghalván, a mint utunkat, a naisszoszi hegyekről, az Isztrósz folyó felé folytattuk, egy rengeteg földtől tájra bukantunk, melynek sok tekervényes zuga és csavarulata volt, s melyben a nap fellessztor, midőn azt hittük, hogy nyugotra megyünk, a nap keltél velünk szemben pillantottuk meg, úgy hogy a táj fekvését nem (ismerők felkiáltottak, mintha a nap ellenkezőleg járna, s nem azon tájt jelölné mint rendesen; pedig a táj szabálytalanságánál fogva, az ut ezen része, kelet-felé nézett.“

„Ezen nehezen járható táj után lapályra jutottunk, mely hasonlóan erdős volt. Itt a barbár⁷⁾ révészek bennünket dereglyékbe vévén, melyeket

³⁾ Szabó Károly i. h. 517. I. — Nyomdai vagy leírási hiba lehet derék (»dúsunk c nagy becsei közleményében az, hogy a bevezetésben, Priscus születési a 4-dik század elejére teszi, holott a szövetség történetéből s egyéb adatokból ugyanott maga kimutatja, hogy Priscus 133 — 473-ig virágzott; mely szerint teliat nem a IV. hanem az V. század elején kellett születnie.

⁴⁾ Átveszem a pontokat Szabó Károlyiét, ki Priscus fenmaradt töredékeinek egy részét, az idézett helyen, valamely nialih kiadás után, az eredeti hellen nyelvből fordítva közli. Sajnálni lehet, hogy az általa használt kiadásról, annak kritikai becseről, s azon codexről, melyből e kiadás vétetett, nem emlékezik; mert Priscus töredékeinek előttem (ismeretes eredetije, a mint az t. i. forpus hyzantinae históriáé. De hyzantinae históriáé Scriptoribus. Venetiis, 1720. Tóin. I 25 — 51. topokon közölve van, s azon tátin fordítások, melyeket c gyűjteményben, Srilternél s ő illanna Praymil i. i. ti. h. végre Bálnél: Attila, missis, acceplesqne legalionihus illustris. Apparátus ad hist. Imig. Decad. II. Móniim I. Posonii, 1745. találók, több, reánk nézve érdekes pontokon eltérnek Szabó Karoly szövegétől, s bajos megítélni, hogy szükség esetében, melyeknek tulajdonitson az ember döntő hitelt.

⁵⁾ Serdike, vagy némely régiéknél Sardica, Bolgárország egyik kiliinő mai városának Sáliének helyén, Nissától délkeletre.

⁶⁾ A fentebb említett Nissa, melyet Etele, a szövetséget megelőző évben dúli fel.

⁷⁾ E nevezet alatt értsd itt mindenütt a hunokat.

kivágott és kivájt faderekből készítetek, átszállítottak a folyón, mely de-reglyéket azonban nem a mi számunkra, hanem a barbár nép átszállítására készítettek, mely velünk útközben találkozott is,⁸⁾ mintha Allélász, vadászatra szándékoznék menni, a rómaiak földére; pedig ezt a fejedelmi szküt-lia, háborúra készülve lelte, azon ürügy alatt, hogy nem adtak át neki minden szökevényt.“

„Miután az Isztvúszon átkeltünk, s a barbárokkal mintegy hetven stadiont mentünk,⁹⁾ egy térségen megállapodunk parancsolok, hogy az Edekon emberei Attalásznak jövetelünk felől, jelentést tehesse; s velünk maradván a bennünket kalauzó barbárok is, a mint estvefelé ebédhez fugánk, lódobogást hallunk felénk közelgési; s csakugyan két szküthn férfú jött hozzánk, azon parancssal, hogy menjünk Attalászhoz. S miután mi őket estebédre Uivánk, jól lakoztak, s másnap az utón kalauzoltak bennünket. S elérvén azon nap, kilenc óra tájban¹⁰⁾ Attalász sátrait, melyek számosán valónak, a mint egy halmon sátrat akartunk volna ütni, az oda vetődött barbárok letiltottak bennünket, minthogy Attalász sáttra síkon volt;... tehát oda hurcolóskodtunk, a hova a szkütháknak“) tetszett.* Innen darab idő múlva:

„...az ország éjszakibb része felé¹²⁾ útnak eredtünk, s miután egy ideig a barbárral együtt haladtunk, egyszer csak más útra fordultunk,¹³⁾ ezt parancsolván a bennünket vezérlő szküthák, minthogy Attalász egy faluba fog térni, hol egy Eszká) nevezetű leánynyal akart egybekelni, kit bár sok neje volt, a szküthá szokás szerént, szinte nejlű volt veendő.“

„Innen, siktérségen vezető utón mentünk, és hajózható folyókra

8) A velencei kiadás szövegében: ὅπερ ὑμῖν κατὰ τὴν ὁδὸν ἀπητήληται; fordításában: noliis in via oiriirmel; így Slrillernél és Priiynál;— Bálnél pedig: occurrerat.

9) Az Iszrosz vagy Isler, mint tudjuk, a Dunát jelenti. — A stadion, mely a görögökne'h az olyimpiui pályafutástól véve, rendszeren használt útmérték vala, lesz 600 görög, vagy 625 római lábál; 40 stadion egy geographiai, vagy német mért-földet; e szeréül 70 stadio t és $\frac{3}{4}$ német mértföldet tenne. Az itt szóban lévő stadionok száma lelett azonban kétség támad; mert az eredeti szövegben: ἕως οἱ προεβητες σταδίου áll, tehát ὀι jelentené n számot; az ὀi magában hetvenet, az I ismét magában lizet jelent; de o két belli, ekként öszveirva, nein lordul elő a görög számírásban, s így a szövegben leírasi vagy nyomdai hiba leltei. A latin fordítók egyezőleg 15 stádiumot írnak, ugydc ezt ἕτε jelentené. Feltévén, hogy Szalai Károly kritikailag kijavított szöveget használt: maradjunk hetven mellett.

10) A szövegben: ἀμφὶ θ' τῆς ἡμέρας ὡρα Α θ' kilencet jelent, s im a latin fordítók mégis mindyájau nyolcat írnak.

11) A scythákon értsd itt folyvást a kunokat.

12) ἐπὶ τοῖς ἀρκυματέρας τῆς χώρας; as loca, magis ad arctum vergentia.

13) ἕτερον ὁδὸν ἔπραττεν; alio iter ventinus

akadtunk, melyek közül az Isztrósz után a *Drékou*, a *Tiga* és a *Tifeza* voltak legnagyobbak¹⁴ s ezeken fa derékből vágott dereglyéken kellünk ál, melyeket a folyam mellett lakók használnak, a többieké» pedig talpakon hajóztunk át, melyeket a barbárok szekereken hordanak a vizenyős helyeken keresztül.“

„Nagy utal tévén,¹⁵) estvefele sátort ütöttünk egy tó mellett, melynek vize iható volt, s melyből szoktak inni a közel falu lakosai.“ — Innen az éjjeli zivatar elzavarta őket, s szétszórt pogyászaik elhagyásával, kénytelenek voltak a közel faluba menekülni, melynek úrnője Blédász nejeinek egyike volt. Itt szívesen látták őket; nádat gyűjtottak, úgy világotak. Viradtával pogyászaikat felkeresték, s egész nap szárították.

„Miután pedig lovainkat, s többi teherhordó barmainkat jól tartottuk, a fejedelmi nőhöz mentünk, s öt üdvözölvén, viszonzásul három ezüst kekeglyel, piros bőrökkel, indiai borssal, pálma-gyümölcsessel s más csemegéekkel ajándékoztuk meg, melyeket a barbárok, mint nálok nem honosokat, nagyra becsülnék, s azután, a megvendéglésérl jót kívánva, eltávoztunk. — *Hét napi ut végeztével*¹⁶) egy faluban megállapodlunk, azt parancsolván a bennünket vezérlő szküthák, minthogy t. i. Attelász, útját annak fogja venni, s nekünk utána kelletik majd utaznunk. Itt találkoztunk a nyugoti rómaiak embereivel, kik szintén mint mi, Attelászhoz követségben jártak.“

„Egy utón járván hál vele (Etelével), megvárva, hogy elöltünk elhaladjon, az egész sokasággal követtük őt. És *némely folyókon átkelvén*,¹⁷) egy igen nagy faluba jutottunk, melyben mint mondják, Attelásznak bárhol lévő lakai közt legfényesebb lakása állott, szépen kidolgozott gerendákból és deszkákból öszveállitva, és nem erősségre, hanem ékességre számított fakerítéssel körítve. A királyé után, az Onégesziosz laka volt legkitünőbb, melynek szinte fakerítése, de tornyokkal nem volt úgy díszítve mint az Attelászé Nem igen távol a kerítéstől, egy fürdő volt, melyet a szkütháknál Attelász után legtehetősebb Onégesziosz Paioniából¹⁸) hozottat kövekből

¹⁴) ενθενδε εσπερευομεθα οδον ομαλην εν πεδιο κειμηνη . και σιπόροις τε προσεβαλομεν ποταμοις, των ει μεγαιστοι μετα τον Ιστρον, ο, τε Δρηκων λεγομενος, και ο Τιγας, και ο Τιφισας ην Illinc facili et aequali via, per plauitium polentrm iter fecimus, et in ninltos tluvios navigabilis jmgpegimus, Quorum post Istrum maxiim sunt Drecun dictus,el Tigas et Tiphisas.

¹⁵) μακραν δε ανυσαντες οδον. longa via confecta.

¹⁶) ημερων δε ζ' οδον ανυσαντες. A ζ' valóban hetet jelent, s ime a latin fordítóknál mégis egyezőjig: „sex dicrum ilinere emenso“ áll.

¹⁷) και ποταπις Τιγας διαβατες. Trajectis quibsdam omnibus.

¹⁸) Paionia és Paeonia név alatt, még XVI. századi Íróknál is fordul elő Pannónia, melyet a Duna választott el Dáciától.

építettett. Mert sem kő, sem fa nincsen az ezen részen lakozó barbároknál, hanem ott másnnan hordott fái használnak“¹⁹⁾ —

Ezek alkotják Priscus Rhetor útleírásának főbb pontjait. Igen nagy hibát követnének azonban el, ha ezek mellett kellő figyelembe nem vennék, azon néhány sornyi, de igen nagy fontosságú leírást, melyet a hatodik század közepén, tehát Priscus után épen egy századdal virágzott goth író, *Jornandes*,²⁰⁾ magának Priscusnak, általa még egész terjedelmében használt művéből, következőkben közöl: „A követségbe ifjabb Theodosius által küldött Priscus, egyebek mellett ezt mondja: Némely rendkívüli nagy folyamokon, az az a *Tysia-n*, *Tibisia-n* és *Dricca-n* általmenvén, azon helyre jutotunk, a hol hajdan, *Vidkula*, a golhok legvitézebbje, a sannaták által csalárdul megöletett. S ettől nem messze azon faluba értünk, melyben Attila király tartózkodott; de egy oly faluba, — mondom, — mely a legfényesebb városhoz volt hasonló, melyben kisimitott deszkákból alkotott falakat találtunk, melyeknek egybeszerkesztése oly egységesnek szilárdnak látszott, hogy a figyelmes tekintet is, alig tudta megtalálni, a deszkák öszveragasztását. Láthatnál itt, széles terjedelmű éttermeket, nagy diszszel felékesítetl erkélyeket. Az udvar pedig roppant körületű kerítéssel volt körülvéve, úgy hogy maga e terjedelem, királyi udvart mutatott. Ez volt az egész barbárság felett uralkodó Attila királynak lakhelye, melyet ő a meghódított városoknál felyebb becsült.“²¹⁾

Ezer leírások alkották alapját és végforrását azon különbféle vé-

¹⁹⁾ ἡδὲ γὰρ λίθος κ δένδρον παρα τοῖς ἐκείνο το μέρος οἰκῶσι
βαρβαροῖς ἐστίν. ἀλλὰ ἐπεισάτω τῆ ὄλη κερηῖται ταυτη. Nec enim

apud eos, qui in ca parte Scythiae habitant, nullus est aut lapis, aut arbos, séd matéria aliunde advecta utuntur.

²⁰⁾ Jornandes, vágj' Jordanes, ki hazai íróink előtt is eléggé ösmercs, a VI. század közepén, tehát Priscus után egy századdal virágzott goth eredetű szerzetes, s némelyek szerén! ravennai püspök is volt. Valószínűen élt Konstantinápolyban is. A keleti római birodalom történeteit, s az azokra vonatkozó műveket jól (ismerte. Kgyik leumaradt műve: De getarum, seu golhorum rebus gestis, melyhez több rendbeli, mar elveszett forrásokot, így pl. Priscus útleírását is egész terjedelemben használta. Másik műve: De gestis románorum. Előbbi művének több rendbeli igen régi codexei s bírálatos kiadásai vannak. En azt használom, melyet Mura tori: Derüm Italicarum scriptores. Tóm. I. Mediolani, 1723. 18t—221. lk. Garetius és egy igen régi kézirat után nagy gonddal kiadott: s nem kételkedem a Jornandesnél tárgyunkra vonatkozólag előforduló néhány pontot, az említett körülményeknél fogva, csak oly, vagy még nagyobb hitelességükuck tartani, mint a Constantinus Porphyrogenencla után X. századból fentmaradt Priscusféle töredékeket.

²¹⁾ Jornandes: i. h. Cap. XXXIV. 208. I. „Priscus tali voce inter alla refert: Ingenlia siquidem flumina, idest Tisiarn, Tibisiamque et Driccam transeuntes, venimus ad locum illum, ubi dudum Vidicula (más kiadásban Vidigoja) golhorum fortissimus, sarmatorum dolo occubuit. Indeque non longe ad vicum, in quon rex Attila morabatur, accessimus.“ etc.

leményeknek, melyeket a hazai és külföldi történetbúvárok, Kiele lerajzol lakhelyének hol fekvése felett felállítottak, s melyeknek lehető hu előadási és bírálata im ill következik:

II.

Cantoclar, Bél, Timon, Benkő, Georgii.

Prisrus fentmaradt töredékeit legelőször Hoesebelius Dávid strassburgi tanár adta ki, görögül, 1603-ban; bárom évvel későbbben Canloelai Károly francia királyi hivatalnok, ezen szöveget latinra fordította s jegyzetekkel ellátva kiadta Parisban; 1609-ben pedig több más hasonló tartalmú művekkel együtt, ugyancsak Parisban újra kiadta.¹⁾ Hogy minő véleményt állít fel Cantoclar a maga jegyzeteiben, Etele birodalmi székhelyénél, fekvéséről: részletesen meg nem határozhatom; mert magát az o kiadását nem bírom. Azon jegyzeteiből azonban, melyek a Corpus histor. hyzant. vellei kiadásában: I. 129 stb. lapokon, nem tudom egész terjedelemben! közölve vannak, azt látom, hogy véleménye Moldva felé hajlik, mert Tygsban a Tyrást keresi, de minden bővebb indokolás nélkül.

Bél Mátyás, Priscus töredékei latin fordításának, általa eszközlött s inár idézett kiadásában, melyei Cantoclar és mások nyomain számos jegyzetekkel látott el, több ponton nyilván ígéretet tesz a felől, hogy Etele birodalmi székhelyének fekvéséről, tüzetesen fog majd külön pontban értekezni, és pedig Otokocsi ellenében, a ki ő szerénte, egészen alaptalané telte Etele lakát Jász Berény mellé.²⁾ Ezen megígért tüzetes értekezés azonban, tudtommal legalább, soha meg nem jelent, sőt talán el sem készült

¹⁾ Ítél Malii. i. li. IYaeatio. VI.

²⁾ „Fait porro aninius, de regéi Attiláé, <ijiau> describil Prisrus, profess opera cdissercmli: maximé, quod maié eam, in Jász Biriny colloca. sednus aliuqui conjectator Otokocsius.“ Praef. VIII. Másutt ismét, pag. 39. „Doleas, quod nő accuralius Attiláé bujus itineris tramilem, Prisrus deiniiverit, quem nos ideo vestibubimus, quantum ejus dabitur.“ 44. I. „Ubi virus Ide, et in hoc regia Attiláé, sfi quaerenda, postea rum cura indagabimisi. Otokorski apud Jazyges liodiernos, ii oppido Jász Uerény ct vicinni collar.nl, el aedes regias. Sententia quod sciam, ad p rolni la est ncmni: nisi forte, qui non existimatis, itineris Attiláé raliouihus, el inconsulta geographia antiqua, opinaciones scqui malit, ratione miiius snbaclus, qnan veritntis y.gIT quod suo loco dispulabimus. Igen érdekes lenne ezek alapján, In azok, kiknek benne módjok van, mégis utána néznének, hogy liél 1745—1749-ig teliül étele három utolsó évében írott művei között, nem maradt-e lent vnlahol kéziratbau, e nagyérdékii tárgyróli értekezés. Egyébiránt Bélnek igen saajászerei ingadozása volt e kérdés felett. Itt a mint látjuk. Jász Herényi egyenesen elveti, holott ugyancsak e gyűjtemény — Apparátus ad hist. biliig. — I tfi-dik lapján még, egyenesen a Tisza és Duna közötti föld s illetőleg Jász Berény inellcll nyilatkozik

mert Bél Mátyás ezután nem sokára meghalt. Van azonban Attilájában egy jegyzete, melyből bizvást következtethetjük, hogy Moldva felé hajlott. Ő ugyanis, azon az okon, hogy Priscuséknak, a Naissus és Duna közötti hegyes, erdős vidéktől *kelet felé keltett indulni*, azt következteti, hogy Dunán való általmcnetelük Orsóvá szomszédságába, Widdin mellé vagy fölibe helyezendő, s így az Etele táborhelye, a Duna mellett *Oláh országban* volt. Innen pedig már, sík földön, s hajózható folyamokon keresztül, lehetetlen volt Bélnek más felé vezetni Priscusékat, mint Moldvába, vagy Bessarabiába.

A Moldvába vezető véleményt, bővebben kifejtve találjuk *Timonál*³⁾ ki így vélekedik: Etele tábora Viddinnel átellenben, a Duna és Schyl folyamok között volt; honnan észak felé haladtak Priscusék, s helyesen jegyzete. meg Cantoclar, hogy Moldvába törekedtek; hibázik ellenben Otkoocsi, ki a Tisza felé vezetni őket; mert ezen esetben nem északra, hanem nyugolra kellett volna törekedniök. Ezen kívül, a Dunától indult követek, sok hajózható folyamokon átmentek, már pedig, ha a Tisza felé mentek volna, ilyen folyót egyet kettőt is alig találhattak volna. Átmentek tehát a Schylon, Ólton, s valamely más harmadik nagy folyamon. Hogy pedig a Priscus Tygája, nem a Tyras vagy Dnister volt, mint Cantoclar véli, abból bizonyos, mert akkor, — ha t.i. a Tyga a Tyras lelt volna: nemcsak három, hanem kilenc nagy folyamon is át kellett volna menniük, sőt hat napi utjok alatt, még többeken is. Ennélfogva azt vélem, hogy Etellaka, Moldvának követlen és fátlan vidékén volt.¹⁾

Ezen véleményhez járul Benkü is,⁵⁾ a székelyek régi hagyományai s némely nyomok által is támogatottnak vélvén ezt. Ezen nyomokon érti az úgy nevezett Csörsz árkát, vagy Hon árkát, mely a székely föld déli oldalánál vonul el s Oláhországnak tart, s mely árokról Nagy Mátyás zetelaki pap, a székelyek eredetéről 1505-ben (?) készített kéziratjegyzeteiben azt véli, hogy az, Etele oláh országi lakhelyétől vonult Erdélynek s Magyarhonnak, s örökkel ellátva arra szolgált, hogy a közlekedést fentarlsa. Ennélfogva hihető, hogy Etele lakhelye, *uralmának kezdete táján*, ottan körül volt, ahol azt Timon Moldvában kérésie. Innen Székely Udvarhely tájára, majd a Tisza és Duna közötti sík földre, tette át Etele a maga lakását.

3) Imago antiqaae Hungáriáé, repraesentans terras, advenlus, et rés gestns genlis hunnicue. Historico génere sriclim perscripta u Sámuelé Timon. Viennne Austriae, 1751. 102. 103. lk.

4) íme ez a Timon elég világos véleménye! Hogy esketik mégis, hogy (ielsei Biró Lajos, vagy bárki (Új Magy Muz. 1855. XI. 565. I.) így írhai: „Attilának is e tájon (Hód Mező Vásárhely táján) volt Priscus Rlietor szerint!! az a Nagy Falu nevű!! hajléka, Imi ő II. Theodosius napkeleti császár Maximi nnus cs Oresthes nevű követének, a béke dolgában feleletet adott, s egyszersmind őket megvendégelte, mi Priscus után Timon leirt.így csinálják nálunk a tudomány!

5) Iningo inclylac in Transsylvania nationis siculicae historico — pólóira. Auctore Josepho I Senkő. Cibinii et Clmidinpoli. 1791. 17—19 111.

Georgii Lajos,⁶⁾ a régi földrajznak egyik alapos művelője az újabb időkben, néhány szóval, de minden bővebb indokolás nélkül, szinte Moldvába még pedig a vizekben dús Pruth vidékére véleményezi Etele birodalmi székhelyét, egyedül azon okon, mert azon tartomány, melyben az feküdt, a bizánci Iróknál mindenkor *Scythiának* nevezetik. Megengedi azonban, hogy később, név. a catalauni csata után, Pannónia és Dália tartatott a hunnok fő fészékének.

II.

Etele birodalmi székhelye Moldvában nem lehetett.

Lehetetlen, hogy Etele vizsgálatunk alatti birodalmi székhelye, Moldvában lett volna; mert ezen esetben, a fekete tengeri sokkal rövidebb utat kellett volna a követeknek választani, a midőn vízen és szárazon összesen mintegy hatvan német mértföldnyi úttal célt értek volna, nem pedig Serdica és Nissa felé menni, a mely irányban, mintegy száz német mértföldnyi utat kellett, csak a Dunáig tenniük; a Dunán átlépven, ismét kellett Etele székhelyéig, ha egyedül a Priscus által felemlített napokat veszszük is fel, legalább 40—50 német mértföldet átutazniok, s így hatvan mértföld helyett, több mint két annyit tenniök¹⁾. Vagy, ha már a tengeren való utazást, bármi okok miatt kerültek, s szárazon akartak iMótdvába menni: miért nem követték azon sokkal rövidebb s bizonyos régi ország utat, mely a Fekete tenger partjától néhány mértföldnyire, s azzal csaknem párhuzamosan halad, és Konstantinápolytól épen Oláhországnak, s Moldvának, Húsusuknál vagy Gyurgyevónál vizs a Dunán üt Oláhországba, s innen Bukuresten keresztül egyenesen Moldovának. Ezen utat követte Bukuresttől Konstantinápolyig, a Székes-Fehérvárról induló, s Szebenen és Brassón át Tergovist és Bukurest felé haladó Borsos Nagy Jakab is, midőn 1618-ban a Portához követségben járt²⁾. Ez irányban is célt értek volna Priscusék mintegy 80 mértfölddel, s így 40—50 mértföldnyi utat megkímélhetek volna. Annak pedig, hogy Priscusék, ha Moldvába törekedtek, miért tették mégis e roppant kerülést, valami okát képzelnünk is alig lehet. Talán azért, hogy

⁶⁾ Alte Geographie, beleuchtet durch Geschichte, Sitten, Ságén dér Vöiker, und mit vergleichenden Bezielungen auf die neuere Länder und Völkerkinde. Bearbeitet von Ludwig Georgii. Stuttgarti, 1840. II. Abtli. 327. 1.

⁷⁾ Itt már kérnem kell az olvasót, anyivalinkább a bírálót, hogy ha ezen, s a következő cikkeket, gyönyörrel és haszonnal akarja olvasni, s a nézetek alapos vagy alaptalan voltáról kellő meggyőződést szerezni: legyen szíves célszerű régi és új földabroszokat venni elő, s azokon kísérni előadásomat nyomról nyomra.

⁸⁾ Erdélyi Történelmi adatok. Szerkeszti és kiadja gr. Miké Imre. II. köt. Kolosvár, 1856. 7—10 lk.

Nissában az illíriai hadosztályok olt lakó vezéréől Agintheustól, a nála lévő öt hun szökevényt átvegyék?³⁾ Hogy nemcsak a hyzánti császári követség, de az azokkal hazájokba visszatérő hun követek is, ama nagy kerülést ez okból tették volna, lehetlen felteni. Priscusról pedig, s az ő munkáit töredékekben fent hagyó Constantinus l'orphyrogenntáról feltehetjük, hogy midőn igen sok csekély érdekű körülményt emlékeztetben hagytak: bizonynyal e nagy kerülés okát is felemlítették volna. Azonban, hogy Priseusék útja csakugyan nem kerülő, hanem természetes irányú, s így nem Moldvába, hanem a Tisza tájékára Dáciába vezető vélt: az is kétségtelenül mutatja, mert ugyanazon teretek vissza is Konstantinápolyba; Philippopolist és Andriauopolist ugyanis, mint visszatérési újak pontjait, világosan felemlíti Priscus⁴⁾; ezekhez pedig, a Duna tájékáról a nissaberdikain kívül más út, ma is aligha vezet.

Nem lehetett Moldvában Etele birodalmi székhelye azért sem, mert a hajózható folyamok, s különösen a *sík egyenes vidék*, a *kő és fa hiánya*, melyeket Priscus a maga hunniai útjának s Etele laka vidékének fő jellemeiül említ, Moldvára egyáltalában nem illenek. Erről egy tekintet a földabroszokra, s a részletesebb földrajzi leírásokra, bárkit meggyőzhet. Már *Veranc* írja Moldováról, hogy az „montibus ac nemoribus occupator est, usque ad Hümen Prulhuin,“ tehát egészen mai keleti véghatáraig. Ugyancsak ő írja Moldova folyamairól: „Major oranibus Nester (Dnister) est, et solus navigabilis“⁵⁾. Azonban, hogy e tárgyról minél kimerítőbb s döntőbb tudomást szerezzek magamnak, részletes tudakozódó levéllel fordultam bukaresti református magyar lelkész s kitűnő műveltségű buzgó hazánkfia-hoz Koos Ferenchez, ki épen a múlt év nyarán utazta be több irányban Moldovai. Ő levelemre így válaszol: „Drekon, Tigasz és Tifizasz neveket aligha megkapjuk valaha Moldovában. *Saját tapasztalásaim titán bátran állíthatom, hogy olyan fa és kő nélküli Itely Moldovában még ma sincs*, hát még az Etele idejében hogyan lehetett volna? *Moldova igen sokat hasonlít n bérces kis Erdélyhez*, azon kivétellel, hogy Moldovában sehol sincs még most is olyan nagy darab pusztta, fa nélküli terület, mint az erdélyi úgynevezett Mezőség. Még Galacfelé is látszanak most is, a hajdani nagy erdőségek romjai; milyen lehetett ez még az Attila idejében! — Közöltem ez ügyet az itteni román fő tanoda azon tanárával is, ki kiválólag a régi geographiát tanítja, s abban is legbövebben a hajdani Dáciáét; hagytam neki elég időt, hogy valami felvilágosítást adna: de ily nevekre Moldovában seholssem akadott.“ stb.

³⁾ Szabó Károly. Priscus töredékei, Új Magy. Múz. i. h. 553. 1.

⁴⁾ Ugyanott, 626. 1.

⁵⁾ Magyar történelmi emlékek. II. köt. Vrancsics Antal összes munkái I. köt. Pest. 1857 120 I

Ezen két ellenvetés már gyökeresen megdőnti ugyan a Móldvába vezető véleményt: azonban mégsem mulasztóméi, a felhordott erősségek tarthatatlan voltát egyről egyig is kimutatni.

„Priscusék Widdin táján szállottak át a Dunán, s Etele tábora oláh földön vélt, mert Priscuséknak Nissától a Duna felé keleti irányban kellett menniük;“ véli Bél Mátyás, alaptalanul. Priscus ugyanis, egyáltalában nem mondja azt, mit Bél, szájába ad, vagy szavaiból következett; hanem csak azt, hogy útjuk oly csavargás, tévelygés s a tájékozást nehezítő volt. miszerént „*midőn azt hitték, hogy nyugót felé mennek, a feltámadó napot magukkal szemben pillantották meg* a miből a Bél nézetének épen ellenkezője következik; az t. i. hogy Priscusék útjának kitűzött és szándóklolt iránya nyugotnak tartott, melyszerint a feltámadó napnak mindig balok illegett kellett volna lenni, s épen azérl jöttek zavarba, midőn mégis szemben pillantották azt meg. Vájjon lehetséges lett volna-e ez, Im útjuk kitűzött iránya keletnek tartott volna? Ezen tény dönti meg Timonnak azon első, minden bizonyítás nélküli véleményét is, hogy Etele tábora Widdin—nel átellenben, a Duna és Sehyl folyamok közt volt. Hibázik Timon azon nézetében is, hogy Priscusék északra törekvése, ellenzi a Tiszához, mint nyugotra fekvőhöz való közeledésüket, s hogy ez irányban alig értek volna egy-két hajózható folyamot; — azon körülmény ugyanis, hogy Priscusék az ország északibb része felé haladtak, előbb történt mintsem a Tisza felé fordultak volna, s Priscus világosan megjegyzi, hogy miután egy darabig, Etelevel és az ő táborával együtt északi irányban haladtak, egyszer csak *más útra fordultak*, nagyon lehető, sőt szükségesképeni volt tehát, hogy ezen inás útra fordulás a Tisza felé vezette őket, a mely irányban bizonynyál találhattak és találak is hajózható folyamot, pl. a Temest, Tiszái és a Marosi, inig ellenben, maga Timon sem képes a moldvai irányban a Schlynál és Olnál több folyamot megnevezni, s ezeket is hajózhatóknak megbizonyítani⁶⁾, annyival inkább nevüket a Drékon, Tizas és Tifizással rokonságba hozni, aligha lesz képes bárki is valaha.

Benkő maga bevallja, hogy ő Etele birodalmi székhelyét, uralma kezdetén véli Oláhországba vagy Moldvába lielyezendőnek, s megengedi, hogy az később, tehát a Priscusék követsége ideje táján már, Udvarhelyen, sőt a Duna és Tisza között lehetett, és így véleményben látszik lenni⁷⁾ Thierry-vel, ki alaposan jegyzi meg, hogy ahun királyok „deszka palotája minden évben tovább nyomult.“⁷⁾ Egyébiránt, a Hon árkát, vagy Csörsz árkát, melyet a tiszavidéki magyar köznép cseszárkának, ördög-árkának is szokott nevezni, s melyet köztudomás szerént, az alapos törté—

⁶⁾ Lenk von Treuenfeld: Siebenbürgens geographisch, statistisch hydrographisch und orographisches Lexikon. Wien, 1839. I. és IV. kolcl. Alutu és Schil cikkeiben.

⁷⁾ Thierry. i. li. 33 I.

nelmi nyomozás, nem a hun, hanem az avar korral hoz egybekötetésbe, s a mely végre igen sok s különböző irányban szeldeli keresztül kasul a magyar földet, Etele bármelyik székhelyével egybekötetésbe hozni, nem egyéb a legvékonyabb s minden biztos alapot nélkülöző sejtlemnél.

Georgii egyetlen erőssége, szinte igen könnyen megdöntli. Tény ugyanis, hogy a byzánti írónknál, s a l'risicus töredékeiben is, a hunok a határozatlan és széles értelmű Scythia névvel igen gyakran s szélire neveztetnek, s mi volt természetesebb mint az, hogy ha a hunok scythák voltak, az általuk formasierénl elfoglalt s lakott tartományok, s ezek közt Dácia is, Scythiának nevezessék. Tény, hogy a byzánti yrók, széles értelemben, a Dunától északra fekvő tartományokat Scythiának nevezik⁸⁾; tény, hogy maga Priscus is Scythiának nevezi azon földet, melyre a követség útazott⁹⁾, s mely kétségtelenül az egykori Dácia volt. — Georgii és Cantoclár véleménye egyezni látszik annyiban, a mennyiben mindkettő a Pruth és Dnister tájékaira, tehát nemcsak Moldovaija, hanem a mai Bessarábiába, azaz azon tájéokra is vezet, melyet Strabo, Geták pusztájának nevez¹⁰⁾. Ezen nézetet azonban megdönti nemcsak Timonnak ez ellen felhozol! fentebb említett alapos ellenvetése, hanem Bessarábia tájékának minősége is, melyet síknak s kő nélkülinek s folyamokban gazdagnak teljességgel nem lehet nevezni¹¹⁾; s miként is lehetett volna, bármely birodalom székhelye, oly rideg és víz nélküli vidéken, melyen egykor, mint Strabo írja, Dárius serege a szoinjuság miatt majd elveszett¹²⁾. E mellett már Olokocsi alaposan kezdi megjegyezni, miszerént lehetetlen az, hogy Eleiének akkor, midőn már Dácia, sőt Pannónia is hatalma alatt állott, s midőn uralmának terjesztése keletről nyugol felé irányúit, Pannóniától s Dáciától oly nagy távolságra, birodalmának keleti végzugában lett volna birodalmi székhelye¹³⁾.

Végre, a Móldvába és Oláországba vezető véleményt egészen megdönti csak maga azon egy ellenvetés is, mit egybek mellett az ellen Pray (i. b. 130. 1.) felemlít, miszerént t. i. képtelenség, hogy Onegsüs

8) Stritter: Memóriáé populorum. IV. 194. 195. „Scithia sensu latiori, regio barbarorum, Istro imprimis a septemtrionibus obversa;“ s igazolja: I. 103. 162. 654. 659. 11. 525. Hl. 442. slb.

9) Szabó Károly: i. h. 625. 626. slb. s a megfelelő eredeti szövegben és latin fordításokban is.

¹⁰⁾ Forbigcr: Strabós Erdbeschreibung, übersetzt, und durch Anmerkungen erläutert. Stuttgart, 1857. 3-tes Bdchen. 87. 88. lk.

¹¹⁾ Georgii. i. b. 361. 1. Teljes hitelű bizonyosságok után hullámnak, s olvszerűnek rajzolja e tájékot, hogy az utazó, a völgyekben elrejtett falvakat csak akkor láthatja meg, midőn reájok bukkán slb.

¹²⁾ Stabo i. h. 88. 1.

¹³⁾ Otokocsi: Origines búiiig. Francquerae. 1693. Pars I. 107.1. „Sanc congruum erat, Viro Hungariam tenenti, atque etiam in Italiam tendenti, non in sterilißima Getarum solitudine, ultra Walachiam, sed in mediterraneo Hungariae residere.“

fürdőjéhez, Moldovába vagy Oláhországba, Pannóniából vitték volna a köveket, s így mintegy 80 mértföldnyire fáradtak volna azért, a mit magában Moldvában és Oláhországban bőven megkaphattak ¹⁴⁾).

IV.

Otrokocsi Fóris Ferenc, Szabó Károly.

Otrokocsi Fóris Ferenc, már idézett művének 107 es 108. lapjain, miután már előbb Priscusét útját részletesen leírta, így vélekedik; „Mind-ezeket gondosan (igyelembé véve, körülbelül kimutathatjuk Etele lakhelyét. Eleinte az említett folyamok neve után; (melyek közül Canloelar a Tygast Tyrasnak véli) s Priscusnak e tájékróli beszédéből, ki ezt Scylhiának nevezi, azt következtettem, hogy Etele székhelye, messze Oláhországon túl, azon tájon lehetett, melyet Strabo *géták pusztajának* — *solitudinem getarum* — nevez. Azonban, a dolgot mélyebben megvizsgálva, úgy találtam, hogy Etele székhelye, magában Magyarországon, név. annak a Tisza körüli sík mezőségein vélt; mert mindazt, mit Priscus ezen útról beszél, feltehetjük, ha Etele táborhelyétől, mely Widdin tájával átellenben, a Duna és Temes folyamok közt volt, a Tisza partjain északfelé megyünk; — nevezetesen, hogy a Bleda özvegének falujában száraz náddal tüzeltek a hunok, s hogy fa és kő nem találtott azon tartományban: mindez, déli Magyarországnak a Tisza két partján lévő vidékére egészen reá illik. Az út nagy terjedelme azt mutatja, hogy Etel laka Jász-Berény körül, vagy épen annak helyén volt. Priscus Scylhiának nevezi e vidéket, mert hiszen annak régi lakosai is, a mclanasta jászok t. i. valóságos seytha eredetűek, s hazájok régen Scylhiához tartozott. A *Drecon*, Jornandesnél *Dricca*, nézetem szerént a Tiszának déli része, hol már a Maros is beleszakad; tehát *Drékon*, annyi mint *Derék Tisza*, mert így hívja népünk a folyam növekedettebb részét, *ligás* lehetett vagy a *Maros*, vagy a *Körös*. *Tiphisas* pedig maga a *Tisza*. Jornandes Priscus után, e keltő helyett világosan *Tysia-t* és *Tibtsia-t* ír, mely mindkettő csak a Tiszát jelentheti.“ — Ez az Otrokocsi véleménye.

Nemzeti ős történelmünk derék bajnoka *Szabó Károly*, úgy látszik, hogy Olorokocsitól függetlenül, legalább öt nem idézve, sőt nem is említve,

¹⁴⁾ Hogy az Oláhországhoz s Moldvához hajló vélemény pártolói közöli, Cantoclar cs Bél, mily felületesen vették ez ügyet vizsgálatuk alá, s ennél fogva mily kevés hitelt érdemelnek: az is bizonyítja, hogy ők nyilván kételkedésükéi fejezik ki a felett, hogy vajjon azon folyamok, melyeket Priscus, mindjárt Etele lakához való eljutásuk előtt említ, nem ugyanazonosok-e ama három megnevezett folyammal; holott, mint Priscus útleírásából bizonyos, ezen folyamoktól a mcgoezetlenek, még hat vagy hét napi utat kellett tenniük.

szinte Jász-Berényt vette fel Etele kérdés alatti székhelyéül. — Véleménye röviden ide megy ki:

„Azon folyó, melyen Priscusékat a hun révések átszállították, nem a Duna, hanem a Dunához vezető útan cső Morava vélt; mert ezen való átszállításuk után mindjárt mondja Priscus, hogy útközben, és így a Morava völgyében, találkoztak Ételnek az említett hun révések dereglyéin átszállítandó vitézeivel; és csak ezután mondja, hogy a Dunán átkeltek. Dunán való átkelésük pedig, a Moravának Dunába szakadásánál, a Szerbországban fekvő mai *Szendrő*, és hazánkban a mai németillyr végezredben eső *Kubin*, az egykori Keve vár és megyei székhely közelében eshetett. Azon helynek nevét pedig, hova Etele, egy Eskám nevezetű leány elvétele végett fordult, valószínűen a mai *Écska* tartja fent. A *Drekon* folyó, mely a hellén *ἔτα δρεων ἑτα* igétől csavargót jelent, a nagy kerületet képző *Temes* folyónak, a *ἑτα* t *Bégának*; *ἑτα*-t a latin *Tibiscus*-t a *Tiszának* veszem. Azon helyet, hol a Tiszán átkeltek, a mai Becse és Kanisa közé gondolom, mert innen még hét napot menve, s aztán még néhány megnevezetik csekély folyón, a Tiszába szakadó némely ereken, a *Tapión* és *Zagyvánál*, érkeztek Etel udvarába, mely Priscus leírása szerint, a mai Jász-Berény tájára esett.“ . . . „Etel ezen királyi lakának fekvését, vidékének Priscus által közlőit rajza után, a legbiztosabban s leghihetőbben a mai *Jász-Berény* tájára kell tennünk. Annyi ugyanis, a fentebbiek szerint kétségtelen bizonyos, hogy az a Duna és Tisza közötti síkon feküdt, miután szerzőnk, a Tiszán átmenetéről emlékezik, a Dunáról pedig, melyet ha a mai magyar határ-vidéken történt áthajózása után, ismét előtalált, nem gondolható, hogy meg nem említett volna, mélyen hallgat. S hogy épen Jász-Berény táján kellett feküdnie, onnan következtethetjük, hegyennél félyebb északra, az ide nem nagyon távol Mátrában, köves és erdős hegyeket, nyugotra Pestmegye éjszak keleti részében, ismét erdőket találunk; keletfelé a Tiszához sokkal közelebb sem tehetjük pedig, mert akkor a közelében eső Tiszáról bizonyosan volna emlékezet, s lejjebb pedig azért nem gondolhatjuk, mert e helységig, némely megnevezellen folyón, a csekély *Tapión* és *Zagyván* át kellett jutniok.“¹⁾ Ismétli ezen véleményt derék tudósunk, Thierry Attilájának fordítása közben is; s miután szerzőjének, azon első tekintetre alaptalan véleményét, miszerint Etel kérdés alatti laka, a mai Buda városában lehetett, könnyen megcáfolta; a Jász Berény melletti érveket felhóvván, így szól: „A legnagyobb hihetőséggel állapíthatjuk e királyi lak helyét, a Jász Berénytől nyugotra nem igen távol eső *Kerek udvar* nevű pusztára, miután Attila e királyi laka, tulajdonképen nem is egyéb volt, egy nagy kiterjedésű fakerítéssel övezett kerek udvarnál.“²⁾ Ezekben áll

¹⁾ Új Magy. Iluz. i. h. 553. 551. 560. 563. 561. lk.

²⁾ i. h. 71. 75. lk.

S/uliú Károly nagy figyelemre méltó véleménye, mely mellett ő. mint szerinte „kétségtelen bizonyos“ mellett, a legújabb időkig megmaradt.³⁾

Hazai íróink közül Jász Berényhez csatlakozik még, tudomásom szerint *Huszt András*, midőn így szól: „Az Attila lakó helye Jász Bölényben vélt, holott egy deszkából öszvegyalull szép palotát építtetett a végre, hogy a mellette lévő számtalan sok vitézeknek a táborozásra tagos mezejek lenne, és a körülötte lévő nagy folyó vizek az ellenségnek hirtelen való reá rohanása ellen bástyája gyanánt szolgálnának.“⁴⁾ A külföldi tudósok közül *Kruset* és *Müller Jánost* tudom, kik egy pár szóval, s minden legkisebb indokolás nélkül, Etele lakhelyét szinte a Tisza és Duna közé teszik.⁵⁾

A Jász Berénybe vezető vélemény bírálata.

Előlegesen is nyilvánítanunk kell, hogy ha *Priseus* útleírását egész általánosságban, s csupán főbb vonásaiban tekintjük: semmi alapos ellenvetésünk sem lehet azok ellen, kik Etele birodalmi székhelyét, Jász Berénybe helyezik. A részleteket is minden oldalról kellő figyelemre méltató vizsgálat és bírálat azonban, oly észrevételeket s cáfolatokat hozhat fel Jász Berény ellen, melyek nem egy könnyen hárríthatók el.

Pray György, ki e tárgyat tüzetesen vizsgálat alá veszi, már többször idézett művében,¹⁾ következő ellenvetéseket állít fel *Otrokocsi* ellen: Etele székhelye Jász Berényben, s általában a Duna és Tisza között azért nem lehetett, meri *Priscus* említi ugyan azt, hogy sok folyamokra *akadtak*; de, hogy a *Tiszán* általmenlek volna: azt nem mondja; — *Priscus*ék továbbá Elellakától nem messze, *folyamokon* mentek keresztül, melyeket Jász Berény körül híjjában keresnél; e mellett, ha a *Tiszán* való átnicnelelök után Jász Berény felé törekedlek: *nyugati* irányban kellett haladniuk, holott *Priseus* *északfelé* való meneteleket említi.

3) Új Magy. Muz. 1858. XI. 501-503. lk.

4) Ó és új Dacia. Becs. 1791. 89. 1. Huszt e véleményt, kétségen kivid *Olorokocsitól* vette; azonban, hogy a deszkapalota, miképen lehetett eszköze, a sok vitézek táborozási tágas mezejének; s micsoda nagy folyóvizek védhettek itt *Klelét* bástyáként: azt bajosan tehet felfogni, sőt elképzelní is.

5) *Kruset*: Alias zur Bbersicht dér Gesch. europischen Staaten. Halle. 1802. *Miiller Joli*. Vierundzwanzig Bucher allgemeiner Geschichten. Stuttg. u. Tiib. 1845. II. 90. I. *Pölit*, Die Weltgesch. II. 258. t. csak *Tisza* melletti vidéket említi. Lehetnek még többen is, a hazai és külföldi írók között, kik e tárgyról ily értelemmel emlékeznek, olyat azonban, ki e kérdést tüzetesen tárgyalná, s valami figyelemre méltó új érvel hozna fel, akár egyik akár másik vélemény mellett, az eddig felemlítettek s az ez után felemlítendőkön kivid, többet ez ideig nem ösinerek.

6) Annales, i. h. 130. I.

Szabó Károly azonban, sőt én is, ha magamat az ő helyzetébe gondolom, könnyen elháríthatóknak találok Pray ellenvetéseit. Priscus előadásából ugyanis, egyáltalában nem lehet határozottan következtetni azt, a mi fő erőssége Praynak, hogy t. i. a Tiszán nem mentek által; mert noha először azt mondja, hogy hajózható folyamokra *akadtunk*: de a megnevezett folyamok után, melyek közül egy, kétségen kívül a Tisza, nyomban oda teszi: *ezeken* fa derékbői vágott dereglyéken *keltünk át*. Jornandesnél pedig, már egyszerűen és határozottan mondja Priscus, hogy a folyamokon általmentek; — „*flumina Irsenntes* Priscusék északfelé való törekvése továbbá, melyre Pray szinte döntő sújtt helyez, nem egész útjokra vonatkozik, s nem a Tiszán való általmenetelők után történt, mint Pray véli, hanem akkor, midőn Etele táborhelyétől ő vele együtt útnak eredtek, s nyomban megjegyzi Priscus, hogy nem sokára más útra fordultak, tehát még előbb, mintsem ama nagyobb folyamokat elérték volna. Az Etellaka körüli s Pray által fel nem találhatóknak vélt folyamokat pedig, a Tápióban és Zagyvában mutatja fel Szabó Károly; hanem hogy alaposan-e: azt mindjárt ineglátundjuk.

Vannak azonban a Pray ellenvetéseinél sokkal nyomatékosabb okok is, melyek a Jász Berénybe vezető véleményt igen meggyengilik sőt megdnttik.

Ha Priscus útleírásának azon általános főbb vonásai, melyekre mind Otrokoesi, mind Szabó Károly méltán sújtt helyez, t. i. a síkföld, a fa és kő hiánya sth., csak *egyedül* a Tisza és Duna közötti vidékre s épen Jász Berény tájékára illenének hazánkban; akkor valóban, igen erős lenne a Jász Berénybe vezető vélemény; — minthogy azonban ama vonások, a Tisza keleti partján eső Torontál, Csanád, Csongrád, Heves, Békés Szabólesmegyéknek e tárgyban kérdésbe jöhető vidékeire épen úgy reá illenek: csak egyedül azon esetben lehetne Jász Berénynek előnyt adnunk, ha valamely oly biztos és döntő adat volna birtokunkban, mely Etel lakát már kétségtelenül s egyenesen oda helyezi.

Otrokoesi, a Priscus megnevezett három folyamának meghatározásánál, nagy zavarba és hínárba jut, s sehogy sem boldogul. Hogy Drekon a *derék* Tiszát jelentené, az a tudomány mezején, nem egyéb oly neveltséges és bosszantó szójátéknál, milyen Otrokoesinál igen gyakran fordul elő, pl. AUelász, nála annyi mint *Acélos*, Onegésziosz, mint *Énekes* stb. Az ilyenek szerénlem, minden bírálatnak és cáfolatnak alatta állanak. A Tigas Otrokoesi szerint vagy a Maros, vagy a Körös volt; de ezen sejtelmét, semmi nemű okkal nem bizonyítja; és ebben különösen a Körösre nézve képtelenség is van, mert ha ahoz, mint Tigashoz vezetii Priscusékat: lehetetlen kitelni attól kezdve Jász Berényig, a több mint hét napi útnak, a mi pedig Priscusnál világosan olt áll. De zavarba és következtelenségbe is esik Otrokoesi; meri a Tigást, mii imént Körösnek is vélt, a Jornandes Tisiá-

jával és Tibisiajával együtt, nyomban Tiszává teszi, a mi ismét képtelenség, mert sem Priscus szavaiból s előadásából, sem más körülményekből legkevésbé sem lehet következtetni, hogy ő és utána Jornandes, ama két külön nevezet alatt, csak egy folyót, t. i. a Tiszát értette és érthette volna. — Otrókosi egész véleménye tehát, nem csak alapján hiányos, a mennyiben ő ahoz, a Priscus útleírásában előforduló, több rendbeli nagy fontosságú körülményeket figyelembe sem vette, fel sem említette, hanem felhozott érveinek hibás és elégtelen voltánál fogva is, a szigorú bírálat illclésére egészen elgyengül, s nem egyéb tarthatatlan pusztá sejtellemmél.

Szabó Károly azon véleménye, miszerint a Nissától felfelé haladó Priscusékat, a hun révészek nem a Dunán, hanem a Moraván szállították által, nem tartozik ugyan az eldöntendő kérdés lényegére: vizsgálat nélkül azonban még sem hagyhatjuk, mert fontos körülmények bizonyítják be annak birhatatlan voltát. Bizonyos ugyanis, hogy ahun birodalom határa, Priscusék követsége idején, délről a Duna vala. Etele ugyan, követelte hogy birodalmának halára a Dunától délre Nissáig terjesztessék ki, s épen ezért küldötte egyikért, a Priscusékkal már visszautazó Edekont és Orestest követségbe Konstantinápolyba; Etele ezen szándékába s követelésébe azonban, nem csak a byzánti udvar bele nem egyezett, hanem maga Etele is önként vissza lépett attól. Hogy a határ valóban a Duna volt, bizonyítják Priscusnak, visszatérési útjára vonatkozó ezen szavai is: „a meddig a szkütia birodalomban jártunk, Brikhosz egy utón járt velünk, s nyájasnak cs barátságosnak mutatkozott: *de a mint az Isztrószon átkeltünk*, ellenségünké változott.“²⁾ A folyamom átkelés s a hunok sokaságával való találkozás tehát, Szabó Károly szerint oly területen történt, melyet Theodosius l' Priscusék a keleti birodalom határához tartozónak vélték; a mi lehetetlenség, mert nem lehet feltenni sem azt, hogy Priscus e nagy fontosságú, s az ő követségek tárgyával oly rokon, s reájok nézve meglepő harci tény, mini ilyet fel ne emlílelle volna; sem azt, hogy Etele, ha már egyszer birodalmának határait hadi szándékkal s egész táborostól álhágtá, a Priscusék gyenge követségének láttára egyszerűen visszatért volna. De ellenkezik Szabó Károly véleménye Priscus ide vonatkozó előadásával is; mert, ha az Etele hunjai, a Dunát már átlépték volna, akkor Priscus ezen tényről nem azt mondta volna, hogy Etele ezt azon ürügy alatt teszi „mintha vadászatra *szándékoznék* menni a rómaiak földérehanem ezt: Etele hunjai immár a Dunát átlépvén, római földre jöttek. De továbbá, miként iakhaloll Aginlheus, Theodosius egyik vezére, s az illiriui hadosztályok parancsnoka, Nissa közelében, sőt attól, valószínűen északra, ha a hun birodalom a Dunán alól Nissáig terjedji; mi lett aztán azon hun sokaságból, melyet Priscusék Szabó Károly szerint, a Morava völgyében találtak: mert ennek visz-

²⁾ Szabó Károly Új Magy. Múz. i. h. 626 l.

szafordulásáról vagy előnyomulásáról. holott mindegyik nagy fontossági dolog, még is egy ige emlékezel sincs; — miért kellett volna a hunoknak még azon esetben is, hogy csakugyan Nissa felé törekedtek volna, a Dun közelében, a Moraván áltájlőniők, holott ezzel jó darab ideig párhuzamban haladhatlak? Mindezek megannyi elháríthatlan kétségek, sőt ellenvetései Sz. K. nézete ellen. Igaz, hogy Priscus, csak azután mondja hogy a Dunán átkeltek, miután megemlíttette, hogy a folyamon átszállítandó hunokkal találkozottak; ámde ez nem egyéb egy kis anachronismusnál, s illetőleg anticipálásnál, a melybe, hogy e ponton Priscus bele esett, igen természetes dolog. Ő ugyanis, a maga útleírását, kétségen kívül a követség bevégzés után, töredékes jegyzetekből s emlékezésből fogalmazta és írta le, s mi után, még a nissai hegyektől elindulásakor kijelenti, hogy a Duna felé törekedtek, — a Moraván való általmenelt, mint reájuk nézve érdeklött dolgot fel sem említi, meg sem nevezi; — s miután a Dunánál, őt a késze álló hun révészek s dereglyék meglepték: ezen reá nézve feltűnő körül mény okát s annak bizonyítékát, noha azt későbbben tapasztalta s tudta meg írásában bigottan felemlíti, hogy t. i. az átszállítandó hunokkal csakugyan találkozunk útközben, t. i. Etele táborában. Mídon pedig ezen anticipált kitérés után, útleírásának egy új pontját, mely t. i. már Hunniában telt útjók kezdetéről szól, ezen szavakkal kezdi meg: „miután az Isztrószon átkeltünk“ slb. nem egyebei lesz, mint az előadás világossága végett, ismeret, s ama kitérés állal megszakasztott fonalat, olt a hol elejtette, t. i. Dunánál, ismét felveszi. Nincs tehát semmi alapos okunk kétkedni abban hogy a hun révészek, valóban a Dunán szállították át Priseusékat, a minthogy ezt, mindazok, kik ez ideig e lárgyról Írtak, az egy Szabó Károlyon kívül mindnyájan így értik és állítják.

Az ellen, hogy P/iscusék, mint Szabó Károly véli, Szendrőn keltek át a Dunán, semmi alapos ellenvetésünk nem lehet; noha, mint alól meglátandjuk, kelhetlek által más ponton is. Azon nézet ellen azonban miszorént az Etele *Esküm* nevű jegyesének nevét, valószínűen a mai *Ecsl* tartja fent, lehetetlen némi ellenvetést nem lennünk. En a magam csekély ségével, egy voltam és vagyok azok közül, kik a magyar helynevek nyelvészeli és történelmi érteke iránt figyelmet költeni, s azokat a tudományi vizsgálódások mezejére bevonni akarták és akarják: lehetetlen azonban aggodalmamat is nem nyilvánítanom azon eljárás ellen, melyet Szabó Károly is gyakorta követ, miszorént t. i. a mai helyneveket, pl. Ecskát, Rofe Csatot, Egyeket slb., *csak pusztá hangzásuk alapján*, hun személyekkel történetekkel hozza kapcsolatba. Én, pl. Ecskára nézve, a szó alatti nézettel, csak azon cselben állítottam volna fel, ha kétségtelenül kimutatta volna azt, hogy ama helynév, valóban ős-régi, s azt azon tájon lakott nté-pék egyikének nyelvéből is helyesen értelmezni egy általában nem lehet. Ellenkező cselben, ha t. i. ily vigyázat és ellenörködés nélkül szerepelte

jüik a helyneveket, s teszszük őket vélemények s nézetek tényezőivé: akkor, rövid idő alatt oly mennyiségben fogják ellepni a gyomok, irodalmunknak ilyenekben különben is gazdag mezejét, hogy Herkulesek sem lesznek képesek kiirtani azokat.

Szabó Károly véleménye szerint, a Priscus által megnevezett három folyam, a mai Temes, Béga és Tisza vala. Ezen nézet azonban ingem állhat; mert Priscus előadása szerint, ama három folyam mindegyikének hajót megbírónak, hajózhatónak, sőt *hajózottnak*,³⁾ Jornandes szerint pedig *ínyeínsnek*,⁴⁾ azaz legalább középszerúnél nagyobbak kellett lenni, ilyen pedig a Béga, Mária Theresia kora előtt, midőn t. i. még csatornázva nem vala, egyáltalában nem lehetett. De még azon esetben is, ha a Bégát hajózottnak fogadnék el: tarthatlan a Szabó Károly nézete; mert Priscus világosan ezt írja: „hajózható folyamokra akadunk, *melyek kosal* az Iszlórsz után a Drékon, a Tíga és a Tiféza voltak *legnagyobbak*.” Mulhallanul nem csak ezen három, hanem ezeken kívül még más nagy folyamokra is kellett tehát Priscuséknak akadniok; már pedig a Szabó Károly véleménye szerénti utón, a Dunától egészen Jász Berény közeiég, ama három kivül más folyamra, annyivalinkább folyamokra, egyáltalában nem akadtak, sőt nem is akadhattak Priscusék, azon egyszerű okon, mert ilyen, azon vonalban nem is létezik. Ez a legerősebb és döntő ellenvetés, a vizsgálatunk alatti nézet ellen.

Lényeges ellenvetésünk van, azon hiányos és hibás nézet ellen is, melylyel Szabó Károly a megnevezett három folyamot keresi és meghatározza. Szerént a Drékon, a nagy kerületet képző Temes lehetett, mert *ἄρτω ἄρτω, ἄρτω* csavargást stb. jelent. De én nem tudom, miképen lehetne ezen véleményt, csak a valószínűség fokáiig is, helyesen felemelni. Fel sem lehet ugyanis tenni, hogy oly nagy folyamnak, milyenről itt szó van, hazai saját neve ne lett volna, s Priscusnak kellett volna azt elnevezni, a maga nyelvén; ha pedig e kérdéses folyamnak megvolt, aminthogy bizonyosan is megvölt a maga saját honi- még pedig a hunok Európába jövetelénél valószínűen jóval korábbi neve, szintűgy mint a többinek: akkor annak értelmét, nem a görög nyelvben, hanem az őslakosok nyelvében kell keresni, a mi igen nehéz, s biztos eredményre alig vezethető munka. A Temes csavarulata is továbbá, aligha nagyobb a legtöbb folyaménál s pl. a Bogáénál, s olyszerű aligha lehet, hogy azt az elnevezés kiindulási alapjának helyesen lehetne venni; mert az ős elnevező, bizonyosan nem földabroszrol ősmerte

3) *ναυσιπλοος* ugyanis, nem csak navigabilist és schiffbar-t, hanem inkább, hogy úgy szóljak: uavigalust, von Schiffenbefahren-t jelent; azaz oly folyamot, melyen a hajó már tényleg jár, vagy járt

4) A Jormamles ingen« kifejezése, aligha nem túlzott, s nem híven adja vissza az eredetit. Nem valami rendkívüli nagyot tehát, hanem középszerúnél nagyobbat kell rajta értenünk.

meg a folyamat, s nem mértföldekre terjedő menetelésben, hanem szűkebb körben tekintette azt, midőn csavargásáról, rohamos meneteléséről, vagy vízének színéről stb. elnevezte. A Drékonnak szóban lévő értelmezése ellen, abból is gördül némi ellenvetés, hogy az, ugyancsak Priscusnál lejobb *Drencon* név alatt jó elő, mely alak aligha nem helyesebb a Drékon-nál. Azon nézet pedig, mely nem is indokoltatik semmivel, miszerént t. i. a *Tigas* a Béga, a *Tifészás* a Tisza leheteti, egészen hibás; mert mint alább, bőven kifejtve meglátandjuk, az első nem más, mint a Tisza, a második pedig a Temes volt.

Figyelemre méltó ellenvetésünk van azon nézet ellen is, hogy azon „*némely folyók*,” melyeken Priscusék, mi előtt Etel lakához értek volna, általmentek, a Tápíó és Zagya lettek volna. Bajos ugyanis feltenni, hogy Priscus ama kifejezése, csupán két folyamat jelentene; sőt miután a Zagya épen Jász-Bcrényen és Kerekudvaron megy keresztül: ennélfogva ez, a Priscus által felemlített folyamatok egyike nem lehetett, s ha csakugyan Jász-Berény vagy Kerek Udvar helyén lett volna Etel laka, az lett volna természetes. miszerént Priscus ezt mondja: egy folyócskán átmertünk, a másiknak pedig épen partján találtuk Etel lakát; nem pedig ez, a mit mond: „*némely folyókon átkelvén, egy igen nagy faluba jutottunk*;” a mi azt látszik feltenni, hogy a Priscus által említett folyamatok és Etel laka között, kellett még valamilyen távolságnak lenni.

Legnagyobb figyelemre méltó erősség a Jász-Berénybe, vagy a féle vezető vélemény mellett az, mire Szabó Károly is különös sujjt helyez, hogy t. i. Priscusék, délkeletről jöven s észknknyugotra törekedvén, a Tiszán *általmentek*, a midőn nem juthattak másuva, mini a Tisza- és Duna közötti vidékre, tehát Jász-Berény tájékára.

Megvallom, hogy Pray és Deserici, s az őket követő több tudósok azon nézetét, miszerént t. i. Priscusék a Tiszán egy általában nem mentek által, hanem csupán érintették azt, — ezen nézetet mondom, miután azt fentebb, megcáfolni magam is törekedtem: következetlenség és nagy kétség nélkül elfogadhatónak nem tartom. El kell azonban ösmernünk, hogyha csupán Priscus, nem pedig egyszersmind a Jornandes ide vonatkozó szavait is veszszük véleményünk alapjául: talán megengedhetjük némi parányi lehetőségét annak, hogy Priscusék csakugyan nem mentek által a Tiszán, a mennyiben azon folyamatok legnagyobbjai között, a melyekre *akadlak*, megnevezni ugyan a Tiszát; ellenben azokról,, a melyeken általmentek, csak általánosságban szól, s így *meglehet*, hogy a Tisza, nem volt azok közül való. Bármennyire erőlködünk is azonban ezen lehetőségnek kimutatása körül: csakugyan parányi hitelű marad az, s lehetetlen nem csudálkoznunk felette, hogy nagy tekintélyű, első rangú tudósok egész serege, Etele székhelyének meghatározásához egyik legfőbb alap gyanánt fogadta el ezen véleményt, még pedig minden legkissebb indokolás nélkül, egyedül Priscus ide vonal-

kozó szavaink hiányos és hibás felfogása alapján. Én tehát ezen nézetet egészen elvetem, azaz nem állítom, hogy Priscusék a Tiszán át nem mentek, hanem azt véleményezem, hogy általmentek igenis, még pedig *kétszer*; mert ezen kétszeri általmenetel, mint alább meglátandjuk, mind a Priseus előadásával összeférő s az ő szavaiból meg nem cáfolható, tehát lehető, mind a tájék s az utak minőségénél fog való-szinűen elkerülhetetlenül szükséges volt.

Felhossa végre Szabó Károly, és pedig mint látszik egyik fő érvül a maga nézete mellett, azon körülményt is, hogy épen Jász-Berény szomszédságában fekszik egy *Kerekudvar* nevű pusztá, melyet ő, az Etel lakát körülvevő kerekudvarnak vél. Ezen érv gyenge és tarthatatlan voltát lehetetlen első tekintetre be nem látnunk, ha figyelembe vesszük azon tényt, hogy az *udvar* szó, oly általános és oly gyakori használatú, már *sok századok óllá* nyelvünkben, hogy azt, midőn valamely helynévben előfordul, biztos és sajátlagos adatok hiányában, valami személylyel vagy történettel hozni kapcsolatba, merő lehetetlenség. Nemcsak a lakhelynek bizonyos határok által kerített környezetét, hanem általában minden természetes határok által kijelölt terjedelmű, s némi önálló egésznek látszó tért, udvarnak neveztek őseink; ennélfogva, már egy 1231-dik évi oklevélben, nézetünkre nézve igen kedvezőleg és döntőleg mondja egy földbirtokról a hagyományozó, hogy az fiai között osztatlan közös birtok legyen, „mivelhogy az, sajátlagos — egészen képző hely — mi közönségesen *Udvarhelynek* nevezetik „*quia locus est speciális, quod vulgo dicitur Wduorhely.*“ Innen van, hogy csak eddig kiadott okleveleinkben is, temérdekyszer fordul elő az *Udvar*, helynévként, így pl. *Iludmrd:* 1124; *Udvari:* 1138; *Újudvar:* 1193; *Quuduor*, Kóudvar: 1193; *Udcard:* 1209, 1228, 1253, 1256, 1264, 1265, 1268, 1307, 1309, 1335, 1382; *Udvarhely:* 1231, *Udvari:* 1231, 1297, 1358; *Udvaly:* 1268, *Udvar:* 1272; *Udvarnoktelek:* 1291; *Udvarnak:* 1169, 1270; *Újudvar:* 1322, 1375, 1382; *Kerekudvar:* 1373; stb. stb.⁵⁾ Innen van, hogy hazánk máig meglévő nagyobb helynevei között is, a mint ezt, bármely földirati szótár megmutatja, igen számosak az *Udvarnak*, vagy *Udvarról* nevezett helyek, és hogy alig van egy terjedelmesebb magyar községi határ, melyben e nevezet, mint kisebb helyek neve is elő ne fordulna. Ennélfogva, azon meggyőződésben kell lennünk, hogy a Jász Berény mellett levő *Kerekudvarnak*, Etel lakára semmi vonatkozása nincs, annyival is inkább, mert bajos feltenni, mind azt, hogy magok a hunnok Etel

5) Lásd mindezeket, s ezekne'1 még többeket is, Fehér György, Codex diplomád cunsáhan, az idézett évek alatt: Töm. II. pag. 71, 1 12, 1 t 3, 283, 289. Itt. Vol. I. pag. 94 Vol. 2. 183, 265. IV. 2. 368. IV. 3. 251, 309, 458, 461. V. 1. 219. VI. 1. 107. VI. 2. 88. 148. VII. I. 162. 359. VIII. 1. 228. 327. VIII. 4. It3, 115. IX. 2. 206. 718 IX. 5. 562. stb. Ama kirott pontot pedig: Töm. III. Vol. 2. pag. 228.

székhelyét és palotáját, csupán kerítéséről s udvaráról nevezlek volna el, mert az, a Priscus és Jornandes leírása szerint, valóban nem *csupán* egy kerek udvar volt mini Szabó K. véli, — mind azt, hogy a későbbi magyarok között, ezen igen általános és gyakori használatú, s éppen ezért Elel lakára nézve semmit nem jelentő téteteg nevezetben maradt volna fen, a nagy hun király székhelyének emlékezete.

Végre lehetetlen fel nem említeni Jász Berény ellen azon nagy Fontosságú körülményt is, miszerént annak határán, s attól délre Cegléd Iájáig, teljes biztosságú alapos tudósítások szerint, hajdan terjedelmes erdők valónak, és így Fában hiányt nem szenvedett; mint szinte azt is, hogy Jász Berény és környéke, a körülötte csavargó folyamok s erek miatt évenként ki van tétetve az árvíznek, annyira, hogy néha köröskörül tenger övedzi, midőn néhány napig, a közlekedés is fenakad; megtelik ilyenkor természetesen, az emelkedettebb rónán Fekvő Kerekudvart végig Futó völgyelet is, mely egyébkor nagyobb részt rét és nádas. Ily vidéken Etele Fa palotája nem állhatott. Vegre szinte nagy Fontosságúnak s döntőnek tartom Jász Berény ellen azon körülményt, miszerént annak egész déli tájéka, egészen Tápio Szeléig Folyvást homokhegyekkel s völgyekkel van borítva, tehát oly minőségű, mely hadi szempontból Etele szék és táborhelyeül alkalmatlan vala, a mennyiben a biztos széttekintést gátolja. Oly vidék ez, melyet a szabólesmegyei Nyírséghez tarthatunk egészen hasonlóknak, s melynek valóban, igen kevés Fejedelmi méltósága és kelteme lehet.⁶⁾

Mindezek alapján tehát bátran kimondhatjuk, hogy a Jász Berénybe vezető vélemény, minden eddigi érveivel együtt, a bizonyosság sőt valószínűség Fokát is el nem érheti.

V.

Deserici és Mogyorósi.

Deserici Ince, a magyar östörténelmi irodalom kitűnő jeles bajnoka a mull században, egyik művében¹⁾ szinte tüzetesen vizsgálat alá veszi *Etel lakának ügyei, s véleménye röviden ide megy ki*: Priscusck Viddin és Orsóva között léptek át a Dunán, s Mehádia és a temesi vár romai közöli, északFele tartván, a Bánátba mentek. A megnevezett folyamok közül a Dré-

⁶⁾ A Jász Berényre vonatkozó ezen adatokat, részint egy már régolta ott lakozó műveit egyénnek, körülményes és elfogulatlan tudósításából, részint saját közelebbi szemléletemből merítem.

⁷⁾ Josephi Innocentii Deseririi, de lnnitiis ac Majoribus bungarorum, Attila videlicet eiusipie deressoribus proximis fiber IV. Tom. Itt. Budáé. 1758. Cap. VI. 120. sib. lapokoi.

kon nem egyéb, mint Otrokocsiként, a Maros vagy Temes *dereka*; Priscus t. i. a hun magyaroiktól hallhatta e kifejezést, s ebből idomította aztán a Drékonl. A Tiizás, nem más, mint a Tibiscus vagy Tisza, s Otrokocsival együtt lehetónék tartja, hogy a Jornandes Tibisiája és Tisiája csak a Tiszát jelenti, s ezen nézetet Ptolemaeus földrajzának ezen tételével támogatja: „*Tibiicus fluvius* Dáciae a barbaris *Tissa* appellatur.“ A Tiga, nem egyéb mint a Temes, melynek Priscusnál előforduló ezen nevé, valami iromki hiba szülhette. Azon „némely folyamok,“ melyeken Priseusék, mielőtt Elellakához értek, általmentek, nem egyebek, mint a Fehér és Fekete Körös; — s itt cáfolja Otrokocsit azon nézettel, hogy a Tiszától Jász Berényig, semmi eféle folyamot nem találhatni. Pártolva hozza fel *Jordán* Kristófnak (Originum Slavicarum Parte IV. Sect. 53. pag. 161.) e tárgyra vonatkozó véleményét, mely szerént a Titizás a Tiszát, Drékon és Tiga, a Temest és Marost jelenti, melyeken s közülök különösen a Tiszán, nem következik, hogy állal is mentek Priseusék. *Jordán* szerént Elellaka, a Tisza észak keleti vidékén, s az erdélyi hegyektől nem messze lehetett; s Deserici is hajlandó lett volna Etellakát a Berettyó körül s a Debrecentáji sík mezőkön keresni, de ez már Priscus útleírásához képest, ő szerénte, nagyon távol esnék. Ennélfogva Deserici, Etellakát *Gyula* tájékára, az úgynevezett *Gyulamezőre* teszi.

Deserici ezen nézetét, *Mogyorósi János* nagyon kedve szerént valónak találja, s „Gyula, hajdan és most,“ múlt évben közrebocsátott művében,²⁾ minden kétkedést s bírálatot nélkülözö, inkább buzgalma? áradozásában, mint vizsgálatos s körültekintö véleményében, nagy lelkesedéssel s zavarral felkarolja ezt. Ő már sem Priscus útleírását, sem mesterének Desericinek s másoknak érveit, kellö részletességgel s szabatossággal vizsgálni vagy elsorolni szükségesnek nem tartja, hanem egész diadalmenettel egyenesen bevezeti Etelét s Priscusékat Gyulába, s kimondja, hogy „a sokaktól eddig tévutakon keresett, európai Hunnia legrégibb fő és királyi székvárosa, *sehol máshol nem létezett, mint épen a mai Gyula rárosa feletti, gyulai ó cár területében.*“ De hoz még fel új érveket is, név. hogy Percsényi László egykori szolgabírónak tudósítása szerént, a Körös és Maros közötti siktér, csakugyan *Attila köiének* is hivatott, s hogy az 1855-dik évi Wanderer Morgenblättjának 81-dik számában „Gyula, mint Etele hadai pitvarozö helye“ említettik, s hogy Gyula mellett, fen áll az Etele kisebb fíjáról nevezett *Csaba* és *Csabamezeje*; söt feltalálja Gyulán, Onegesios (kit Mogyorósi, Desericivel együtt „*Ön-szegnek,*“ idest *stanneus claus*!!! nevez) fördöházát is, az ottani iskolai épületben, melyet midön

²⁾ Gyula hajdan és most, történeti és statislikai vázlatokban, Öszveg-nyűjté Mogyorósi János. Gyula. 1858. 148. s köv. lapokon.

1818-ban szétbontottak, égetett földből készített vízvezető cserépcsövek találtak régi alapjában stb.

Deserici nyomán, Gyulában keresi Etele székhelyet Palugyai is,³⁾ „valószínű — úgymond — miszerént Attila itt laktában fogadta ama *fényes* küldöttséget, melyet II. *Theodorik* (jgy!) *Muximlian* (jgy I) és Orestes fő embereivel,⁴⁾ Bigilas tolmácssal és Priscus szónonkkal küldött volt; hogy pedig ő róla e hely környéke *Atel Cusu* „Attila közének“ hivatott legyen, kétséget nem szenved; mi több, eltemetése is a Gyula területében eső Dombegyházi síkságon történnék lenni tartalik.“

VII.

A Gyulába vezető vélemény meg nem állhat.

Lapokat sőt iverket kellene betöltenünk, ha Desericiék véleményét, melynek hiányos, alaptalan és felületes válat, a tisztelt olvasó egy tekintet-re beláthatja, pontról pontra cáfolni akarnók. Legyen elég tehát, a Priscus útleírásából, mely Etel lakának keresésénél legfőbb vezérünk, csupán egy világos és kétségtelen tényt hoznom fel, mely egy-maga tüstént megdönti a Gyulába vezető véleményt. Priscus nevezetesen azt írja, hogy miután ama három megnevezett folyamon átkeltek, s miután ezentúl még nagy utat lévén, ama tó mellett megállapodtak, innen t. i. ezen tótól, még *hét napi titat kellett tenniük Etele királyi székhelyéig*. Ha már azon folyamok egyike, Desericiék szerint is a Maros, s ama tó, Mogyorósi szerént, a Hold-mező Vásárhely mellett lévő Hóid tava vala: hogy üthet ki a Maros partjától vagy a Hóid tavától Gyuláig a hét napi járó löld, holott a Maros partjától vagy Hold-mező Vásárhelyről, gyalog ember is könnyen elmehet két, legfelebb harmadfél nap alatt Gyuláig? Oly ellenvetés ez, melyet a gyulaiak soha meg nem dönthetnek; kiváltba még azt is figyelembe vesszük, hogy Priscus előadása szerénl, még a hét napi ut végeztével sem érték épen el Etel lakát, hanem egy *faluban* megállapodtak, s innen tovább haladva, s némely folyókon még mindezekután átkelve, jutottak el Etele székhelyére. De lényeges és döntő ellenvetés merül fel Gyula ellen azon bizonyos körülményből is, miszerint ama *némely folyókat*, melyeken keresztül Etel lakához el kellett jutni, Gyula közelében délfelel, a hol lenniük kellene, semmiképen fel nem találhatjuk; a Fekete Körösben ugyanis bizonynyal nem, mert ez már Gyula felett északra esik, ezen tehát a Maros felől Gyulára menőknek egy általában nem kell átmenniök; a Fehér Körösben ismét nem, mert ez épen keresztül folyja Gyulát, mint a Zagyva Jász Berényt. Azon Bárdos folyót, vagy

³⁾ Palugyai Imre. Békés-Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása. Pest, 1855. 151. I.

⁴⁾ Mennyi tévedés és hiba ezen pár sorban! Theodrik Theodosius, Maximilian Maximinus helyett, s Orestes, keleti birodalmi fő emberként előállítva.

inkább erecskél, melyet Mogyorósi végszükségben segíteni felvesz, semmiféle földabroszon nem találok, s bajosan hiszem, hogy Priscus Πρίσκου-nak nevezhette volna; de ha mint ilyen léteznék is: egy magában ki nem mentene a hínárból.

Az Etelköz, Csaba, Onegesios fürdője, Dombegyháza sth. alig érdemel figyelmet. Perecsényi László azon művét, melyből az Etelköz véve van, nem üsmerem; de azt kell hinnem, hogy ő ezt, minden legkisebb érv nélkül, egyszerűen felemlítve; mert ha erősségeket hozott volna fel mellette: Mogyorósi és Palugyai bizonyosan felemlítették volna azt. Mint egyszerű pusztá állítmány pedig, semmi legkisebb erővel nem bír, s ítélje meg maga a tisztelt olvasó, hogy azon Perecsényi Nagy Lászlónak, ki a *Csongrád* nevet, „*Csont* garadⁿ-nak azaz csontból csinált garadnak magyarázza és értelmezi,!) mi hitele lehet, a történelmi nyomozásuk mezején. — Valamint a hazánkban előforduló számos Csaba helynevek bármelyikét, épm egy *n* Gyula mellett is, csak akkor lehetne Etelével s az ő fíjával öszveköttetésbc hozni, ha erre határozott döntő adatunk lenne, annyival is inkább, mert nem csak az Etele egyik fíját, hanem másokat is nevezlek Csabának, s már a XIII—ik század végén jó elő hazánkban egy *Comes Chaba*, s ha utána nézünk, bizonyosan több is.²⁾ — A cserép-csövek, melyekben Mogyorósi „On-szeg“ fürdőjének maradványát látta, bizonynyal nem egyébre, mint *örök-fördőre* utalnak, a milyen, hogy hazánk több helyén s épen Gyulán is létezett, kétségtelen bizonyos.³⁾ — Dombegyháza, ha valóban ott temetett is el Etele, ismét semmit nem nyom; mert vajjon abból, hogy valameily magyar király vagy fő úr, itt vagy amott temettetett el, következik-e hogy ugyanott lakott is. A példák legtöbbször épen ellenkezőt mutatnak.

Nincs tehát a Gyulába vezető véleménynek egy ízesem, a mely megállhatna, s bátran kimondhatjuk felette, a kérlelhetetlen halálos ítéletet.

VIII.

Pray, Sinai, Budai Ezs. stb.

Pray György, a maga már többször idézett művében, nem csak a Jász Berénybe s Moldvába vezető véleményt cáfolgatja, mint mór láttuk, hanem önálló nézetet is állít fel Etellakának fekvéséről, mely ide megyen ki. Priscusék a Dunán, a Murává beömlésünél jöttek altul; innen a Temosi Bán-ságfelé haladtak; lő stadiumnyi, azaz két inértföldnyi ut után megállapod-

1) Palugyai. i. h. 376. I.

2) Jerney, Magyar nyelvküések. 1854. Pest. Csaba szó alatt, többeket említ. Az általam felhozottat lásd: Cod. dipl. Vt. 1. 6. 16. Egy másikat 1366-ról u. o. IX. 3. 614. I. Laurentius, filius Chaba.

3) Palugyai. i. ü. 179. Békés megyei jegyzőkönyv: „in oppido Gyula,..... quod retroactis temporibus Turcarum balneum fuit, pro templo Calvinislae usurpant.“

tak stb. Etele tábora, a Maroson innen volt, mit a Dunától eddig elvégzett út stádiumainak számi bizonyít. Innen északra, majd sík vidékre mentek. A Tiphisas vagy Tibisias kétségen kívül a Tibiscus vagy Tisza, a Dricca és Tysiu, aligha más mint a Maros és Körös. Etele királyi székhelye tehát, a Tisza felső vidékén volt, mely a Priscus leírása szerint, északra hajlik s fában és kőben szűkölködik. Ezen véleményhez nem csekély erősséget ad Jornandes azon tudósítása is, miszerént Etele székhelye, nem messze volt azon helytől, hol hajdan Widicula a gothok királya, a sarmaták által leülelt. Mert bizonyos, hogy a gothok, a liunnok idejövetele előtt, a Tiszától a Fekete tengerig uralkodtak, a sarmalákat pedig, a kárpát hegység választónak el ezektől; melynélfogva azon helynek, hol Widicula megöletett, mind a gothokhoz, mind a sarmatákhoz szomszédosnak kellett lenni; mely körülmények, a Tisza felső tájékára csudálatosan reá illenek. — Ezek szerint l'ray, kétségen kívül Tokajtól délre, Nánás, Böszörmény és Újváros körül kereskedik.

Sinai Miklós nagy hírv debreceni tanár a múlt században, s a magyar történelemnek ritka alaposágú bűvara és művelője, egy birtokomban lévő kézirat művében, mely a magyar történelmet a legrégibb időktől Mátyás koráig tartalmazza, s úgy látszik tanári előadásainak alapja vagy szüleménye volt, egy pár lapon, szinte tárgyalás alá veszi kérdésünket. — Sinai nem csak a végeredményre nézve megegyezik Prayval, de némely pontjait csaknem szóról szóra átírja annak. Szerénte is a Morava beömlésénél jöttek át Priscusék a Dumán, s innen a Bánátnak s általában északra tartottak. Az Otrokocsizásra ő is hajlandó lévén, Drékonnak a *Derék* Köröst, Tigának a Marost, Tifizasnak vagy Tibisianak a Tiszái veszi, a melyen, hogy át is mentek volna, nem tartja a Priscus előadásából multhatatlanul következőnek. Szerinte tehát a követek, a Tiszának, Debrecenből szólva, innesső partjain haladtak, majd a *Kakaton* és *Hortobágyon* általkelvén, Újvárossal szomszédos tájakra jöttek, s itt a hol sem kő sem fa nincs, találak fel Etele nagy faluját. „Erősíti ezen mi véleményünket — úgymond Sinai, — az is, hogy a Zelemér és Újváros közöli fekvő egy bizonyos pusztá,

¹⁾ Ezen kézirat, mely 438 lapra terjed 8-ad rétbén, hogy valósággal debreceni tanár művét tartalmazza, bizonyítja az, hogy midőn a XV-dik század irodalmi történetében Temesvári Pelbátról, s ezzel kapcsolatban, az ösmeretes dehczeni codexről szól, azt mondja erről: „quae cxslat in bibliotheca publica collgii nostri.“ A kézirat első birtokosa, s talán épen leírója is Báthori István volt Debrecenben, 1783-ban, tehát oly időben, midőn a debreceni főiskolában Sinai ült a történelem tanszékén. Egyébiránt, ha belbecsét tekintjük is ezen miének, — melyei liogy Budai Ézsaiás használt: világos nyomok mutatják — lehetetlen azt az akkori debreceni tanárok közül másnak, mint egyedül Sinainak tulajdonítanunk. Ezen nézetünk későbbben, Sinai néhány lapnyi saját kéziratának, mely a kérdéses történelmi mii elejét tartalmazza, feltalálása, s kéziratunkkal való egybevetése által, tökéletesen igazolva lett.

régi határjárásai okmányok bizonyítása szerint most is *Ethelakának* nevezetik, a mi jelenti, hogy Attila, kit a hunnok, nemzeti nyelvükön Ethelének neveztek, ezen helyen lakott. Mert ama nevezet ebből van öszvehuzva: *Eithele-lakta-földje*, mint *Pótalaka*.“²⁾ Ezután átveszi Praytól a Vidicula megöletésének helyéből vett erősséget.

Budai Ézsaiás egészen Prayt és Sinait követi. Szerénce Is a Dunától a Bánátba lépek, a 15 stadiumnyi útban két mértföldet haladtak, Etelének a Maroson túl fekvő táborához jutottak, s a Drekonban a Marost, a Tighashan a Köröst, a Tifizásban pedig a Tiszát érték Priscusék, de az utóbbinak vsak innenső partjain haladlak. Ama kisebb folyamok a Kákát és Hortobágy voltak, ezek után érték el Etel lakát, a mely, hogy a Tiszán innen esett bizonyos, de hogy épen hol, azt meg nem határozhatni.³⁾

Pázmándi Sámuel, magyar régiségekről írott felületes művében,⁴⁾ oly helyneveket számlálván a többek köztelő, melyek véleménye szerint, hunmagyar eredetűek: ezeknek sorozatában egy külön pontban ezt mondja: „Az Attila régőlla sikertelenül keresett lakhelyét kimutató s a Tiszántúl Debrecen és Újváros között eső pusztá, *Elhellaka*, azaz Attila lakó helye, Szabolcs megyében.“⁵⁾ De Pázmándi, ezen nyilatkozatot, semmi legkisebb forrás kimutatással vagy idézéssel sem támogatja.

A külföld tekintélyesebb Írói közül, *Klappról* és *Schaffarik*,⁶⁾ szinte a Prayék nézetéhez csatlakoznak, s Etele lakhelyét a Tisza vidékén

2) „Pirmat hanc conjecturam nostam, quod h o d i e d u m (?) praedim quoddam, inter Zetmerium et Újvárosiul!) positum, teslibus literis antiquis metalibus, Kibe laka vocatur, quod sigificat Attilám, qui huntus patria lingua Elhele vocabatur, lucum illtim incoluisse. Compositum autem nómén islud fúit ex E t h e l c — laktá — földje, utPósalaka.“

3) Buday Ézsaiás. Magyar Ország históriája. 3-dik kiadás. Pest. 1833 I. köt. 8, 9. I. I.

4) Samuelis Tazmandy Schediasmatu praeludialia cogitationum eonjecturulinm, circa originem sedesque antiquus cl liugvam Vbro — magurum popolorum. Pars. I. Pest. 1786. 106, 107.1. t.

5) „Fruslra diu quaesitum ultra Tybiscum Atilae sedem detegens snpra Debrecinum ad Újváros praedium E t h c 11 n k a, idest Atilae sedes, ueque in Szabolcsiensí.“

6) Klapprot J. Tahleaux historiques de l' Asie. Paris et Londres. 1826. 251. I. „la residente d' Attila etait siulée au nord du Theiss superie ur.“ Schalfariks Slawische Alterthümer, deutsch v. Mosig v. Acrenfeld, herausgeg. v. Heinrich Wuttke. Leipzig. 1843, 4. 1-ler Rd. 325. t. „herrschte er — Attila — Über die benachbarten Völkern, aus seinem Kriegslager im heutigen Ungarn (bey Tokai?).“ Ezen nyomok indíthatták Böltingert is, hogy így szóljon: „Die Residenz - Attilas — war damals ein hölzernes Dorf, (das höchste, wozu es ein Nomade bringen mochte) in der Nahe des heutigen Tokai.“ Die Weltgeschichte in Biographien. III-ler Bd. Berlin. 1850. 29. I. — De mindezek, mint egyszerű s pusztá vélemény nyílt ánilisok, semmit nem nyomnak, a történelmi bírálat és ítélet mérlegeli.

északra, Tokajtól természetesen délre, keresik, de véleményük mellett semminemű érvelést nem említenek.

IX.

Észrevételek Prayék véleményére.

Előre is bátor vagyok nyilvánítani, bogyón, mint tüstént bőven kifejtendem, végeredményében a Prayék véleményét fogadom el, de nem azon érvek alapján, a melyeket ők felállítottak, s melyeket én, sok tekintetben hiányosoknak és hibásoknak találok.

Prayék a Priscus útleírásának több fontos adatait nem vették kellőleg figyelembe. Egészen mellőzik név. azon körülményt, hogy Priscusék, miután egy ideig az ország északi része felé haladtak, egyszer csak más útra fordultak. Nem állítom, hogy ezen más útra fordulás valami nagy fontosságú s horderejű lehet a kérdés megoldására nézve; de azt még is szükségesnek vélem, hogy ha egyszer Etele lakának nem csak tájkáját általában^ de épen hol létét is haláloztaltan ki akarjuk és szeretjük mutatni: akkor az útleírás legkisebb részletét se hagyjuk érintetlenül. Hiány, hogy ama három nevezett folyamon túl tett hét napi, s az azt közvetlenül megelőzőt és követelt már kisebb útszakaszokat, melyeket Priscus előadásából szinte világosan ki lehet hozni, egy általában nem veszik figyelem és vizsgálat alá; nem aggodnak a felett, hogy hány mértföldet lehet lenni Priscusék egy napi útjára, s hogy vájjon ezen szempontból, az idő és tér célszerűen vagy legalább helybenhagyhatólag öszve vágnak-e.

Hogy Priscusék a Mórává beömlésünél jöttek ál a Dunán, mint Pray és Sinai többekkel egyezőleg vélik: nem állítom, hogy feltétlenül lehetetlen, sőt előre bevallom annak nagy valószínűségét; de minthogy más ponton való általjövételök is lehetséges: azt hozta volna magával a tökélyes történelmi eljárás, hogy a felállított véleménynek legalább valószínűsége okadatolva *kimutatassék*, mert nem kevésbé függ Priscusék útjának iránya, Dunán való általjövételök pontjának hollététől. — Pray és Budai, egyedül a latin fordítók után, Priscusék duna-parttólí kis útjának mértékéül, minden kételkedés nélkül 15 stádiumot vesznek fel; és ezt, nem tudom micsoda alapon, de bizonyosan hibásan, két ménföldnek veszik; holott a stádiumnak fentebb, hiteles forrásokból kimutatott értéke szerint, 15 stádium annyi, mint,^{5/40}n émet mértföld, tehát fél mértföld sincs.— Pray azt mondja, hogy Etele tábora a Maroson *innen*, Budai pedig azt véli, hogy *túl* volt; Pray értette Priscusék álláspontjából, mert Priscuséknak csakugyan a Maroson *innen* volt Etele tábora, Budai pedig értette Debrecenből szólván, a nélkül hogy ezt, egyik is megjegyezte volna, tehát ez is tökélytelen eljárás. Még

tökélytelenebb pedig Elele táborának helyét, a Marostól határozni meg, mely ahhoz legtávolabb vala, nem pedig a Tiszától vagy Temestül; mert a három megnevezett folyamok között, még az elsőt, — a mely bizonyosan nem a Maros volt, sem érték el Priscusék, midőn Etele táborával találkoztak.

A három megnevezett folyamot minden legkisebb bizonyítás nélkül veszik a Marosnak, Tiszának és Körösnek, s ez utóbbit egészen hibásan iSj mert hiszen ez sem hajót hordozónak, sem középserűnél nagyobbnak vagy ingensnek, nem nevezethetett Priscus s illetőleg Jornandes által. E mellett, ha azt veszszük fel -Sinaiként, hogy a Körösön Tiszába ömléséhez középig tehát oly ponton mentek által, hol azt az Otrokoeszók, már Derék Körösnek nevezhették: nem fog kiülni a hét napi s azt megelőző és követő út sem; mert a Körösnek ily pontja, alig van Debrecenről tíz német mérföldnyi távolságra, a melyet hogy körülhelől ugyan annyi nap alatt végeztek volna el, feltenni nem lehet.

Elösmerem nagy figyelemre méltó voltát azon erősségnek, melyet Pray és Sinai Jornandes tudósításának alapján, a Widieula megöletésének helyéből állítanak fel. Igaz, hogy a gothok birodalmának határa nyugolfelől a Tisza volt, a Sarmatákat pedig a Kárpát hegyek választották el ezektől, s ebből csakugyan valószínűen lehet következtetni, hogy Widieula megöletése vagy sarmata, vagy golh földön történt, tehát a Tisza és Duna között semmi esetre sem történhetett, miután ez, sem sarmata, sem golh föld nem vala. Ezen vélemény azonban, eként leállítva és támogatva, aligha több alapos gyantásnál; mert avagy nem lehetséges-e pl. az, hogy a gothok serege akkor, midőn Widieula megöletett, nem saját hazájában, hanem valamely más fejedelem zsoldjában, idegen földön táborozol! Szükség volna tehát a Widieula megöletésének körülményeit, bővebben felderíteni a végre, hogy belőle egészen biztos érvet állíthassunk fel.

Megvallom, hogy engem, talán mindenek felett leginkább meglepeti a Sinainál és Pázmádinál előforduló Ellellaka; mert ez már határozottan és egyenesen Elele lakhelyére, még pedig épen az általunk keresettre utalna. Pázmádinál azonban, minden legkisebb forrás-kimutatás és bizonyíték nélkül fordulván elő: kevéssel ér többet a Perecsényi Nagy Lászlók Attila közénél. Sinai már régi határjárás okmányokra utal, de azoknak sem korát, sem hol létét, sem saját szavait ki nem mutatván, igen kevéssel érdemel löhh hitelt Pázmádinál; s ha figyelembe veszszük, hogy előadásában némi ellenkezés és zavar is van, a mennyiben egy felől ama régi okmányokra támaszkodik, másfelől az mondja, hogy az a praedium még ma is, — *hodie-dum*,— Etelakának hívatik, holott ezen nevezetnek, mint saját gondos vizsgálatom és biztos tudomásom után bátran állíthatom, sem az emberek emlékezésében, sem Debrecen, Bősörmény és Újváros levéltáraiban semmi legkisebb nyoma nincs: mindezekből azt következtethetjük, hogy

csak tartalmukat hullhatta, ¹⁾ s e mellett az ügynek másként sem járt vé-
gére, mert különben sem az okmányok részletesebb idézését cl nem mu-
lasztotta volna, sem magával ellenkezve, azt nem állította volna, hogy az
említett pusztá, még ma is Ethelakának hivatik. Sinai ezen érvének ingatag
voltát érezhette Dudái Ezsaiás is, mert egyedül ennek lehet tulajdonítani,
hogy noha Sinait a Rakatig és Hortobágyig elkísérte: *Ellellakát* még csak
felemlíteni is tartózkodott. Nem szükség bőven kimutatni tétveg voltát Si-
nai azon szó elemzésének is, melylyel Elhelakát boncolja és értelmezi. O
még nem sejtette, hogy nyelvünkben a „lak“ nem csak ige-tő, hanem fő
név is, s ezért volt kénytelen Ethe-lakát, *Elhele lakta föld*-ből ügyetlenül
és alaptalanul öszverántani; holott az ő korában, létezett már *Lak*, *Szép-
lak*, *Újlak*, *Nagylak stb.* a melyekben hogy a *lak* nem ige, hanem főnév,
egy tekintetre beláthatta volna.

Mindezekből láthatja a tisztelt olvasó, hogy Prayck és Sinaiék vé-
leménye, *úgy a mint védve van*, semmivel sem különb a Jász Berénybe ve-
zető véleménynél, és egyáltalában nem képes arra, hogy bennünk kétség-
telen hitet és meggyőződést költthesen fel.

Egy új vélemény.

Meggyengítvén e szerént, sőt lerontván mindazon véleményeket,
melyek ez ideig, Etele birodalmi székhelyét kimutatni törekedtek, s bebi-
zonyít ván azon érvek tarthatatlan voltát is, melyekkel Prayék, a maguk he-

¹⁾ Azon észrevételemet s illetőleg vádat, miszerént Sinai, a kérdéses
okleveleket nem is látta, vagy legalább nem olvasta, az előadottakon kívül az is bi-
zonyítja, hogy azon oklevelek, egyáltalában nem halárjárások mint Sinai véli és
mondja, hanem, a mint alább egész terjedelmükben is meglátandjuk, egészen más
neműek. — Honnan jutott tehát Sinai, ezen kérdéses nagy fontosságú oklevelek
tartalmának s illetőleg az Etellakának híre hallására? Ezen kérdésre, egy ezen ügy
iránt nagy érdeklél viseltető derék művelt férfiúnak értesítése, s n magam bővebb
nyomozása alapján is, azt felelhetem, hogy épen Sinai virágzása korában, élt Deb-
reczenben egy jeles ügyvéd, a már most késő véniségre jutott, s elfeledve élő, de
egykor a magyar régiségek iránt tudományos érdeklél viseltető Kis Nagy (iákor, a
ki a Macs és Hegyes nevű pusztákat, melyek mint kimutatandom, épen Etellaka kö-
zelében fekszenek, Debreczen városától, Gróf Gyulai számára kiperelle; — ő általa
juthatott Sinai c kérdéses adat hiányos tudomására. Azonban, Nagy Gábor is aligha
volt, a kérdéses okmányok birtokában; mert midőn az ő kezéből és birtokából, több
rendbeli oklevelek bementek Fehér György Codex diplomaticusába: az Etel lakát tar-
talmazókat nem találjuk abban, pedig bajos feltenni, hogy ezen, más tekintetben is
érdekes okmányok közlését, akár Nagy Gábor, akár Fehér György elmulasztotta
volna, midőn a Codex diplomaticusba, még egyszerű kivonatok is felvételtek Szil-
maytól és másoktól.

lyes célfelé törekvő véleményét támogatták: nincs egyéb hátra, mint vagy kimondani azt, hogy a fentmaradt adatok nem elégségesek arra, hogy azokon Etellakát valahol felépíthessük, vagy tetteleg megcáfolni ezen kétséget, az által, hogy egy új véleményt állítunk fel. Én ez utóbbit kísértem meg. Véleményem, amint ezt magam, jó eleve kifejeztem, végeredményére nézve nem új ugyan, mert mások is keresték már Etellakát azon tájékon, a hol én azt kimutatni törekszem; érveire és menetelére, s tulajdonképen egész mivoltára nézve azonban, csakugyan egészen új ezen vélemény, mert többrendbeli eddig épen nem ösmert adatokon, s minden részleteket kellően méltatni törekvő észleléseken és nézeteken épül fel, a mint ezt maga a tisztelt olvasó belátandja, ha az általam híven közlött eddigi véleményeket, a következőkkel egybehasonlítja.

1. Priscusék útja, a három megnevezett folyamig.

Hogy Priscusék útja, Konstantinápolyból kiindulva, egyedül azon irányban ment, melyen, miként századokkal ez előtt, úgy még ma is, észak nyugoti irányban, egy nagy országút vonul a Dunának: túl van minden kétségen; mert maga Priseus felemlíti, útjoknak pontjaiul a mai Sólia helyén eső Serdikát, s Naissust vagy Nissát; visszatérési s Konstantinápolyhoz közeledő utjak pontjaiul pedig, szinte világosan felhozza a kijelölt vonalban eső Philippopolist (ma Philippopol) és Adrianopolist (ma Adrianopol). Konstantinápolytól tehát egészen Nissáig, kétségtelen a Priscusék útjának vonala, s így csak az az első fő kérdés, hogy Nissától mi irányban haladlak a Duna felé, s micsoda ponton mentek állal ezen? Hogy Priscusék Nissától nyugoti irányban, tehát nem a keletre eső Viddin vagy Orsóvá felé haladtak, — mint némelyek vélték, — onnan bizonyos, mert maga Priscus mondja, hogy a Dunához közeledő útjokban, az lepte meg és hozta zavarba őket, hogy a feltámadó napot, az út csavargása miatt magukkal szemben pillantották meg, a mely megjegyzés világosan mutatja, hogy ut—jók kitűzött valódi iránya szerint, az lett volna természetes, hogy a nap bütök megett támadjon fel; s hogy még is az ellenkező történt, azt maga Priscus az ut csavargós voltának tulajdonítja. Északnyugot felé haladván tehát Nissától: utjak más bizonynyal nem lehetett, mintáz, mely, mint a Morava partjain vonuló fő országút, mai napig fenáll, s melylyel vagy egészen, vagy igen sok ponton épen egyezett a Mocsiból Dáciába vezető római utak egyike, s melyen az 1553-ba Konstantinápolyba utazott Veránc is, a maga saját útleírása szerint haladott.¹⁾

¹⁾ A Dunát átmetsző s Dáciába vezető római utak egyike az volt, mely a Fehér templommal s Új Pelenkával csaknem átellenben a Duna túlsó partján eső Gradislie vagy Gradiska helyén metszette által a Dunát, s a két partot fahiddal kötve össze, a hely, mely e ponton feküdt Ad Pontes nevet viselt. Ezen út u Bánaton keresztül Erdélyország felé megy azon pontig, hol emes és Bisztra folyamok öszeveérnek,

A római útnak a Veránckorabelivel s a maivali ezen egyezése, tényleg és világosan bizonyítja azt, mit a dolog természete is igazol, hogy t. i. a főbb országutak, századok sőt ezredek folyamán folyvást fenmaradtak, részint azért, mert maga a tájék természeti fekvése jelölte kistette változliallanokká őket, részint azért, mert azon esetben is, ha valamely ország feldúlattott s lakosai elűzettek, nem igen gondolhatni oly érdeket, mely a győzedelmes népet arra indíthatta volna, hogy a már meglévő s készen talált országutakat, mindenkor megváltoztassa vagy lerombolja. Ezen nézetben találja a tisztelt olvasó igazolását azon eljárásomnak, miszerént a Priscusék útjának kijelölésénél, a természeti körülmények által feltételezett s ma is fenálló országutakra lehető tekintettel vagyok.

A kijelölt fő úton haladó Priscusék, vagy Gradistyénél lépték át a Dunát, hol a római korban egy fahíd állott, s hol az említett római ut a Dunát átmetszette,²⁾ vagy Szendrőnél, hova a Veranc útja is vezet. Az első nézet azért ajánlatos, mert ekkor a Duna után a Karasch folyamot is át kellett lépni Priscuséknak, s így azon körülmény, miszerént a Duna után több folyamokra akadtak, könnyebben kimagyarázható lenne, mint különben; meggyengíti azonban ezen nézetet az, miszerént Priscusék Gradislye felé

s bot hajdún Tiviscum nevű város állott. Ezen utat tehát, csak Nissától a Dunáig, vagy annak közeiéig követhették Priscusék, mert a Dunámul oly irányt vesz, s oly tájékokon vonul ez, melyek Priseus útleírásával meg nem egyeztethetők. — A második itáliei út, olt vágta keresztül a Dunát, hol ma Columbina, vagy Mala Columbiata áll a túlsó parton, s Dácia keleti határain végig vonulva, Tiviscummal egyesül az első úttal, s innen tovább megy Erdély országnak. A harmadik Severin és Csernec táján vonult keresztül a Dunán, hol a Traján híres hídja állott, s innen kelet felé Oláh országnak, majd Erdély országnak irányyon. Mannert. Geographie dér Griechen und Römer. 4-ter Th. Nürnberg. 1795. 191—214. I. I. Katancsich. Orbis antiquus ex tabula itineraria etc. Pars. I. Budáé. 1824. XLVI. XLVII. 368. stb. 1. I. — Veránc 1 553—diki útja, a mint az ő részletes leírásából, s az általa megnevezett helyekből kitetszik: épen az vala, melyet Priscusék követtek; még pedig nem csak a Dunától s illetőleg Szendrőlől Nissáig, hanem innen Kostántinápolyig is. Veránc azonban a római utat, csak aszendró-nissaiut közepe táján Jagodina körül vette észre s így nyilatkozik arról: „ Proinde hoc primum toco, hospite nostro nobis referente, didicimus, viam, qua pergabamus, stratum esse in ronianum moreiu, et Trajanani appellari, sumereque initium a p u d B e I g r a d u m et ad Constantinapolim desinere. Miratus sum tanti imperatoris memóriám adhuc apudtam rudes barbaros superesse. Verum non aniniadversa hac via a Belgrado ad búne pagum, vei quod sil ulio translata, vei terra obruta, diligentius illám deinceps observavi, et comperi rém ita esse.“ etc. Magyar történelmi emlékek. Kiadja a magyar akad. írók 11. Pest. 1857. 228. stb. lapokon. Veránc azonban, körülbelül sőt valószínűen azon utat vélte Belgrádfelé vonulónak, mely Gradistienél ment át a Dunán.

2) Ezen fahíd azonban Priscusék utjakra már bizonyosan nem állott fent; mert hu fenállott volna, sokkalinkább ezen, mint dereglyéken fogtuk volna átmenni Priscusék, s ezen körülmény teszi valószínűvé azt is, hogy a római küttnak, a Ilid közelében lévő része akkor már elenyészett, s c helyett a Morawn partján vonuló s Szendrőnek irányló természetes országutat követték az utazók.

(érése, már elhajlanak útjunknak említett bizonyos irányától, a melyet elhagyni s Gradistyéhez térni azért sem kényszerültek, mert az ő idejükben, az említett dunai fahíd, már aligha fenállott. A Szendrőnél való átkelési az is döntőleg javallja sőt bizonyítja, miszerént az erdős lapály, melyet Priscusék, Danán való átkelésük előli értek, c ponton éppen feltalálható, míg Gradislyénél inkább pusztá hegyeket értek.³⁾

A Dunán átkelve, ki nein jelölt irányban, hetven stadiont, vagyis 1 és ½ német mértföldet haladnak, s megállapodtak. Ezen megállapodási pont, az ut távolságát véve föl, a *Bahanistie* falu pontjánál lehetett. Innen másnap kilenc óraker, vagyis a mi számításunk szerént, délutáni három óratájban értek Etele táborhelyéhez. E pontra már, valamint a következő még nagyobb fontosságú pontokra nézve is, azt kell előlegesen megállapítanunk: mennyi utat tehetek Priscusék egy nap s illetőleg egy óra alatt.

Maga Priscus mondja, hogy ők teherhordó állatokkal, tehát nem szekeren, hanem önmaguk lóháton utaztak, pogyászaikat pedig, melyek között a számos, ajándéku adandó eszközök is valának, másnemű teherhordó állatok, pl. tevék, vagy öszvérek vitték utánuk, de főlük el nem maradván.¹⁾ Ily körülmények közt ők gyorsabban nem haladhatk, mintegy közepszerű gyalog ember szokott haladni. Egy ily gyalog ember pedig, mint ezt bárki, maga is megpróbálhatja, egy első perc alatt száz, egy óra alatt hatezer, két óra alatt tizenkétezer lépésnél azaz egy földrajzi vagy német mértföldnél többet nem haladhat. Sőt közönséges fölvétel szerént, még a gyors gyalogló ember sem igen haladhat két óra alatt többet egy német mértföldnél. Ezen fölvétel éppen összevág Priscus azon adatával is, miszerént Serdica Konstantinápolyhoz jó gyalogló embernek 13, Aissu a Dunához,— név. annak Szendrőnél eső révéhez 5 napi járó földre van; mert Serdica Bizánchoz, a legegyszerűbben mérve, hetven, az ut csavarulataival pedig mintegy 80 mértföld lehel, s ha ezt a napok számával 13-al elosztjuk: kijő hat és $\frac{2}{13}$ mértföld, tehát több mint tizenkét órai út, mint a

3) Ezen vidékről) nézeteimre nézve, támaszkodom leginkább azon terjedelmes és lehelő részletes foldabroszru, melyet Grisclini, Gesclielite des temesvárer Uanalg. Wien. 1780. című művéhez mellékel. — Nem tartván egészen megdönlottnek annak lehetőségét, hogy Priscusék Gradislyéiél léplék ál a Dunát: kijelölöm röviden azon itt irányál is, melyet e ponttól Priscusék követhetk. A Duna parttól telt hetven sladiumnyi út után Ku se hiénái állapodhattak meg. Innen másnap délután, miután a Karascb folyóinat átlépték, Ulmától délkeletre, a homokos halmok uyügöti oldalánál találhatták Etele táborát. Innen az alibunari s illancsai mocsárok mellett az ország északi része felé haladván, darab idő múlva, pl. Dubricánál más ábra azaz nyügöt felé a Temesnek fordultak, s útjuk e tájon egyesül azon vonallal, a melyen őket Szendrőtől a Temcsig vezetem.

4) „Lovainkat s többi teherhordó barmainkat jöltarlolluk:“ „midön már podgyászaink a barmokra fel voltak rakva mondja maga Priscus Szabó Károly i. li. 562, 555. l. l.

ennyit t. i. a Priscus jó gyalog embere naponként haladhat; — Nissa továbbá, a Duna említett pontjához egyenesen mérve húsz, a csavarulalokat is felvéve legfeljebb 25 mértföld, melyszerént egy napra öt mértföld esik, s ennél, azaz tíz órai útnál többet, Priscusék egy napi haladásául bizonyosan nem is vehetünk fel, mert ha reggeli hat órától kezdve, esti hat óráig útban valának is, kéthárom órát mindenesetre a barmok pihentetésére szánlak, s így ők egy nap alatt 8—10 órai útnál, tehát négy vagy öt német mértföldnél többet nem haladhattak.

Ezen számítás szerént Etele táborhelyéig, ha a kilenc órából kelteit pihenési időül veszünk fel: 3 és fél mértföldet haladtak Priscusék, s így Etele említett táborhelyét, azon ponton találhatták fel, hol Páncsovától északra, *Kakopei* vagy az ösmeretesebb *Cserepaja* fekszik. Innen az ország északi része felé, tehát azon irányban haladtak, melyet a Cserepajától Usdin fele vezető országút raégma is jelöl, s miután egy ideig, körülbelül 3—4 mértföldnyi utón ezen irányban mentek, egyszer csalt más irányra térnek, sük térségre s folyamokra akadnak.

Priuseusék eddigi útjának ezen kijelölt iránya és pontjai, nem csak a megállapított idő és útmeitekkel teljesen egyeznek, de a tájék fekvéséből is, mintegy szükségesképen következnek. Ezen iránytól keletre ugyanis, előbb homokhalmokkal völgyeket, majd terjedelmes mocsárokat értek volna, melyeken nem mehettek és nem is mentek; ha pedig a kijelölt iránytól nyugot felé esett volna utjok: akkor a Temest, mindjárt a Dunán való általinetelők után kevés idő múlva, pl. Páncsovánál már elkellett volna émiök, holott ezt, Priscus világos előadása szerént, csak későbbben s több mértföldnyi ut után érték el. Haladtak tehát Szendrőtől előbb északnyugoli, majd egyenesen északi irányban a Dunavicával és Temessel mintegy párhuzamosan; ama más irányra fordulás pedig, nem történhetett más mint nyugot felé, mert egyedül itt találhattak sük földel és nagy folyamokat.

2. A három megnevezett folyam.

E három folyamnak legelőbb is nevét, vagyis nevek valódi alakját kell megállapítanunk, Priscusból és Jornandesből egyiránt, mert hogy Jornandest e ponton nem csak mellőzni nem szabad, sőt Priscus fentmaradt töredékeivel egyenlő tekintélyűnek kell tartanunk: azt már fentebb a maga helyén eléggé kimutattam.

Hogy a Drékon, mely Priuseusnál Anatolius és Nomius későbbi követségének leírása folytán⁵⁾ *Dréglson*, azaz: *Drénkon* vagy *Drékkon* név alatt fordul elő, tökéletesen egy a Jornandes *Driccájával*, túl van minden kétségen. Jornandes a későbbben úgy nevezett Reuchlinféle olvasást követi, s ezért nála az i gyanánt hangzik, a g-t a k-ba olvasztja, s ez okon a k-1 megkülönbözteti, a mint ezt e két ínyhang benső rokonságánál fogva min

⁵⁾ Scriptures historian byzantine i. I). 12 I.

den nyelv teszi; a hellen *ou* végzetet elveti, s helyette a latin *a-t* teszi. — lüzen folyam nevének szóban lévő három alakját tehát, s ezek közül különösen a két utóbbit t. i. a *Drégkon-t* és *Dricca-t* egyiránt jogosítottnak s megállapítottnak tekinthetjük.

Hogy a Priscus *Tiphésas-a* vagy *Tijésos-a*, a Jornandes *Tibisin-jával* szintén tökéletesen egy: első tekintetre meggyőződhetünk felőle, szerepelvén itt az */-nek* mint ajkakhangnak az *ö* egyik testvérévé *b-vé* való igen gyakori átváltozása; a Reuchlinféle olvasás, s a hellen *ász* végzetnek egyszerű és szokott latin *ia-vá* való átváltozása. Ezen névnek hellenes és latinos alakját tehát, egyiránt jogosítottnak és megállapítottnak tekinthetjük.

A Priscus *Tigas-ánál* már, múlthatatlanul leírasi vagy nyomdai vétséget kell felvennünk, azt t. i. hogy a Priscusnál eredetileg álló *ζ* zeta—, a hozzá hasonló alakú *γ*-vé, — gamma — cseréltetett át, s így lön az eredeti és valódi *Tizas*, *Tigas-sn* ferdítve. Hogy itt valóban vétség és ferdítés történt: abból következtethetjük, mert Jornandes művének azon három kiadásában, s illetőleg codexekben, melyből én ezen pontot ösmerem,⁶⁾ a kérdés alatti név, egyezőleg mint *Tysia* fordul elő, az *as* hellen végzet, itt is latin *ta-vá* változván. Ezen névzetnek nemcsak tartható, de biztos és szilárd voltát, a folyamok mindjárt következő gyökeres meghatározása is igazolandja. Ezekszerént ezen folyam nevének kiigazított hellenes alakja *Tizas*, latinos pedig *Tysia*, vagy *Tizia* leend.

A folyamok egymásutáni következése Priscusnál ez: Drékon, Tizas, Tifézas; Jornandes említett bárom kiadásaiban pedig ez: Tizia, Tibi—zia, Dricca; tehát egymástól annyira eltérő, hogy bármelyik sorozatot is Priscusék útvonalának meghatározásánál, szabályozónak és döntőnek nem tekinthetjük. Azt azonban előlegesen megemlíthetem, hogy a Priscus sorozata épen azon rendben áll, a melyben, a kérdéses folyamokat Priscusék, mint meglátandjuk, visszatérési útvonalon egymásután találták, s valószinti is, hogy Priscus, ki útleírását hazatérte után készítette, a visszatérési sorozatot, habár nem helyesen is, azért használhatta és használta, mert ez, élénkebben volt emlékezetében. Egyébiránt e sorozatra, bár miként álljon az, nagy sujjt nem helyezek; sokkal nagyobb fontosságú, sőt döntő itt, a kérdéses folyamok felkeresése és meghatározása, a mi is ime következik!

A) A Priscus *Tifézas-a*, a Jornandes *Tibisia-ja*, s a *Tibiscus*, épen nem a *Tiszái*, hanem a *Temest* jelenti.

Láttuk mindenütt a maga helyén, hogy mindazon tudósok, kik a Priscus és Jornandes által megnevezett folyamokat meghatározni akarták,

⁶⁾ Értem a Muratoriét s az eltérésekre nézve ahoz felvett Garetiusét, s végre a Forncrius párisi kiadásába melyből a kérdéses pont idézve van: De prima expeditione Attilae regis hunuorum in Gallias. Carmen epiium seculi VI. Lipsiae. 1780. 10. 1.

minden bővebb vizsgálat és okadatolás nélkül, a Tilezast Tibiscusnak, azaz a inai Tiszának vélték és állították. Reánk tehát jelenleg azon nagy feladat vár, hogy kimutassuk azt, miszerént a Tisza Tibiscusnak egészen alaptalanul neveztetett a múlt századokban, mert e nevezet, valamint az ezzel rokon Tifezas és Tibisia is, egyedül a mai Temest illeti.

Ezen állítmányom mellett első és főérv az, hogy *a Tisza, saját oktereinkben s krónikáinkban, Szent István korától kezdte egészen a XV-ild század végéig, soha Tibiscusnak nem nevezetik.* Hogy ezen állítmány megnyerhesse a tisztelt olvasó és bíráló előtt a szilárd alapot, íme rendre elsorolom Fehér György Codex diplomaticusából, az oklevelek kijelölésével azon neveket, melyek alatt azokban a Tisza előfordul:

Tiza.	1036.	I. István.	Cod. dipl.	Tom. I.	328.	1.
Tiza, Tyza.	1075.	Gejza.		Tom. I.	433.	
Tiza.	1124.	István.		II.	73.	
Titia.	1138.	Béla.		II.	104.	
Thica.	1158.	Gejza.		II.	149.	
Thicia.	1158.	Gejza.		II.	149.	Thicie ripa. ⁷⁾
Ticia.	1209.	Innocent.	III.	Vol. 1.	95.	1.
Titia, Tycia.	1224.	Jula Palatinus.		III.	1.	470.
Tycia, Tyza.	1224.	—	—	III.	1.	474, 475.
Thicia.	1228.	András		III.	2.	126.
Ticia.	1231.	András		III.	2.	229.
Titia.	1238.	Béla.		IV.	1.	109.
Tycia, Ticzia.	1248.	Béla.		IV.	2.	18.
Tyza.	1252.	Zágr. kápt.		IV.	2.	169.
Ticzya, Titzia.	1254.	Béla.		IV.	2.	227.
Titia.	1257.	Béla.		IV.	2.	425.
Tycia, Titia.	1261.	Béla.		IV.	3.	37.
Tycia.	1265.	Béla.		IV.	3.	181.
Titia.	1266.	Béla.		IV.	3.	319.
Ticia.	1270.	Capit. buden		V.	1.	84.
Titia.	1272.	István.		V.	1.	241.
Tycia.	1178.	Cap. agr.		V.	2.	482.
Titia.	1279.	László.		V.	2.	514.
Thicia.	1280.	Cap. Tran.		V.	3.	52.
Tycia.	1280.	Cap. buden.		V.	3.	59.
Tycia.	1280.	Cap. Varad.		V.	3.	60.
Tycia.	1281.	Math. Comes.		V.	3.	104.

Tyscia.	1283.	Ladis. nob.	V. 3. 179.
Ticia.	1286.	László.	V. 3. 321.
Ticia.	1300.	Cap. bud.	VI. 2. 297.
Tytia.	1301.	Vencesl.	VI. 2. 302.
Tycia.	1264.	Magist. Was.	VI. 2. 388.
Tytia.	1272.	Ist.	VII. 2. 20, 21.
Tycia.	1211.	Conv. lelesz.	VII. 5. 206, 207.
Ticia, Titia.	1270.	Lamb. ep. agr.	VII. 5. 367.
Tycia.	1279.	Cap. agr.	VII. 5. 369.
Tycia.	1267.	István.	VII. 5. 588.
Titia.	1301.	Vencel.	VIII. 1. 65.
Thitia.	1315.	Capit. Varad.	VIII. 1. 579.
Tysa.	1318.	Károly.	VIII. 2. 147.
Tycia.	1319.	Károly.	VIII. 2. 214.
Ticzia.	1320.	Cap. agrien.	VIII. 2. 262.
Titia, Tytia.	1322.	Károly.	VIII. 2. 324.
Tycia.	1309.	Gentilis.	VIII. 5. 58.
Ticia.	1335.	Cap. agr.	VIII. 7. 280.
Tisza.	1347.	Cap. agr.	IX. 1. 532.
Titia.	1347.	Nicol. palat.	IX. 1. 548.
Ticia.	1366.	Steph. Bubek.	IX. 3. 635.
Titia.	1377.	Cap. bud.	IX. 4. 436.
Tycia.	1374.	Cap. agr.	IX. 4. 610.
Ticia.	1378.	Cap. agr.	IX. 5. 282.
Tissa.	1366.	Conv. lelesz.	IX. 5. 650.
Titia.	1390.	Zsigm.	X. 1. 583.
Tycia.	1400.	Zsigm.	X. 2. 778.
Tyza.	1399.	—	X. 3. 224.
Tiza, Thiza, Tisza.	1415.	Zsigm.	X. 5. 611.
Titia.	2121.	Conv. gran.	X. 6. 419.
Ticia.	1422.	Cap. bud.	X. 6. 502.
Titia.	1423.	Gara palat.	X. 6. 580 ⁸⁾
—————			
Ticia.	1462.	Mátyás. Palugyai. Magy. or. leirása.	II. 183.
Titya.	1473.	Mátyás. Palugyai.	II. 183.

Mindezekkel meg nem elégedvén, még más, eddig (ismeretlen néhány oklevélből is⁹⁾ közölhetem a Tisza nevét; név.

8) Ezen sorozatból megítheti a tisztelt olvasó, mily roppant hiányos lehet Jerney Magyar nyelvkincese, melyben a Tisza az Árpádok korából, csupán ke'lszer fordul elő. E pontnál pedig, még azt is meg kell jegyeznem, hogy az általam kijelölt oklevelek közül igeusokban, nem csupán egyszer, de többször is előjő a Tisza neve.

9) Ezen okleveleknek bivunlos kivonatát bírom a leleszi országos levéltár-

Tichia	1258.	Béla, s későbbben : 1342. Erzsébet.
Tycia.	1337.	Váradí káptalan.
Tysa.	1354.	Határjárás Gáván, Szabolcsmegyében.
Tyza.	1366.	Ó varsányi határjárás.
Tycia.	1389.	Bustahai határjárás.
Tycia.	1390.	Apsai határjárás.
Tycia.	1400.	Határjárás Zalkán, Atyán és Adonyban.
Tycia.	1418.	Veresmarti határjárás.
Tycia.	1424.	Bereceli határjárás.
Thycya.	1430.	Apáthi határjárás.
Tycia.	1435.	Szentmártoni határjárás.
Ticia.	1451.	Határjárás Szabolcsmegyében.
Thycia.	1467.	Eszenyi osztály.
Thycia.	1467.	Apornál, Csongrád megyében.
Tycia.	1476.	Szerződvény Homonnai Simon és László köz
Thycia.	1476.	Kinisnél, Szabolcs megy.
Thycia.	1496.	Panyolai határjárás.
Ticia.	év nélkül	Zsigm. korából, Szamosszegre vonatk.
Thycia.	1511.	Szabolcsm. határjárás.
Ticia.	1514.	Geuri s bezdédi határjárás.
Tycia.	1524.	Ibronynál Szabolcsm.
Thicia.	1549.	Szigeti határjárás.
Ticia.	1552.	Határjárás Mármarosban.
Thicia.	1560.	Kis tárkányi határjárás.
Thycia.	XVI. század.	Osztály Gulácsos s Tivadaron.

Mindezekhez érdekes s felállított tételünkkel tökéletesen egyező néhány adatot lehetne még szedni Szirmainak Zemplén, Ugocsa és Szatli-nár megyékről írott műveiből, melyekből azonban a főbb pontokat a Cod. dipl. után, már felhasználtam.

De lássuk már legrégebb krónikásainkat!

Tycia, Thlysia, Thysia, Thiscia, igen sokszor Anonymus Belae regis nó-táriusnál. Cap. II, 16, 17, 20, 21, 22, 28, 31, 32, 38, 39, 40, 41, 50.

Ticia, Rogemül, Carmen miserab. Cap. 8.

Tiza, Tize, Róznál. Endlieher. Monumenta arpadiana. 1849, 90, 91. 11.

ből, s megszereztem és besorozom őket azért, hogy a 15-ik és 1 G-ik század fo-lyamárból, melyek közül az elsőre igen kevésé, a másodikra pedig épen nem terjed ki a Codex diplomaticus, minél több adatokból tájékozhatjuk magunkat, s a Tibiscus előfordulásának idejét, lehető pontossággal kijelölhesük. Teljes hitelű értesülésem van arról is, hogy a leleszi országos levéltár számos okmányaiban, 1551, 15(59, 1570, 1571, 1574, 1575, 1582, 1588 évekről Transtliialis, Transtlii-biscialis, Tr a nth ibiscin us, Thiciaüs; Thibiscialis kifejezések, váltakozva fordulnak elő, a mi mutatja, hogy a Tisza bitorlói neve Tibiscus, még ekkor sem gyökerezhetett meg egészen.

Tiscia, Tyscia Thurocinál. Cap. 28, 52, 57.

Ticie, Tiza, Tiscia, Ticia, Thicie, Tice, Thicia stb. Szeremi Györgynél:
Magyar tört. emlékek. írok. I. Pest. 1857. 12, 123, 126, 185, 186,

187, 242,-244, 317, 318, 342, 343 stb.

Íme ezen neveken fordul elő, s *Tibiscus név alatt sohasem tűnik fel Tiszánk* öt század folyamán; a mely tényből már magából azt kell következtetnünk, hogy Tiszánknak Tibiscus neve, a kijelölt századok folyamán, hazánkban nem létezett; mert ha létezett volna, lehetetlen feltenni, hogy az oklevelek és krónikások közül, habár csak néhányszor is, ne használta volna valamelyik e nevezetet, épen úgy, mint a Dunának Danubius és Isler, s a Körösnek Chrysius nevét, általában használták.

Hazai írónk közül, eddigi tudomásom szerént, az olasz eredetű, s hazánkba Mátyás korában jött s megtelepedett Ránzán Péter volt az első, ki „*Epitome rerum hungaricum*“ című művének földrajzi bevezetésében Tibiscusnak nevezi a Tiszát.¹⁰⁾ Ránzánt követték aztán Bonfin a XV-ik, Oláh Miklós, Veránc, Istvánfi, Forgács és mások a XVI-dik század folyamán.” Okleveleink közül pedig, egy 1550-ben kelt s szahólesmegyei Apállii helységre vonatkozó határjárási okmány, nevezi tudtom szerént először a Tiszát *Tibiscusnak*; egy 1553-dik évi zárvázéi — Mármaros — határjárás Tibiscust és Tichiat egyiránt említ; egy 1585-ben, Matthissy István csanádi püspök és leleszi prépost által kiadott határigazító oklevélben egyszerűen Tybiscus áll; sőt már 1551-ben, Body György leleszi prépost, egy Szoboszlóra és Sziget nevű falura, már most pusztára vonatkozó határjárási okmányban, magyar ország tiszántúli részeit *partos transthibiscinae* névvel nevezi; épen így egy 1582-dik évi, s két 1589-dik évi oklevél is: „*cis et ultra thybiscialium partium*,” kifejezéssel él.¹²⁾

¹⁰⁾ Schwandlner. *Scriptores rerum Imngaricarum Tyrnaviae. 1765.* Parsl. 551. I., „*Trans Tibiscumfluvium estZabolcsiensisZolnocensis comitatus/elec. Szintigy a Ranzaual egykorú I! o n fi rt: Dec. II. Uh. 2. „Geyza, prolligato exercitu suo terga vertit. Transmisso Tybisco in Tokaydum agrum aufugit.“ S ha a Bonfin műve, talán néhány évvel előbbi mint Ránzáné: akkor ő az első, kinél a Tisza, Tibiscus néven jő elő.*

”) Bel. *Adparatus ad históriám hungariae. Posenii. 1735.* Nic. Oláhi, Hungária. F. L. „*Tibiscus ducit ortum, ex occidentalibus rarpathici montis radicibus.*“ etc. — Wrancius. *De situ Transsylvaniae, Moldáviáé et Transalpinae: Magyar tört. emlékek. írok. II. Pest. 1857.* 125. I. „*Duci, usque ad Tibiscum, qui olim Dáciáé limes erat, porrigunlur;*“ s a Tibiscus fekvésére nézve idézi egyenesen Ptolemaeust, az általam nem ösmert Volateranus ellen, ki azt írja, hogy a Tibiscus, Dacia közepén foly. — Egy XVI-ik századi krónikás kézirat, Kavachichnál: *Scriptores rerum hung. minores Budáé. 1,798.* 26.1. szinte Tibiscust basznál széltire. stb. A külföldi, s XVI-dik század elején virágzott Aventinus: *Annales Bojorum. Lipsiae. 1710.* 303. I. Ptolemaeus után szinte Tibiscust basznál, de említ Tissa-t is.

^{a)} Ezen oklevelek hivatalos kivonatát is, a leleszi országos levéltárból birom.

Kánzánnak s vele egyező hazai íróinknak ezen tévedése, nem származhatott másunnan, mint a második században virágzott Ptolemaeusnak nagy hiri földrajzi művéből, a hol a mi Tiszánk, egyenesen hibásan, csakugyan Tibiscusnak nevezetik. A XV-dik század vége felé ugyanis, a classici műveltség ébredését és terjedését tényező s eszközlő ösmeretes körülmények következtében, több római s hellén írók művei között, hazánkban is ösmeretesebbé lévén sőt valószínűen iskolai használatra is felvettéven Ptolemaeus műve: nem csuda, ha Ránzán, a mint ezt nevezett művében maga is egyenesen bevallja, Ptolemaeust követi,¹³⁾ s ha hazánk tudósai, elhagyva az ötszázados alapos hagyományt, a Ptolemaeus hibás Tibiscusát vették fel Tiszánk nevéül. Egyébiránt, hogy ezen felvétel nem egyszerű, s talán nem minden kétség és vita nélkül történt, biztosan következtethetjük részint abból, hogy még a XVI-dik században is vannak oly forrásaink, melyekben a Tibiseus nem használták,¹⁴⁾ részint a derék Erdősi Jánosnak egy ide vonatkozó megjegyzéséből, melyben t. i. a Tiszáról azt mondja, hogy azt: „alii *Tiscium*, alii *Tibiscum appellandum censent*.”⁵⁾

A XV-dik század előtti s eddig ösmert minden földrajz és történetírók között, csak egyedül Ptolemaeusnál fordulván elő a Tiszának Tibiscus neve, s egyedül ő tőle eredvén a már negyedik százados tévelygés: látni való, hogy az ő hibáját kell kimutatnunk és megcáfolnunk, a végre, hogy vele együtt minden követői meggyőzöttesenek, s Tiszánkról, az őt nem illető Tibiseus név letöröltessék.

Ptolemaeus. Geogr. Lift. III. Cap. VII. a metanasta jászok határaitól szólván, mondja, hogy azok határa keletről: „Dacia, juxta ipsum Tibiscum Huvium, qui ad orientem versus sub monte Carpato desinit.” Lib. 111. Cap. VIII. Dácia határaitól szólván, mondja hogy az terminatur „ab occasu Jazygibus metanaslis juxta Tibiscum amnem; a meridie autem ea parte Danuhii, quae est a diverligio Tibisci amnis;” ugyancsak Dáciának fekvéséről szólván: „post divertigiun Tibisci fluvii, *Tissa a barbaris appellatus*.”^{ii ele. 111)}

Ptolemaeus ezen hibája onnari származhatott, mert ő a Tibiseus folyamnevet hallotta, de magának a folyamnak, melyet e név illetett, t. i. a Temesnek fekvését, sőt létezését sem tudta, s arról egy ígét sem szólván: épen annak helyén, a Rhabont, azaz a mai Marost viszi, Dácia északi

³⁾ „Placcre equidem milii fateor, Ptolemaei descriptionem.” Ranzan i. ti. 538. I.

⁴⁾ Ilyen pe'ldául Szereim György naplója, s több kijelölt oklevél. Az igen csekély iskolai képzettségű, ügyügyü Szereim György, igen keveset tudhatott Ptolemaeusról. s ezért nem esett kora tudósainak hibájába.

³⁾ Grammatica hungaro latina. Neanesi 1539. Kazincinál. Magyar régiséggek és rilkaságok. Pest. 1808. 31. I.

¹⁰⁾ Ezen pontot későbbi toldásnak tartom. Használok Ptolemaeusnak, 1562-dik évi velencei kiadását, melyet Molétius bocsátolt közre, s egy 1552-dik évi Baseli kiadását.

részből, egyenesen délnek, a Dunába, szembeszökő roppant tévelgyéssel, a mi már egy maga eléggé mutatja Ptolemaeus parányi hitelét Dácia földrajzában. ¹⁷⁾

Ugyancsak Ptolemaeus, említ fel egyszerűen, egy dáciai városi, mely nála *Tibiscum*, a peulingeri táblán¹⁸⁾ s későbbben másoknál pedig *Tiviscum* néven is jó elő, melynek a hason nevű folyamalmi névből egyezése semmi kétséget nem hagy a felett, hogy ennek a valódi Tibiscus folyam partján kellett feküdni. A Ptolemaeust követő geographusok, nem is tették e várost másuvá, mint a mi Tiszánk partjára, azon helyre, hol most Títel fekszik.¹⁹⁾ Szerencsére azonban, oly két római feliratot ástak ki s hoztak napfényre a múlt században, melyek midőn egyfelől biztosan megállapítják ama város fekvését; másfelől egészen inegdűntik Ptolemaeus s az őt követők tévelgyését. Az egyik felirat, mely Gallienus császár nejének Corueliának emlékezetére van szentelve, s így a harmadik század közepe láiára esik, *Municipium Tibiacinum-ról* szól,¹⁰⁾ mint a melynek tagjai állították ezen emlékkövet, a mely, — mi itt földolag — a *Temes folyam partján* ott találtatott, hol azzal a Ilisztra öszvefoly, tehát a mai Karan-Sebestől kissé északra. A másik felirat, mely Marcus Papiriusnak, a dáciai seregek pa-

17) Az újabb tudósok, látván Ptolemaeusnak o nagy hibáját: az állal szetretnének a dolgon segíteni, hogy u Ptolemaeus lihabonját, a mai Scbyl folyamnak vélik, de minden legkisebb indokolás nélkül. Bármiként légyen a dolg: annyi bizonyos, hogy Ptolemaeus, a Temes folyamot magát nem, hanem csak a Tibiscus folyamnevet ösmerle Dáciából, s ezt mint ő előtte gazdátlant, a Tiszához csapta.

18) Katanchics. Orbis antiquus: ex tabula itineraria, quae Theodosii Imp. et Peutingeri audit, ad systema geographiae reductus. Budae. 1825. P. I. 372. 374. I.

19) Egyébiránt sajtáságos, s bosszantó tévelgyések merültek fel e város fekvésére nézve. Griscllini, Geschichle des temeswarer Banats. Wien. 1780. 281. I. a Maros és Tisza öszvefolyásához teszi ezt, még pedig Ptolemaeusra és Strabóra hivatkozva, — de természetesen minden idézés és hely kijelölés nélkül; holott l'tolemaeus ezen város fekvéséről semmit sem szól, Strabonál pedig ennek neve sem fordul elő. Sulzer aztán: Geschichle des tralisulpiiiiischen Paciens. Wien. 1781. I-ler Bd. 28. I. cáfolni akarván Griselliuit, s Tibiscumot Títel helyére tévén, oly szavakat idéz Ptolemaeustól, melyeket az sohasem mondott: „Tibiscus iluvius, juxta Tibiscum urbem in Danubium inüens.“ Ezeket én, Ptolemaeusnak idézett kiadásai közül egyikben sem találom, s hitem szerént valamely, Ptolemaeus alapján, későbbben készített földrajzi kézi könyvben fordulhatnak elő. — Ily tévedésekkel kell e mezőn küzködni.

¹⁰⁾ A felirat eredeti alakja ez:

CORNELIAE
SALONINAE
AVG. CONIYGI
GALLIEIM. A. CN.
ORDO. MVINI.
TJB. DEV. NVM
MAIESTATIQ. EIVS. Olvasd: Corneliae Saloininae,

Augustac Conjtigi Gallieni Augusti Cacsaris noslri, *Ordit* uiniicipalis Tibiseanus, devoto numini, majestulii(uc ejus. Griscllini. i. h. 280, 281. I. I.

runcsuokának, a Tibissus és Duna partjai s a niocsiai császári lúd felügyelőjének van szentelve,²¹⁾ a Temesbe szakadó Bisztróhoz s Karánsebeshez szinte közel, Hunyad vármegyében Várhelynél találtatott. Miután tehát ezen emlékek felállításának s találatlásának pontjai, 25—30 mértföldnyirc, s így oly távolságra esnek a Tiszától, hogy azt ezen helyekkel kapcsolatba hozni merő képtelenség; s miután a Traján hídja, s az attól Várhelynek (Sarmizegethusa: Augusta Dácica, Ulpia Trajana) vezető egyik római út, niinszinte azon többi római utak is, melyeknek öszvelalálkozása szinte Várhely közelébe esik,**} s melyek feletti hadi felügyelet volt tiszte Papiriusnak, ²³⁾ az igen távolfekvő Tiszával épen semmi, ellenben a Temessel egyenes érintkezésben vannak: látni való, hogy azon Tibissus, melyről ezen felirat szól, a Tisza épen nem, hanem egyedül a Tcmes lehetett és volt. — Miólla a régi földrajznak egyik nagytekintélyű művelője Manncrt, kimondotta Tiviscum városról azon nézetet, miszerint az nem a Tiszának, hanem a kijelölt ponton a Temesnek partján feküdt:²⁴⁾ azóltá egy tekintélyes és alapos író sincs más véleményben. E mezőn méltán legnagyobb tekintélyű írónkat Jialnnchiesot is, aki pedig a Tiszának Tibiscus voltához, korábbi műveiben nagy hűséggel ragaszkodik, a Tiviscum, Tibiscnm és Tiriscum helyneveknek egyedül a Temes, s épen nem a Tisza partján való előfordulása, ilyen valamásra és elősmerésre kényszerítelte: „Vájjon miniódon történetett az, hogy ezen, Temes mellett fekvő városok Tibiscum nevet nyertek? Előltém, ha a körülményeket figyelembe veszem, nagy látszik, hogy a *Temes folyam*

^{2J} Ezen felirat eredeti atakja ez:

M. PAPIRIO. M. F. COK.

PRAEF. COH. I. PAN.

IN. DACIA PItAEF.

RIPAK. TIBISSI. DANV.

Bit. CVIATORI. PON.

TIS. A VG. IN. MOESIA.

H. VIUO POP. PLEBS

VLPIA TRAIAN.

SÁR. PATR. H. M. P. Olvasd: Marco Papirio Marci filio t orneliano, Praefecto Cohorlis primae puunonicae in Dacia, Praelecto ripae Tibissi, Danuhii, curatoris pontis augusti in Maesiu, Duumviro, Populiis plebspue Ulpia Trajana Sarmiz, Patroné, hoc monumentum posuit. Grisellini. i. h. 7. I.

***) Maimért, i. ti. 198, t99. I.

²¹⁾ Az itt emlegetett római utak, mint szinte azon hidak is, melyek Maesialiól Dáciába vezettek, s melyek közt legfőbb volt a Traján kőhídja, nem csak közlekedési hanem hadi s honvédelmi eszközök is voltak, s azon tért, melyet amaz utak átfutottak, délről a Duna, északkeletről pedig a Temes kerítette be, s így igen természetes, hogy ugyanazon főtiszt, ki Várhelyen székelt, s a Duna partjaira és lliid—jaira ügyvelt, vigyázott egyszersmind a Temes partjaira is.

²⁴⁾ Manncrt, i. h. 193. más körülményeket is említ fel, melyekből Tiviscuntkn n Temes partján való fekvését kétségtelen bizonyosnak nyilvánátja.

Tibiscus, a Tisza folyam pedig Palliissus vagy inkább Tissus néven jő elő.²⁵⁾ Nem egészen s minden kivétel nélkül illeti tehát Íróinkat azon vád, melyet Schaffarik híres szláv tudós, ugyan kíméletlenül s mintegy kárörömmel szemünk közzé vág, miszerént t. i. egyedül a magyar írók tudatlansága nevezi a Tiszát Tibiscusnak, mely név az ő határozott meggyőződése szerint is a Temest jelenti;^{1c)} méltatlan mondom ezen vád, mert már Schaffarik előtt belátta s hirdette Katanchics az igazságot, s a tévelygés sem hazánkából származott, hol mint láttuk, öt század folyamán sohasem nevezte-tett a Tisza Tibiscusnak, hanem a Ptolemaeusra vakon támaszkodó Ránzán-féle külföldi tudósoktól. Én ezen ügynek gyökeres vizsgálatát, megvallom, hogy sem hazai, sem külföldi tudósoknál nem olvastam, azt azonban, nem csak Schaffarik idézett nyilatkozatából, hanem másnann is valóban vettem észre, hogy a külföldi tudósok, e kérdést már körülbelül eldöntöttnek, s a Temes Tibiscus nevét megállapítottnak tartják. Sprunernek nagyszerű történelmi földabroszain ugyan is, jelesül: a 4-dik századi római birodalmat stb. továbbá a 6-dik s 5—10 századok alatti országhatárokat rajzoló abroszokon, a Temes egyenesen Tibiscus, Tibisia és Temeses, a Tisza pedig Tisianus, Tisia stb. nevenek jő elő.²⁵⁾ Hogy azonban még Sprunt-r sem volt egészen tisztában és bizonyosságban e kérdés felől, onnan világos, mert egyik földabroszán, — 5—10 századi szlávkor, — a Temes Tibisia nevéhez kérdőjelt tesz, s ugyanezen földabroszon, a Tiszának Tibiscus nevét is felteszi, s így a mit előbb helyesen tett, azt későbbben kétségbehozni s meggyengíteni látszik.

A Temes valódi nevére vonatkozó saját vizsgálatunkból, nincs már egyéb hátra, mint magát a nevet, mind azon idő rendben, a melyben a régi íróknál előfordul, megtekinteni, mind nyelvteni változásait s azoknak természetes voltát kimutatni.

Tibisis, Herodotnál: IV. 49. Ezt ugyan Herodot, hibásan a Haemushót — a mai Balkán — eredeti, s Thracia és Aloesia közzé helyezi, de mi-

²⁵⁾ Katanchics. Istri adolarum geographia vetus. Iludae. 1827. II. 294.1. Katanchics itt, azon véleményt is nyilvánítja, hogy a Tiviscus, kicsinyítése lehet a Tiszának, s annyit jelent mint kis Tisza, Tiszácska, — mi ellen semmi alapas ki fogásunk nem lehet.

²⁶⁾ Schaffarik i. h. I. 507. 1. „Der Tibisis bey Herodot, Tiviscus und Tibiscus auf römischen Inschriften, Tibisia bry Jemandes und Gwido, ist nicht die Theis, sondern der Temes, der schon bey Ptolemaios, auch Toinosius genannt wird, obwohl sich bey ihm, auch der Tibiscus findet, sey es ans Irthum des Geographers selbst, oder seiner Abschreiber.“ Schaffarik azonban . a más hibáját igazítván, szinte nagy hibába esik, midőn azt mondja, hogy Ptolemaeusnál a Temes Tomosiusnak nevezetik; mert ez merőben valótlan, a miről bárki is meggyőződhetik, ha Ptolemaeus gondosan megtekinti,

²⁷⁾ Sprunter Karl. Historisch — geographischer Handatlas. 2-te Anti. Gotha. 1854.

után csakugyan a Dunába viszi; s miután a nevezett tájakon ennek megfelelő nevű folyam nyomát, a régibb és újabb Íróknál nem találhatjuk: nagyon lehetónek s természetesnek tartom, hogy ez nem más, mint a Herodot által említett tájakhöz közelfekvő Temes. Ezzel hozható kapcsolatba, a Ptolemaeus által szinte Moesiába helyezett Tibisea város is.

Tibissus, Tibiscum, Tiviscum a római feliratokon, Ptolemaeusnál, és a peulingeri táblákon»²⁸⁾

Tifézas, vagy a velencei kiadás eredeti szövegében: Tifizas, Priscusnál. Tibisia Jornandcsnél, s a Kavennai Névtelennél.²⁹⁾

Timesis Constantinus Porphyrogennetánál.³⁰⁾

Timis, Tymus, Tynnos árpádkori okleveleinkben; későbben rendszerűl Themes, Temes.³¹⁾

Ha a Temes mindezen régi neveit figyelembe vesszük, s azok mellől az *is*, *cns*, *cum*, *ia* és *as* végzeteket elvetjük: fent fognak maradni a *Tibis*, *Timis*, *Tivis*, vagy *Ti fis* alakok, melyeknek testvéri rokonságát s illetőleg jelentésbeli egységét, lehetetlen egy tekintetre be nem látnunk, mivelhogy bennük csupán az egymással lényegi rokonságban lévő, s épen ezért egymást igen gyakran felcserélő ajkhangok: b, in, v, f, váltakozása szerepel. E hangoknak ily váltakozására, nem csak általában véve a nyelvekben, de épen a földrajzi neveknél is gyakori példákat találunk, jelesül: Danubius, Danuvius; Dravus, Drabus; Sahus, Savus; Ilulgar, Wolgar; lilachi, Walachi; Bendegúz, Mundzuch, Mendeguz; stb.

Öszvefoglalva már terjedelmesen cloudott érveinket: azoknak veleje, röviden ide fog kimenni: miután hazánkban, az eddig ösmert adatok szerént, öt század folyamán a Tisza soha Tibiscusnak nem nevezetett; s miután e nevet egyedül a Ptolemaeus tévedése tulajdonította a Tiszának; s miután a Tibiscus római helynév, egyáltalában nem a Tiszára, hanem egyenesen a Temesre utal; s miután végre, a Tibiscus nevezet a Temes mai s régi neveivel áll alaki egységben: ennélfogva nincs benne kétség, hogy a Tibiscus nevezet és testvérei, egyenesen a Temesl jelentik, s itt az idő, hogy hazánk régi földrajzában e pont, nálunk is kiigazítottassék.

²⁸⁾ Katanchics. Orbis antiquus. i. h.

²⁹⁾ A Kavennai Névtelen Tihisiját, természetesen Tisza gyanánt, lásd: Compendium geogr. antiqu. mappis danvilianis accomodatium. Norimbergae. 1785. Vol. I. Pars pr. 371. I.

³⁰⁾ Constantinus Porphyrogenneta, a X-dik század közepéről, hazánkból következő folyamokat említ: **Τιμισις**; **Τιβις**; (ez némelyek szerént a Túr vagy Berettyó, mások szerént az Alula vagy Olt) **Μαρις**, **Τιλζα**. Stritter. Memor populorum. Tam. III. 622. 1.

³¹⁾ Cod. dip lom. III. 2. 305. IV. 1. 108, 109. IV. 3 343. V. 2.514. stb.

B) A Priscus Tiza-ja s Jornandes Tisiaja a Tiszát jelenti.

A Tiszának régi okleveleinkben s krónikáinkban előforduló, s nyelvünkben mai napig fenálló valódi neve, oly teljes egyezésben áll a Priscusnál előforduló Tiza-val s a Jornandes Tisiajával, miszerént arról, hogy ezek valóban a Tiszát jelentik, még azon esetben sem kellene kételkednünk, ha a Tibiscus és Tifezas Teines voltát ki nem mutálhattuk volna. Itt tehát nincs egyéb hátra, mint bővebb tájékozás végett egyszerűen fel- említeni, hogy a Tisza micsoda neveken fordul elő a régiéknél:

Strabonál Parisos, mit Forbiger, igen helyesen kiigazit, s Pathisos-nak vél;³²⁾ de miért ne lehetne szintily alaposan Parthissusnak igazítani ki, miután Ammianus Marcellinusnál, a Tiszának ezen neve, s Ptolemaeusnál a Tisza partján Parthiseum város előfordul; mnnt Tibiscuin a Temes partján.

Pliniusnál Pathyssus, vagy Pathissus, a melyből lett, több tudósok alapos véleménye szerént, aphaeresis által, a Tbissus és Thissa slb. slb. Ammianus Marcellinusnál, mint már érintém: l'arthiseus. l'iscusnál: Tizas.

Jornandesnél: Tisia, Tisianus.³³⁾

Constantinus Porphyrogenetanál: Titza.³⁴⁾

Régibb okleveleinkben s Krónikáinkban: mint fentebb elsoroltam.

C) A Drekon vagy Drenkon és Dricca nem lehet más, mint a Maros.

Bármiként fáradozunk hazánk s az azt környező tartományok régi földrajzának mezején: ezen nevet Priscuson és Jornaiulesen kivüil, sehol egyébütl fel nem találjuk. A Dráva és Drina, mely mindkettő e néven fordul elő a régiéknél is, egyiksem lehetett; mert a Drekonnak a Dunától északra s illetőleg keletre, egyenesen a hajdani Dácia földjén kellett esnie, minthogy Priscus előadásából kétségen kívül van, hogy ők c folyamot Dunán való átlépések után, s a Tisza és Temes körül érték; mindezen nwl- hallan kellékek pedig, a Drinára és Drávára teljességgel reájuk nem ille- nek. Bizonyos továbbá, hogy a Drékonnak középszerünél nagyobb s hajú— kázható folyamnak kellett lenni, mert ezt Priscus és Jornandes világos le- írása vagyis jellemzése kívánja; az is bizonyos, hogy a hun birodalom s il- letőleg Dácia belsejében, tehát a Dunától jó távolra kellett esnie; mert Pris- cus maga mondja, hogy Anatolius és Nomius byzanti követek, a Dunán át- kelvén, már a Degkon nevezetű folyamig haladtak, s Etele e derék férfiak iránti tiszteletből és kíméletből, e folyamig eleibök ment, s hogy további úttal ne terheltessenek, itt végezett velök. E szerént a Drekon, a Boga tel-

32) Stubo's Erdhesrcibung v. Forbiger. Ili. Stuttgart. 1857. fldf. I.

33) De rebus gotbicis. Cup. V. Maratoniiul i. Ii. 194. I.

34) Az imént idézeti helyen.

jességgel nem tehetett, nem csak azért, mert ez nem hajózható, liánéin azért is, inért a Dunához oly közel, s Etele székhelyétől mindenesetre oly távol volt, miszerént azt, hogy Etele idáig eiójök jött volna a követeknek, sem általában feltenni, sem a Priscus előadásából következtetni nem lehet; sőt már magokból ezen szavakból: „már egészen a Drecon folyamig haladtak;“ — *ἀρχὴ τῆς Δοῦνακῆς λιπομένη Πόταμῳ διΐβησαν;*³¹⁾ egyenesen azt lehet és kell következtetnünk, hogy e folyam a Dunától felfele s távol esett. De nem lehetett a Drekon, a Körös és Berettyó sem, részint azért, mert ezek nem hajót megbírók, részint azért, mert mint már fentebb megérintem, ezeknek sokkal közelebb kellett esniük Etele székhelyéhez, mintsem hogy hét nyolc napi út kívántatott volna, azoktól az Etel lakáig való menetle. A Tisza jobb és balpartján, sőt Dácia egész síkján lévő minden folyamok között, egyetlenegy folyam sincs tehát, mely Drekon lehetett volna, csak egyedül a Maros, mert erre mindazon kellékek reá ille- nek, melyekkel a Drekonnak bírnia kell.

De hol vehette magát a Maros Drekon neve? Megvallom, hogy először azt hittem, miszerént e név, leírási hiba miatt az Arabonból ferdült el, a nagy alpha, a vele nagyon rokon alakú nagy deltával, s a béta, kappával cseréltetvén fel; mert hisz azt említenem sem kell, hogy a Maros, ismét Ptolemueus hibája után, nevezetik némelyeknél, alaptalanul, Arabonnak s Khahonnak is, mely név nem mást, mint o mai Rábát jelenti. Ezen nézettől azonban, mint a mely, a semminél is kevesebbet ér, önként elállottam, s felemlítem itt azért, hogy mást, a reá való tántorodástól megóvjak. A Drekonról pedig, mindaddig, inig jobbra nem tanítatom, azt hiszem, hogy az a Marosnak, saját honi, hogy úgy mondjam barbár neve volt, s talán ezért teszi mellé Priscus mindkét ízben azt, mit a többiek mellé nem tesz, t. i. a Drekon „nevezetű¹⁾ folyam; mert így rendesen oly tájékról vagy személyről stb. szoktunk szólni, mely elöltünk, s azok előtt kikhez beszélünk, egészen vagy nagy részben ösmeretlen s nem nagy érdekű. Nein lehetetlen, hogy a Maros Drekon vagy Dricca ősi, eve maradt fen, Zaránd megyében, épen a Maros mellett eső *Drejlia* nevű bányászati kis községben,³¹⁾ épen úgy, mint a Berettyónak régi Túr neve, Túr városában.

3. P r i s c u s é k útja a három megnevezett folyamon álla I és túl.

A három megnevezett, s általunk meghatározott folyamok közül, legelőször a Temest érték Priscusék, és ezen *Tomasacac* körül mehettek által,

³⁵⁾ Scriptores historiæ byzantineæ. T. I. 48. I.

³⁶⁾ Lenk v. Treueifeld, Siebenbürgens Lexicon. Wien. 1839. I. Bd. 284. I. — Hazai íróink közül amelyek, mint pl. Budai Ezs. i. h. vélték már a Drékout Marosnak, de minden legkisebb indoklás nélkül. Szinligny Tónika Szászky, még Budai

mert ennél felyebb északra s keletre már, részint terjedelmes mocsárokat, részint erdőket s hegyeket, tehát nem sík térséget értek volna; e mellett a Temest, csak Tomasavácson alul lehet mondani hajóztottnak s középszerűnél nagyobbknak. Tomasaváctúl északnyugoti irányban haladván, *Becskerek* körül léphették át a *Bégát*, a mely, hogy a megnevezett folyamok közül egyik sem lehetett, nem csak hajózhatlan voltából, de a folyamok fentebbi meghatározásából is önként következik. Becskerektől, a jobb és halfélől elterülő roppant mocsárok miatt, ismét nem mehettek másfelé, mint északnyugoti irányban, és ilt, *Török Becsé-nél* átléptek a Tisza nyugoti partjára, mert keleti partjain, hol a mocsárok miatt, a Tiszával északfelé párhuzamosan, még mai nap sem vezet országul, egyáltalában nem haladhattak. A Török Becsével átellenben eső *Ó Becsétől*, a Tisza keleti partján, haladtak egyenesen északfelé, azon irányban, melyet a folyammal párhuzamos, má t országul jelöl, s Kanisa felelt *Mnrtonos* és *Keresztár* körül ismét átléplek, a Tisza keleti partjára, s innen nem sokára, *Szeged* és *Makó* közötti tájakra, a Maroson által mentek.

Priscuséknak a Tiszán való ezen kétszeri átlépését természetesnek, sőt szükségesképeninek, s a Priscus előadásával is megegyezőnek kell tartanunk. Hogy Becsénél a Tiszát átlépték, erre mint láttuk, s a terjedelmes foldabroszok mulatják, a mocsárok kényszerítették őket; hogy ettől távolabb északfelé ismét átlépték a Tiszát, ez abból következik, mert a Maroson vagy Dricoan, Priscus előadása szerint szintén át kellett lépniük, ezt pedig csak egyedül úgy lehelték, ha a Tiszán, a kijelölt tájakra, másodsor is áttalmentek. Priscusék más irányban, és más pontokon keresztül, pl. Temesvár és Arad felé, nem is közeledhettek a Dunától a Maroshoz, mert a tájék, melyen itt őket, mintegy erőszakolva keresztül kellene vezetnünk, sehogysem fogna megegyezni Priscus leírásával. Priscusék Tiszánvaló kétszeri átlépését, természetesnek is kell tartanunk; mert még ma is, ha valaki, Becsétől a legkönyebb és Icegyenesebh utón akar Szeged és Makó felé közeledni, a Tisza keleti partvidékeit elhagyván, Bácsmegyébe lép ál. s ott halad felfelé, a Tiszával párhuzamosan. De általában nem is példátlan az, hogy hosszú út folyamán, egy folyamon kétszer átkeli lépünk. Már Veránc világosan írja, hogy nekik a Dunától Nissáig vezető Útjukban, kétszer kellett átlépni a Moraván;³⁷⁾ mennyivel inkább) kellett és kell ezt tenni azoknak, kik Tiszánk menetelén utaznak, melyről már Ammiamis Marcellinus megírla, hogy az mily csavargós, mily mocsárokat nevel, hogy vidéke

előtt: *Introductio in geographiam Hungariae antiqui et medii aevi. Posonii. 1781. 12. I. s a hunok birodalmát ábrázold földabroszin is, minden kétkezés nélkül Dreconuk s Driconuk nevezi a Marosi, mintha a kérdés, már régen el lett volna döntve. Szászky c miivé azonban, teljes hibákkal, s inkább zavart világosságot szerez.*

³⁷⁾ Verauc utazási naplója, i. h. 306. I: „Se.vtu Augusti, t r a j e c t o j a n i. el a lergo bis relicto aume Murává, veninius ad nppihii INiis, ipiod olim Nensus voebatur.“

menyire járhallan stb.³⁸⁾ A Tiszán való kétszeri általmenetel teszi érte-többé és igazoltabbá Priscus útleírásának azon pontját is, mely szerint ők, több hajózható folyamokat találtak s léptek át, melyek közti! ama három csak legnagyobb volt. Nagyon észrevehető ugyanis, hogy Priscus útleírása, azon pontokon, melyek a három folyam körüli utazásra, s annak, az eredetiben, hihelöen bövséggel leirt részleteire vonatkoznak, igen hiányosan s töredékesen marad fent, s így nem lehetetlen, hogy míg Priscus, a folyamokon, s azok közül a hajózhatókon való általmenetelt részletesen s pontonként leírta: addig a kivonatot készítő, a terjedelmes leírást öszve-rántotia, s a kétszeri átmenetröli pontot elhagyván, elégnek tartotta a kérdéses folyamot, a többiek sorában, csak egyszerűen megemlíteni. Egy szó-val; Priscus Írhatott és számíthatott hajózható folyam pontokon való általmeneteket; a kivonatot készítő pedig, irt csak folyamokat.³⁹⁾

A Maroson átlépö Priscusék, hosszú napi ut után, egy tó mellett ütöttek estve sátorot. Nem ellenzem, söt helybenhagyom, hogy ezen tó, a Hold-mező Vásárhely melletti *Hold* tora lehetett, mert az út távolság ezt megengedi. E ponttö hét, vagy a latin fordítók szerint hat napi utat teltek, de, hogy mily irányban és mily vidéken: azt elhallgatja. Haladhattak tehát Csaba, Békés, Füzes Gyarmat, Derecske, Debrecen stb. felé; vagy inkább, előbb északi, majd keleti irányban: Szarvas, T. Szent Miklós, Karcag, Püspök Ladány, Nádudvar, Szoboszló felé, s ezentül, a mai b. Újvárosi határ nyugoli részén találhatták s találtak fel Etel lakát. Azon falu, melyben meg-állapodtak s Etelét bevárták, s honnan annak táborával együtt vonultak aztán Etellaka felé, a mai Püspök Ladány, vagy Nádudvar körül lehetett. — Azon kisebb folyamok, melyeket Etellaka közelében találtak s átléptek, lehettek a Hortobágy, Kösely és Kadarcs, melyeket a kitüzött irányban, érinteniük kellett.

Etele székhelyének az újvárosi határ délnyugoli pontjára való he-

^{38s)} „Purtliscus obliquatis meatibus Istro miscetur, séd diön solus liccalius fiuit, spalia longa et lala sensim praertatebus, el ea coartans prope eximii in aagustias, accolas ab impetn románomul, alveo Daniihii defcmilit, a harhariris verö excursiouis, sim tutos praeslat obstucito: ubi pleraijuae liumidioris soli natura, et incremenlis llioninum redundanlia, st agnosa et referla salicibus, idcoque i n v la, nisi perquam gnaris; et super kis insulareiii unrractiim, aditu Purllisci poéné contiguiim amnisporior ambiens, terrae consortio separavit.“ Katansliics. De Istro ejnsque adeolis. Budáé. 1798. 47. I.

³⁹⁾ Azon kétségtelen lényből, hogy Priscusék a Maroson általmentek, állít-ható fel egy er.üs ellenvetés is Jász Berény ellen, tla ugyanis Priscusék, Becsénél vagy bárhol a Tisza nyugoti parijára átlépve, Jász Berény felé törekedtek volna, ekkor már semmi szín alatt nem kellett volna átmenniük a Maroson, mert Becsétöl északnyugoti irányban, Jász Berény felé egyenesen és akadály nélkül haladhatlak volna. Más utön vezetni pedig Priscusékat a Temes és Béga tájáröl a Maroshoz, hogy aztán ettöl északnyugotra léptesstük öket által n Tiszán, a vidéknek, mint emlitetlem, s pontonként megjegyeztem, részint járhattad volta, részint Priscus leírásával ellen-kező minősége miatt. nem lehet.

lyezése, Priscus útleírásának adataival nem csuk nem ellenkezik, de a legszébb egyezésben van. Újváros ugyanis, Hold-mező Vásárhelytől, a leg-egyenesebben merve is van húsz nevei mértföld, vagy annál valamivel több is; ha pedig figyelembe vesszük, hogy a Körös és Berettyó mocsarai miatt, e két pont között is, mily csavarulatokat kellett tenni Priscuséknak: újok mértékét, nagy valószínűséggel tehetjük 26—30 német mértföldre; végre, ha nem feledjük, hogy Priscuséktól Etele elmaradt, s csak későbbben érte el őket, s így nekik, semmi érdekük nem volt Etellaka felé sietve utazni: meg kell győződnünk felőle, hogy Priscusék 7—8 napi útját, a Holdmező Vásárhely és Újváros közötti távolság tökéletesen megüti. Újvárostól feljebb, észak felé, már nem kereshetjük Etellakát, mert e vidéket gyakorta a közeli Tisza szokta beárasztani; keletfelé Debrecen körül ismét nem, mert itt erdők, s kietlen homok halmok s völgyek találhatók; dél és nyugót felé lejjebb azért nem, mert ezt a hét napi út távolsága, s ama kisebb folyamok helyzete megtiltja. Egy szóval: kényszerítve vagyunk Etele székhelyéi, egyedül azon pontra lenni, mely az újvárosi s debreceni határban, valódi fedelmi méltósággal emelkedik fel, s északra, délre, keletre és nyugdra, mindenfelé, nagy meszeföldro oly szép kilátást biztosít, melyhez foghatót a Tisza egész síkján nem találhatni, — s mely éppen emelkedettségénél lógva, inai napig is *Hát, Hegyes* és *Cuccu* (Csúcsa) nevet visel közönségesen; azon pontra, melyen a kőnek és fának valóan híre sincs, mert saját közvetlen tapasztalásomból és liodomásomból mondhatom, hogy az újvárosi, szoboszlói és nádudvari ember, a legutolsó darab tüzi és épület-fát is, 3-4 mértföldnyi távolságból kénytelen, a mai napig szállítani, a mennyire tudniillik e pontokhoz, a debreceni erdők esnek; sőt, hogy a kérdéses vidéken, erdő már századok előtt sem vélt, igen szépen bizonyítja a XVI-dik század közepéről Oláh Miklós, ki e vidékről azt írja, hogy itt „a lakosok, náddal, gazzal, s messünnen hordott fával tüzelnek.”⁴⁰⁾ Ezen pontra helyezzük Etele birodalmi székhelyét végre azért, mert annak c helyen voltát, régi oklevelek bizonyítják.

4. Etellakaregi oklevelekben.

Miután azon okleveleket, melyekről Sinai oly homályosan s hiányosan emlékezik, a debreceni bösörményi s újvárosi levéltárakban hiában

⁴⁰⁾ Nicolai Oiahi Hungaria, i. li. 30. I. a Debrecen mellett fekvő, Augyalíaza, Nádudvar és (Jstnpul községekről szólván, mondja: „atpuie el ligiiorinn imliga. Utiinlr accolae in fomenluin iguis, arudinibus, cespitibus, et liga is procul uo advectis.“ A nevezett helyek közül Angyulliazn ma már csak pusztá a debreceni, szoboszlói és nádudvari határok között; O s t u p á l l pedig, az ugyanezen táján fekvő Arcú Fái s Arcú P á l i l i a I n i a tartja fen. Sajátságos példa n helynevek meglepő elferdülésére. A magyar népryelvnek, köztudomás szerint, egyik ösztöne az, hogy az előtte érhetetlen idegen szavakul, szeszélyesen, érthetökké, vagyis némi értelemmel bírni látszókká szereti átídomítani: a mi minden esetre egyik bizonyág, népryelvünk eszmélkedő és öntudatos válla mellett.

kerestem, s miután senkit nem találtam az élők közül, ki Etel lakáról legkevesebbel is tudna: fordultam végre a leleszi országos levéltárhoz, tudván, hogy ezen vidék régi oklevelei, rendesen oda léteittek be. S íme lágy örömmre, a nevezett levéltár, őszinte bálára méltó derék bites jegyzőjének saját kezű másolatából, csakugyan nyertem onnan négy rendbeli oklevelet, melyekben a keresett Etel laka előfordul, s melyeket a toldalékban, I—IV. egész terjedelmökben, itt pedig rövid kivonatban s nemzeti nyelvünkön, íme ezennel közlök:

I. Zsigmond király 1423-ban, Budán kelt oklevelében, meghagyja a leleszi konventnek, hogy tétessen nyomozást azon ügyben, mely Zeleméri Péter fija László,⁴¹⁾ ennek neje Esőd asszony, s ezek gyermekeinek nevében hepanaszoltattott ő előtte, mely szerint t. i. Zeleméri László veje s debreceni kir. sókamarás, László, a neki zálogba adott *zeleméri*,⁴²⁾ *szél egyházi*,⁴³⁾ *mókaleteki*,⁴⁴⁾ *malátoni*,⁴⁵⁾ *füzesi*,⁴⁶⁾ és *eth ellakni* részbirokolo-

⁴¹⁾ A Zeleméri család egyik régi és tekintélyes, már kihalt magyar családunk. budai Ferenc, Polgári Lex. Itt. 612. I. csak a XVI-dik század közepéről említ le egy pár Zelemérit; holott már 1291 -ben fordul elő egy, „Z a d u r, f i i u s Z e l e m é r i i,” Szabolcs megyéből, Zadur nevét, egy Karcag és Nádudvar közötti még ma is Z á d o r-nak nevezett határ rész és azon lévő ültetett erdőcske tartja fent. lásd az okleveleket: Cod. dipl. VI. I. 126, 160. Úgy hiszem, hogy a Zeleméri család . az erdélyi fejedelemű, I. oránfi Zuzsánna édes anyjában, Zeleméri Borhálábun hall Ki, s ő utána szállhatott Zelemér I. Itákóci György fejedelemre, Lóránt fi Zs. férjére. — Wagner, Collectanea genealog. historica. 1802. IV. 76. I.

⁴²⁾ Zelemér, hajdan falu, ma már szántó föld slh. Legnagyobb részben a böszörményi határban, a debreceni és újvárosi halár szomszédságában. Egykori toronyos templomának romai, mai napig fenállaiak.

⁴³⁾ Szélegyház helynév, ma nuir sem u böszörményi, sem a debreceni, sem az újvárosi halárban nem létezik; de van a böszörményi halárban, a Zelemér északi oldala mellett: Szélhát, S lui sejtlemem nem esal: az oklevélben, Széles-hát-nak vagy Szilasbál-uak kellene állni.

⁴⁴⁾ Csökalelek, ma már nem létezik.

⁴⁵⁾ Malátán, vagy Maláalom, egy része az újvárosi határnak, a községhez közel, a Kadares kanyargós partjain. Kóla, még évekkel ezelőtt jegyeztem fel a nép ajkáról azon mondat, hogy benne a föld aluli Bál papok temploma volt. Azt ugyanis nagyon valószínűnek sőt bizonyosnak mondják, hogy nevezett helyen, föld alatti építmények vannak, melyeket a szentírásos református köznép, elég képtelenül a Bál papoknak tulajdonított, holott ezek, csak oly távol voltak Újvárostól, mint Makó, Jeruzsálemtól. Mindezeknél nagyobb fontosságú lény azonban az, melynek épen e napokban jutottam biztos tudomására, mely szerént I. i. ezen Maláton körül, az újvárosi határban, a múlt évben, kulásás alkalmával, több lábnyi mélységre a földszinélől, álló helyzetben levő csontváz kaponyáján, egy valóságos arany diád ént e I, korona alakú fejékel találak . mely azonban a tudallanság és vétkes önzés kezei között, nem sokára szétörtelvé és őszveolvasztca lön. Bármely korból való legyen ezen diadem: minden esetre megérdemlené ennek ügye nem csak a lehető tudományos vizsgálódást . de a hatósági nyomozást is.

⁴⁶⁾ Füzes mintegy folytatása a Gajdálaposuak, az Újvárosi halár keleti részéhez igen közel, az Újvárostól Böszörménybe vezető út mellett.

kát visszaadni nem akarja, sőt az azokra vonatkozó okleveleket széltepte és földrelapodta slb.

II. Báthori István országbírája, Budán, 1489-ben kelt oklevelében, meghagyja a leleszi konventnek, hogy tétessen nyomozást, intést és idézést azon ügyben, miszerént Parlagi Antal és Cseri Miklós, nem akarják visszaadni Zeleméri Mihálynak azon okleveleket, melyek az ő *Zelemér, Füzes, Malálon* és *Ethellaka* nevű s Szabolcs megyében fekvő birtokaira vonatkoznak, s ennekfelette ugyancsak nevezett egyének, némely zeleméri jobbágyok által el foglaltatták, felszántottak stb. a Zelemérhez tartozó *Szélteleknek* azon részét, mely *Újváros* felől a *Csegehalomnak* és *Kajdánalmának* nyugotra, Bösörmény felől pedig, a *Csegekulja*⁴⁷⁾ nevű föld közepében esik.

III. Báthori István országbírója, 1492. Budán kelt oklevelében meghagyja a leleszi konventnek, hogy borsi Istvánt, Jánost, Ambrust és Pált, intse meg azon ügyben, miszerint Maghi Pálnak, Dersi Benedek unokájának, nem akarják kiadni az illető harmadrészt *Zelemér* faluból, s az *ahoz tartozó, Szélegyház, Füzes, Malálon* és *Ethellaka* pusztákból s a *nádudvari* birtokból, melyek mind Szabolcs megyében fekszenek, s több, ugyancsak Szabolcs megyei birtokokból.— A megintés végrehajtott, de sikerellenül; ugyanazért törvény elé került a dolog.

IV. Wingárlí Geréb Péter, országbírája, 1499. Budán kelt oklevelében, meghagyja a leleszi konventnek, hogy tétessen nyomozást és idézést azon ügyben, melyet Zeleméri Mihály panaszolt be, miszerént t. i. *Corvin János* herceg,⁴⁸⁾ ez előtt több mint négy évvel, nem tudni mi okból, némely névszerént elsorolt *újvárosi*, vagy más névvel: *halmazt* jobbágysai által, a Szabolcs megyében fekvő *Zelemér* falu határának körülbelül kétezer holdat tevő azon részét, mely a *Hatihalom*⁴⁹⁾ és *Kajdánhalma* között fekszik, igazságtalanul Újvároshoz foglaltatta; s továbbá ugyancsak a nevezett Herceg, elsorolt *újvárosi* jobbágysai által, a Szabolcs megyében fekvő, s Zeleméri Mihályt illető *Ethellaka, Füzes* és *Malálon* nevű pusztákat erő-

⁴⁵⁾ Szeltelek, mely úgy látszik nem egyéb, mint a már említett Szélhát, ezen régi nevén, többé nem létezik; Csegehalom, vagy Csegei balom, mai napig fennáll a Zelemér délnyugoti szögleténél, e körid eshetett Csegekulja, mely ma már e néven nem létezik. — Kajdánbalom nincs, de van Gajdán laposa, a Zelemértől északra, az újvárosi határtól nem messze.

⁴⁸⁾ Corvin Jánosra nagy anyja, Szilágyi Erzsébet után szállhatott és szállott Újváros, mely községnek mai napig megvannak Szilágyi Erzsébettől, Mátyás királytól s Corvin Jánostól nyert, s vásárról s más szabadalmakról szóló oklevelei, melyeket közölt Podhracky, Tudománylár. 183S). Julius. 43 — 47. 1. 1.

⁴⁹⁾ Az oklevélben *H a t b n e w e h a I m a*, mely tehát Hál nevű balom, vagy Hal nevű li a I o m lehetett eredetileg. Mai napig fenáll Hatiluloni név alatt, az újvárosi és bösörményi határszélen, a Kajdán lapostól nyugotra, tehát épen azon tájon. hova az oklevelek is utalnak.

szakkul elfoglaltatta, s nevezett *Újváros helység határához csatoltatta*; a min! hogy liatnicsaci Horváth Márk, s neje Benigna asszony, kiknek liirlukába az álla Újváros került, a nevezett birtokokat, mai napig valóban elfoglalva tartják ós használják stb.

E négynél több oly oklevelet, melyben Ethellaka előfordulna, sem a leleszi, sem más országos levéltárban, sem irodalmunkban nem találtam. Vannak birtokomban Bőszörményre, Újvárosra, s Debrecenre vonatkozó határjárás! okmányok is, de azokban mór Etellaka elő nem fordul. Nem kétkedem azonban felőle, hogy a huzamosabb és szerencsésebb nyomozásnak, sikerülni fog, még több oly okleveleket is feltalálni, melyek Etel lakára vonatkoznak,⁵⁰⁾ s c részben azt hiszem, leggyümölcsözőbb lenne, az Újváros, Debrecen és Bőszörmény között fekvő Macs és Hegyes pusztákat birtokló Gróf Gyulai családnak, a mint hallom, Bécsben lévő levéltárához fordulni.

5. Ethellaka fekvése az oklevelek szerint.

Hogy Ethellaka Zelemér község terjedelmes határához tartozott, s annak az újvárosi határ közelében fekvő egyik részét alkotta: túl van minden kétségen; mert hiszen, csak így érthető és lehető azon lény, hogy Corvin János, ezen pusztát is elfoglaltatta s az *újvárosi határhoz kapcsol-tatta*; csak azt kell tehát az oklevelek alapján lehető valószínűséggel kimutatnunk, hogy mely ponton feküdhett Ethellaka. A Zelemértől, vagy a mai bőszörményi határtól keletre nem eshetett, részint azért, mert ekkor, Újváros-hoz csatoltatása képtelenség lett volna; részint azért, mert Zelemérnek ezen tájékaról, van birtokomban egy 1196-dik évi terjedelmes osztály — illetőleg halárjárási oklevél,⁵¹⁾ melyben Ethellakáról minden bizonynyal kellene emlékezetnek lenni, ha az e tájon feküdt volna. Az újvárosi határnak, debreceni határral délnyugotfclől érülkőző tájékan ismét nem lehetett; mert e pontig már a Zelemér ez irányban ki nem terjeszkedett, s mert e tájékról van birtokomban, egy 1584-dik évi határjárási okmány,⁵²⁾ melyben Etellakának semmi nyoma nincs; — ott a hol a mai Macs, a Zelemér s deb-

⁵⁰⁾ Az okleveleknek, s azok közül különösen az utolsónak tartalmából úgy látszik, hogy Zelemérré és Újvárosra vonatkozólag, a XVI-dik század elején minden esetre kellett lenni liatárigazításnk s határjárásnak, a melyre vonatkozó okleveleket azonban, én mind ez ideig fel nem fedezhettem.

⁵¹⁾ Zelemér! Mihály és a Dersi család tagjai között, a Zeteméri birtokukra nézve végrehajtott osztályt tárgyalja ezen oklevél, a határok kijelölésével. Kiadja a leleszi konvenl, Ulászló király parancsára s rendeletéből. Hivatalos másolata egész terjedelemben, birtokomban.

⁵²⁾ Ezen oklevél, melyet Török István, az ő diósgyőri várából 1581-ben ád ki. megállapítja a Debrecen és Újváros közötti határokat, a szerint, a mint azokat Török János Debrecenben 1561-ben kiadott oklevelében már szabályozta. Hivatalos másolata, a leleszi országos levéltárból, egész terjedelemben, birtokomban.

receni és úJVárosi határok között áll, ismét nem lehetett, mert a Macs, már 1448-ban onállólóg e néven jó elő;⁵³⁾ a Zeleméri határ ÚJVárosra dillő északnyugati részén ismét igen bajosan lehetett, mert e tájéket már a Halálón és Füzes elfoglalták; kellett tehát lenni, a zeleméri határnak az úJVárosi halárral dél nyugotfelől erülközö tájékán, tehát ott, hol most a Macs és mai Zelemér mellől, az úgynevezett Hát, Cucca, nagy és kis Hegyes határrészek, az úJVárosi s debreceni határon keresztül, Szoboszló s illetöleg Nádudvar felé vonulnak, s e nézetet, mint valószínűt, annyival inkább elfogadhatjuk, mert, mint az 1492-dik évi idézett oklevél mutatja, a Zele-inérick birtoka s illetöleg a zeleméri határ, csakugyan bennyull Nádudvar felé is,⁵⁴⁾ míg más felől, egészen ÚJVáros alá nyomult; Corvin János tehát a zeleméri határnak mintegy természetellenesen kinyúló karjait metszette le; melyek közül aztán Elhellaka, saját ösi nevét is elvesztette.

6. Kétségek, és azok elhárítása.

Vájjon fel lehet-e azt tenni, hogy az Árpáddal hazánkba költözött magyarok tudtak valamit Etele birodalmi székhelyéről, s a pontot hol az fe-küdt, Etel lakának nevezték el, vagy ennek, ezen már akkor meglévö ne-vét fentartotlók? Ezen kérdés és kétség az, mely c pontnál, mindenek előtt feltámad elménkben, melyet azonban, minden nagy nehézség nélkül elhá-ríthatunk.

Ha bizonyos az, hogy a székely nép, nem csak saját ezredéves élénk hagyománya, de minden régibb krónikásaink tekintélyes bizonyítása szerint is, egyenesen Etele hunjainak maradványa;⁵⁵⁾ ha bizonyos az, hogy Árpád és az ő magyarjai Anonymus Bolae ltegis Nótárius többszöri említé-se szerint, egyenesen Etelétől való származásuk alapján, tehát mintegy örökösödési joggal foglalták el, illetöleg vissza a magyar hazát;⁵⁶⁾ s ha

⁵³⁾ Catalogus Maniiscriptorum bibliothecae nationalis hungaricae Szeclie-nyiano — Kegnicolaris. .Sopronié 1815. I. 512. l.

⁵⁴⁾ Azon körülmény, mit ezen oklevél igazol, hogy t. i. a XV-dik század végén, a Zeleméry s ezzel osztályos Magi cs Dersi család birtoka, néni csak magára Zelmérre, hanem az azzal nyugöt felöl szomszédos Nádudvarra is kiterjed, továbbá azon tény, hogy a XIII—dik század végén előforduló Zádornnk, Zelmcer ljtínuk em-lekezetét, a Nádudvarral szomszédos karcagi határban lévő Zádor tartja fi n, azon né-zetre vezérel bennünket, hogy a Zeleméri család ös birtoka, a mostani lk Böszönnéuy söl II. lalháZ tájékától, nyugotfelé egészen Karcag tájékáig kiterjedt.

⁵⁵⁾ Kéza mondja a székelyekről: „tirntentes occidentis nationes, in campo Cbignle usque Árpád permanserunt, qui se ibi non llunos, séd Zaculos vocaverunt. Isti enim Zaculi, hunuonini sünt residui, qui dnm liungnos in Pannoniam iterato ro-gnaveriitit remeasse: rdeuilibit in Itulheiiiae finibus occurcrint.“ Endlicher kiadá-sában i. h. 100. l.

⁵⁶⁾ Tunc elegendül sibi quaerere terram Pannoniae, quam audiverant fama vulaute, terram Attilae regis esse, de cuius progenie dux Almus, páter Árpád de-scenderat.“ Anonym. Cap. V. „Sctavi veio linuicrunt valde, et sua spoute se Al««

meggondoljuk, Itogy a székely nép, hallván Árpád bejövételének híret, az ő vezéreinek nagy örömmel eleibe ment,⁵⁷⁾ s ha elhiszszük azt mit Anonymus ír, hogy I. i. Árpádék, Budának nagyszerű romjai között, azon biztos tudattal és örömmel vigadtak, hogy nagy ősöknek, Etelének kópaltója maradványait szemlélik:⁵⁸⁾ mindezekből egyenesen azt kell következtetnünk, hogy az Etele hunjai s Árpád magyarjai között, a közbe jött négy századon keresztül is fennmaradl a leszármazási s történelmi egybeköllelés, még pedig nem csupán a szájhagyománynak s népköltészetnek, hanem az irodalomnak segítségével; mert annyit már, Priscus töredékeiből is ki lehet hozni, hogy a hunok, bírtak a nemzeti öntudatnak s műveltségnek bizonyos fokával, s hogy náluk az írástudás sem hiányzott;⁵⁹⁾ a mely nép pedig, ezen fokra már eljutott, az lehetetlen, hogy történeteinek emlékét, habár töredékes vonásokban is, át ne adja maradékainak. Nincs tehát benne semmi tehetetlenség, hogy Etele pusztai lakának emléke, ientmaradt az ő utódainál s illetőleg a székelyeknél, sőt e hazában lakott más idegen népeknel is, s ezen emléket a XV-dik század végéig, Etellaka tartotta fent, épen úgy mint Buda, vagy Etelvára (Etzelburg), s más helynevek fentartották az Etele korának emlékezetét. A magyar nemzet, akár nemzeti erőteljes önérzete, hogy ne mondjam, kevélysége, akár alkotmánya s családi és birloki viszonyai altat, de mindenesetre indítva és kényszerítve vala arra, hogy a múlt idők hagyományait híven megőrizze. S midőn tudjuk, hogy nem csak történelmileg, de törvényszékieleg bebizonyított tény az, hogy azok, kik a mull század végén a borsod megyei Dorogma nevű falut, s körülötte a Tisza ilm i subjagaverunt, eo, quod audiverant Alimon ducem, de geure Alhilaie regis deseendisse.“ Cnp. XII. „Dux Árpád, legátus misit in castrum Byhor, ad ducem Metimoraut, pelens ab eo, quod de justilia atavi sui Alhilaie regis sibi concederet lerrm a ttuvio Zomtis, usque ad confinimn Nyr et usque ad portám Mezesynam“ etc.

⁵⁷⁾ „Omnes siculi, qui primo erant populi Alhylaie regis, audita fálua Ijsiibun, oln iám paridéi venerunt, et sím spnnte lilios suos, rum diversis mtuieribus in olisides dederunt, et ante exerritum Usubuii, in prima acie, contra Menumoraut pugnare caeperunt.“ Anonym. Cap. L.

⁵⁸⁾ „ Dux Árpád et omnes sui primates, intraverunt in civitatem Alhilaie regis, el viderunt omnia palatia regalia, quaedam destructa usque ad fundamentum, quaedam non; et facti sũnt laeti, ultra quam diei potest eo, quod cnpere meruerunt síné belli, civitatem Alhilaie regis, ex cujus progenic dux Árpád descenderat.“ E pontnál, nincs szükség figyelmeztetni a nyájas olvasót arra, hogy a hun birodalomnak s illetőleg Etelének, az idő és körülményekhez képest, lehettek sũt voltak több fő városai, mindezek között azonban, mint Jornandes írja, maga Etele legiobban szerette az ő pusztai fapaltóját, s nagy faluját.

⁵⁹⁾ Nem említve a hazatérő Etelét üdvözlő hun hölgyek énekét, s a királyi lakoma felett zengő dalnokokat stb. stb., csak azt hozom emlékezetbe, hogy Etele a hun szökevényeknek „levélre jegyzett neveit az írkoknak, — I. i. a hun írkoknak — felolvadni parancsoltavagis parancsolta, hogy azok, ohassák fel. Szabó Károly Priszkosz lóred. i. ti. 557. I.

parián fekvő jószágokat bírták, mindezen javakat nem királyi adományból, hanem mint az Őrs vezér fijának Tibúldnak utódai, az Árpád alatt történt foglalás és ősosztály alapján bírták.⁶⁰⁾ miért kételkednénk a felelt, hogy Etele birodalmi székhelyének emlékezete, az ő székely és magyar utódai között századokon keresztül! fentmaradt?

Mindezeknél azonban sokkal nagyobb figyelemre méltó kétség sőt ellenvetés támadhat fel az olvasó elméjében, ha figyelembe veszi, hogy magokban ama nagy fontosságú oklevelekben, nem *Etellaka*, hanem folyvást *Etkelaka* áll, s így nem lehetetlen, hogy ezen helynév épen nem Atilára, hanem *Ethe* ősmagyar személynévre vonatkozik s annak lakhelyét jelenti. Noha Priscusék részletesen megismertetett útja, ha soha amaz oklevelek fel nem fedeztettek volna is, okszerűen és természetesen vezetne bennünket Újváros tájékára, s noha az *Ethe* személynév, igen ritkán fordul elő régi emlékeinkben: mindazáltal mégsem szabad, ama kétséget és ellenvetést figyelem és felelet nélkül hagynunk.

Én az oklevelekben előforduló *Elkelakát*, *Etkellakból!*, vagy *Ethelelakából* őszverántottnak tartom és nyilvánítom, mind azért, mert ezt nyelvünk természete a legvilágosabban megengedi, mind azért, mert *Elkelnek*, az idők folyamán *Eteley*-lyé, majd végre *Elke-lé* való változására, rövidülésére, oklevelekkel igazolt döntő példát mutathatok fel.

Egy hang sincs nyelvünkben, melynek egyszerű elmaradására, kienyészésére oly gyakori példák válnának mint az /-nek. „Dunántúl ugyanis néhol így beszélnek: *indunak*, *porának*, *nyargaanak* stb, *indul-porol-* és *nyargalnak* helyett. A palócnál az *al el* szótag *au*, éti, a barkónál ó, ö-re változik; mint: *bauta*, *eiiment*, *bála*, *önteni*. Némely vidéken az *l* egyszerűen kihagyatik, mint: *ement*, *elment*, *fament*, *fölment* helyett.”⁶¹⁾ Egy szóval: az / hangnak nyelvünkben természete az, hogy elébb *ly-* vagy *j-vé* lágyul, majd gyakorta végképen kienyészik. — Közép-Szólnok megyében egy helység, mint a toldalékban közlőit, hivatalos oklevél kivonatok V'.— All. mutatják, 1435, 1495, 1498, 1544, 1571, 1672, 11)15. években még folyvást és következetesen *Elkel*-nek íratik s nevezetik sőt még 1709-ben öntött, s ma már más község birtokában lévő harangján is *Etel* nevezet áll; azonban már egy 1617-dik évi oklevélben *Eteley*-lyé lágyultan fordul elő, ma pedig, már mint pusztá, saját vidékén is, széllire *Étke*-nek nevezetik mindenki által. Nem csak lehetséges, sőt igen természetes és csaknem

⁶⁰⁾ A nagy tudományú Domokos Lajosnak tartalmas és szelleműs bírói levele Veszprémi Istvánhoz: Pannóniáé luctus. Posonii. 1799. XXIV. I.

⁶²⁾ A magyar nyelv rendszere. Közrebocsát» a Magyar Tud. Társaság. 2. d. kiad. Buda. 1847. IC, 17. I.

⁶³⁾ A Toldalékban közlőit ezen oklevelek hivatalos kivonatát, a leleszi országos levéltárból nyertem.

szükséges képeni dolog vala lellát, hogy *Ethel laka*, vagy *Ethele laka*, századok folyamán *Elhelakává* változott át.

De vájjon még így is, nem lehetséges-e az, hogy a kérdés alatti Ethel laka, nem Attilára, hanem valamely későbbi Ethel-re, vagy Ethelére utal, mert pl. 1333-ban csakugyan fordul elő egy oklevélben: „Martinus, lilius *Ethele*, a ki bizonynyal nem Attila volt.⁷⁸³⁾

Mindezen kétségeket teljesen eloszlatja és megdönti egy régi hagyomány, mely a kérdés allatli Etel lakát, egyenesen Attila hun királylyal hozza egybeköltetésbe.

7. Egy régi hagyomány.

Jól emlékszem, hogy még gyermek koromban halottam a szomszéd H. Böszörményben, e vidéken is kevesek által ösmert ezen hagyományt:

„*Attila natus esi in Enijaddi; educalus estin Zelemér; sepullus esi in Dombegyháta.*“

Közönségesen tudva van, hogy ezen hagyománynak Engaddira vonatkozó pontja, vagyis azon hit, vagy nézet, miszerént Etele Engaddiban, — mit némelyek a mai Enyednek vélnek, — született légyen, már Bonfinnal és ő utána másoknál előfordul. Dombegyházát, mint Etele temetésének helyét, úgy vélem, hogy csak hagyomány, de minden esetre oly hagyomány tartotta fen, mely aztán későbbben, az irodalomba is óltalment, de nagyobb hitre, bizonyosan nem tehetett szert, azon már Kézánál s Thuróciál előforduló adatnál, melyszerént Etele, a mai Kajászó Szent Péter körül, olt (emeltetett el, hol Béla, Kadicsa, Köve és más hun vezérek hamvai is nyugodtak. Hogy azonban Zeleinér, mint Etele növelletésének helye, irodulmilag valahol előfordult volna: azt mindezidáig, én legalább, nem vettem észre.

Első kérdés e pontnál, mindenesetre az, vájjon nincs-e képtelenség, hagyományunknak Zelemérré vonatkozó pontjában? mert ha mór első tekintetre képtelen tartalmúnak látszanék: akkor híjában támaszkodnánk reá, söl figyelmet is alig érdemelne. — Mindazon történetíróink, kik a hunok s Etele korával némi bírálattal foglalkoztak, megegyeznek abban, hogy midőn Etele, 454. h'r. u. meghalt, nem volt sokkal több ötven évesnél, s így az ötödik század elején, tehát akkor születhetett, midőn a hunok Daciában, melyet Kr. u. 376-lal foglaltak el, már évtizedek óta megfészkeltek magukat. Nincs tehát benne semmi kétség, hogy Etelének mind születése, mind neveltetése az európai Hunniában történt.

Nem került el figyelmemet azon körülmény sem, hogy míg Bonfin Etelének születését, addig Thuróci s az őt követők, neveltetését teszik Engaddiba.⁶⁴⁾ Lisznyai Pál pedig ezen kérdést tévén fel: „Alyla vájjon Mold-

⁶³⁾ Codex diplom. VIII. 3. 711. I.

⁶⁴⁾ Ioan, de Thurocz. Chroma hungarorum. Caput. XIII. „Titulus autem suns

vában vagy Havasalföldében, avagy Erdélyben neveltetett vólt-e fel az ő gyermekségében?” Erre így felel: „Az ítélem, hogy Havasalföldében, a visigottusok között, neveltetett vélt fel, szinten a Dunavize mellett; oka ez: mert Bonfinius Lib. III. föl. 50. Alyila egykor a magyarok előtt beszélvén s peróralván, így szól: Én a Sevilláknak táborában születtem vala, fel is azon táborban neveltettem vala, s magam jó kedvemből pedig, a Duna vizét gyakorta általsztam vala. Ez a Duna vize pedig, Havasalföldé széliben vagon, sőt Havasalföldén megyen által.“ Még elébb pedig, ugyancsak Lisznyai, Etelének úgynevezett titulussal, Túróéival egyezőleg így közli: „Atylla, Isten akaratjából Bendeguznak fia, a nagy Nymródnak unokája, ki gyermek koromban Engeddi (Enged') «erü városban neveltettem, slb.⁶¹⁾ Az Etele neveltetésének helyére vonatkozó mindezen hagyományok, illetőleg vélemények azonban, melyek egymást láttatnak főlemészteni, vagy legalább meggyengíteni, mindaddig, míg a történelmi bírálattól meg nem nyerik a maguk valódi tartalmát és kellő igazoltságát, Zelemérnek, mellettük való megállhatását ki nem zárják, annyivalis inkább, mert nincs benne semmi lehetetlenség, sőt a hunok költözködő életmódjánál fogva nagyon természetes, hogy Etele, vagy akármely más hun egyéniség, nem olt neveltetett a hol született, s gyermekségének első éveiben itt vagy amott, későbbi éveiben pedig másutt neveltetett.

De mindezeknél nagyobb fontosságú kétség és kérdés hagyományokra nézve az, hogy vajjon nem Sinnitől s az ő korában, vagy ő általa napfényre hozott Stellákétól velte-e a maga eredetét; tehát, hogy vajjon bír-e e tekintetben önállósággal?

Én e kérdést lelkiösméretesen nyomoztam, de mindazoknál, kiknél a Zelcmérrre vonatkozó hagyomány régi tudomását találtam, a Sinaival és Etellakával való egybekötöttségnek legkissebb nyomát sem vettem észre.“⁶²⁾ lianc formám continebat: Attyla, filitis Bendekucz, nepos inagni Nemroth, nutrilus in Engadi, dei gratia rcx hunorum, modorain, gothorum, dánomul, metus orbis et flagellum dci.“ A „danorum“ bizonyosan „dacorum“ helyeit áll, s valóban érdekes és nagy figyelemre méltó azon különös tény, mit e tárgy körüli nyomozásaim folytán vettem észre, hogy Dania és Danus, Dacia és Dacus helyett több régi emlékekben áll. Még akkor, midőn több évvel ez előtt a wittenbergi tanulók anyakönyvivel, s az abban lévő magyar nevekkal foglalkoztam, világosan irmoki hiba eredményének tartottam e körülményt; mos! azonban, midőn egészen más tartalmú s különböző korú emlékekben is feltaláltam ezt: megvallom, hogy nem tudom mire vélni.

⁶¹⁾ Magyarok Cronicaja, melyet csinált és kibocsátott Lisznyai K. Pál debreceni schola mester. Debrecen. 1692. 14, 71, 72. l.

⁶²⁾ Ezen hagyomány ösméretének forrására nézve nem mehettem felyebb annál, mit a Kod Borbély derék magyar család egyik tisztelt tagja volt szives velem közleni, miszerint t. i. ő, magyar történetekben igen jártas, s már több évvel ez előtt elhunyt édes atyjától, ama hagyományt több ízben hallotta, de az alap és végforrás minden legkisebb megnevezése nélkül.

Hagyományunknak is, mint minden társának eredete, sötét homályban vész el. — De úgy tetszik, hogy maga a tartalom világosan mutatja hagyományunk önállóságát; mert hu Etellakából és Sinai nyomán képződött volna: akkor nem azt mondaná, hogy *Attila educatus est*) hanem ezt, *habitavit, sedem halmit*, vagy *commoratus est in Zelemér*; sőt nem Zeleinért, hanem Etelelakat nevezte volna meg, vagy egyedül, vagy legalább Zelemérrei együtt; annyivalisinkább, mert bajos feltenni Sinairól, vagy más az ő korabeli műveit egyénről, ki Etellakát ösmerte, hogy ne ösmerte volna egyszermind a Túróéinál és Lisznyainál, Etele neveltetésének helyére vonatkozólag előforduló hagyományt, s ennek ellenére merészelte volna önkényesen alkotni ezt: *Etele 'educalus est in Zelemér*.

Mindezen nézetek alapján azt hiszem, hogy a történelmi alapos sejtetem, söl valószínűség elve ellen is legkevesebbet sem vétünk, ha azt állítjuk, hogy a Zelemérre vonatkozó hagyomány, nem önkényesen és Ktellaka alapján, hanem attól függetlenül, s általunk még eddig ki nem mutálható régi forrásokból képződött, szintúgy mint Engaddi és Dombegyháza. Kcinényleui, hogy e pontnál, senki sem teendi azon ellenvetést, hogy ha a Zelemérre vonatkozó hagyomány régi volna, elő kellene fordulnia valahol az irodalomban, mert hiszen mily sok ős nemzeti hagyomány végképen kírveszhetett, a nélkül, hogy valaha az irodalomba állal ment volna; mily sokat mentett meg a végcnyészeltől, csak a derék *Ipolyi Arnold* soha eléggé nem méltányolható jeles *Magyar Mithológiája* is. Magára a Zelemérre vonatkozó hagyományra nézve is bizvást állíthatom, hogy az már évek olta haldoklásban vélt, s ha most föl nem élesztettük volna, azon egy- két, mór tisztos vénségben lévő egyénnel együtt, kik ezt régólta egyedül őrzik, néhány év múlva, valószínűen az örök feledékenység sírjába szállott volna.

Öszvefogva már, elég hosszúra terjedt saját véleményünk velejét: az röviden ide fog kimenni: miután a Priscus útleírásából kivehető és igazolható útvonal, Újváros mellé vezet, s miután e tájék teljesen megfelel Priscus jellemzésének, s miután régi oklevelek szerént e ponton állott hajdan „*Etel laka*,⁶⁷ s miután végre, egy régi önálló hagyomány Etele neveltetésének helyét ezen tájékra teszi: ha kétségtelen bizonyossággal nem is, de nagy valószínűséggel bizonynyal állíthatjuk, hogy, Attila hun birodalmi székhelye valóban e tájon volt, s így ezen véleményünknek méltán helyet kérhetünk, a magyar őstörténelmi hypothesisek különben is elég terjedelmes csarnokában.⁶⁷⁾

⁶⁷⁾ Midón Ktellaka ügyében, a nép tudomásának mezején teltem nyomozást: akadtam lioniályos nyomába annak, hogy a Zelemértől a debreceni határon keresztül s az újvárosi határhoz közel, Szoboszlófelé hosszan átvonuló egyik völgy, *Etel tölgyének* nevezetnék. Midón azonban, a másod, harmad kéziből közlésekkel meg nem elégedve, ennek is bizonyos és közvetlen forrásához akartam jutni: elenyészett

Okleveles tóldalék.

I.

Sigismundus, Dei gratia rotnanorum Rex, semper augustus, ne Hungáriáé, Bohemiae, Dalmaliae, Crnaliae etc. Rex, Fidelibus suis, Conventui ecclesiae de Lelez, salutem et graliam. Dieitur nobis, in personis Ladislai, filii Petri de *Zelcmcr*, et Dominac Esőd, consortis, ac puellae Annáé appellatae filiae ejusdem, quod cum ipse Ladislaus, aliam suam liliam, videlicet Elisabeth, Ladislao, Vice Camerario salium nostroruin de *Debrechen* nuptui tradidisset, pro eo, praesertim causa dilectionis, idein, seilicet Ladislaus, et Anthonius filii ejusdem, qui lunc sanae menüs non fuissent, portiones suas possessionarias, in possessionibus *Zelexer* praedicta, ac *Siledihaz*, *Chokathelek*, *Maiadon*, *Fyzex* et *Et he laka* vocatis, ipsi Ladis-

az egész, mint a délibáb, s még eddig nem vagyok képes igazolni azt, hogy nevezett völgy, valaha csakugyan Elel völgyének nevezetett a nép által. Ezen helynév is egy lehet azon számtalanok közül, melyek végképen és nyom nélkül elenyésztek. — Azt azonban már, egészen hiteles tudósításból állíthatom, hogy /elemér körül, müig is találnak görög aranyakat, még pedig épen II. Theodosius és Etele korából valókat is, a mi felrűgásom szerint, nem csekély fontosságú körűlmény. Végre fel kell még említenem, bogy az újvárosi határban, épen azon tájék szomszedságában, hova én Etel lakát helyeztem, esik egy K ö u d v a r nevű határ rész. Miért nevezetett ez Kőudvarnak: én cl nem képzelhetem. Annyi bizonyos, hogy a helynév régi, mert már egy pár száz évvel ez előtt, mint pusztá elfordul, s hogy helyén valaha helység lett volna, semminemű nyomok nem igazolják. Megvallom, hogy e helynévnel, valamiül a malátoni földalatti építményeknél is, gyakorta eszembe jutott Onegcsius kőfördője. Ki tudja, vájjon nem ennek valaha kihányt kődarabjaitól vehette-c nevét a Kőudvar, mely udvarnak, valószínűen a Kudarc folyamocska állal körített s határozott völtától nevezetett. — Mindezeket nem kívánom, hogy véleményem melletti érvekül tekintse a tisztelt olvasó, s magam is épen ezért, nem a szövegben, hanem jegyzetben említem fel ezeket, mint oly nyomokat, melyek. legalább első tekintetre csakugyan vonatkozni látszanak tárgyunkra, s nem lehetetlen, hogy bővebb és huzamosabb nyomozás, döntő felfedezést tehet belőlök. — A Zelemér területén pár évvel ez előtt talált igen szép és számos, celta korbóli fegyvereket, hogy lehet-e a hunokkal s az ő korukkal egybekül- telésbe hozni: szinte külön vizsgálatot és eldöntést igényelne; a nagy valószínűség azonban, ezen fegyvereket a hunok koránál jóval régibbnek mutatja; annyi azonban ebből s a több felhozott adatokból is bizonyos, hogy Debrecen vidékének, hazánk történelmi korszakának kezdetén, sőt már előtte annak, nem csekély fontossága le betett.

lao Viceamerario, pro quadam pecunia impignorasse, fassi fuissent, non tamen pro eo, ul eisdein Ladislao de Zelemer et Antlionio, dictus Ladislaus Vice Camerarius, pecuniam suam ad praemissas portiones dedisset, et assignasset, séd quod praedictus Ladislaus, ipso Ladislao de Zelemer, et Anthonio ac consorli Annáe filiae ejusdem, taliter se coram nobis obligaret, donec ipse Ladislaus Zelemer, una cum uxore, Anthonio filio, et Anna liba praedictis, et eorum successoribus viventibus nunquam, interim praefalus Ladislaus, Viceamerarius, vigore praemissarum literarum pignoratiliarum, in dominium earundem, sub poena polentiac duellaris, introire vellet. Insuper ipse Ladislaus taliter se obligasset, ul quascunque possessiones, servitiis suis mediantibus, vei titulo emptionis, et impignoracionis obtinere posset, cum eisdem in praemissis, divisiones facéré vellet, cumque ipse Ladislaus do Zelemer, unacui praedictis, praemissas fassiones fecisset, et lileras fassionales dictus Ladislaus Viceamerarius ad se habere voluisset, ibidem imaginein Sancti Regis Ladislai respiciens et demonstrans, jurasset dicendo: ut ipse omnes literas praemissas, tam suas et quascunque alias, in domuin et cistam socii sui remitieret et in eadem reponeret, et eundem Ludislaum et alios praedictos, per (idein suam datam non deciperet, si demuin idem Ladislaus Viceamerarius, diebus quibusdam proximo elapsis, receptis Uteris praemissis manibus suis, iniquitatis malitia ductus, easdem in partes diversas dilacerando, et in terrain projicieendo pedibus conculcasset, et sic praenotatus Ladislaus Viceamerarius, praenotatum Ladislaum de Zelemer, et alios praedictos, de praemissis portionibus et iuribus possessionariis excludere niteretur, potentia mediantc, in praediciuin ipsorum valde magnum. Super quo fidelitati vestrae briniler praecipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem, pro leslimonio lide dignum, quo praesente Benedictus, vel Albertus de Solinad, vel Johannes Fabiani de Parlagh, ceu Stephanus Ördögh de Arthaza, vel Abraham de Dolch, ceu Mathias de Gegen, aliis absentibus homo noster, ab omnibus quibus inrunbit, meriun de praemissis exprrialur verilatem, quam tandem nobis fideliter rescribatis. Datum Rudae, feria secunda proxima post restum Beati Emrcrici Ducis, anno Domini Millesimo, quadringentesimo, vigesiino tertio. L. S.

III.

Amids suis reverendis, Convenlui ecclesiae de Lelez: Comes *Stephanus de Dathor*, Judex Curiae Serenissimi Principis Domini Mathiae Dei gratia Regis Hungáriáe Bohemiae Dalmatiae Croatiae etc. Dueisque Austriae, itmiciam paratam cum honore! Dicitur nobis in persona egregii Michaelis de Zelemer, quomodo nonnullae litrae et lileraria instrumenta, factum portionis suae possessionariae, in pussessione Zelemer praedicta in Comilalu de Zabold) existenti habilac, quibus mediantibus idem exponens, dictum por-

tionem suam possessionariam, non foeminco seil inasculno jure pertinere debere posset comprobare, nec non factum pmetliorum *Fyzews, Maiadon* et *Ethelaka* vocatorum, omnino in eodem cuinitatu de Zabolch existentium. tangentium et concernentium, erga manus Nicolai de Chery, nec non nobilis dominae Elyzabeth, alias relictæ condam Sakames de Mtvlyad, nunc vero consortis ejusdein Nicolai, ac Demelrii et Rarlholomæi filiorum ejusdem dominae Elyzabet, ex dicto condam Salamke procreatorum habentur, quas et quæ ipsi ad saepissimas petitiones ejusdein exponentis cidein usque modo reddere non curassent, et conservarent easdem et eadein erga se etiain de praesenti. Caeteruin, circa festum ascensionis Domini proximo praeteritum, Anliionius de Parlagh et dictus Nicolaus de Chery, ricnon nobiles dominae Martha praefati Anlhonii, ac praescripti Elyzabel ejusdein Nicolai consortes, Demetrius et Rartholomæus, missi et destinatis certis ipsorum jobbagionibus in praefata Zelemer commorantibus, ad territorium praedii didi exponentis *Zylthelelt* vocati, in dicto comitatu de Zabolch existentis, habiti, ibique magnam quantitatem ejusdein praedii a parte occidentali terrarum *Chegehalom* et *Kaydan halma* appellatarum a parte possessionis *Wywaxos* vocati; item prope terras *Chegeltutha* nominatas a parte oppidi *Bez-ermen* perarari ac seminari, et ubi foenilia praedio in eodem reperissent omnino defalcari, ac quo maluissent fecissent, et per hoc easdem terras, pro se indebite occupassent, occupatasque tenerent etiam de praesenti, potentia mediante, in praejuicium et danipnum dietæ exponentis valde magnum. Super quam vestram amicitiam praesentibus pelimus diligenter, quulenus vestruin mittatis hominem, pro lestimonio tide (lignum, quo praesente cerli ex electis juratis nobilibus didi comitatus de Zabolch, quos nos, juxta vim et formam generalis novi decreti illuc Serie praesentium accedere petimus, ab omnibus nobilibus et ignobilibus, honi status honoris et honestae conditions hominibus vicinis scilicet et commetaneis praetacli praedii, ubi praemissa facta fuisse dicuntur, a quibus deceptis et opporlunum lueril, sub onere sedccim mu rear urn gravis ponderis, ab illis qui super praemissis requisili fassionem facere renuerinl, auditorale regia, immediate et irremisibiliter exigentes, ad (idem eorum coram Deo debitam, fidelitatemqu dido domino nostro Regi et ejus sacrae coronaejbservantes, tacto dominicae crucis signo praestantes, scorsim et singillatim investigantes sciant, inquirant et experiantur, ineram, plenam, atque omnimodam de praemissis, certiladinis verilalem. Qua rescita, units ex electis el juratis nobilibus didi comitatus de Zabolch, tanquam homo regius, ipso vestro lestimonio praesente, ad praefatos Nicolaum de Chery, Domirtam Elizabel consortem ejusdein, ac Demelrium et Bartholomæum filios dictae dominae accedens, admoveat eosdem, dicatque et committal cisdem verbo regio, ut ipsi praescriptas literas el literalia instrumenta ipsius exponentis reddere et restituere tneanlur. (>ui si fecerint, bene quidem, aiiouin idem homo regius, me-

moralos Anthonium de Parlagh, Nicolaum de Cliery, et alios praedictos contra annotatum exponcnlem, ad octavas festi beali Michaelis Archangeli nunc.venturi, regiam evocet in praesenliam, ralionein de pracinissis reddi-turos. Litis pendentia si qua foret inter ipsos, non obstante. Insinuans ibidem eisdem, ut sive ipsi octavis in praediclis, eoram ditto domino nostro Hege compareant, sive non, nos ad purtis comparantis instantiain, id faciemus in praemissis quod dictaverit ordo juris. Et post liaec hujusmodi inquisitionis, HC rescilae verilatis pracinissorum attestantiuin nobilium et ignobilium, quo-modo scilicet el quo ordine, et sub quibusdam formis verborum, per quem-libet corum, singillalim fuerit altestaluin, sed et evocationis et insinuationis seriem cum propriis et possessionum atteslantes, ac nominibus evocatorum, ignobiliumque conditionibus et mansionibus, ut fuerit expediens, octavas ad praedictas, praefalo domino nostro Regi, fideliter rescribalis. — Datum ftudae, feria secunda proximo, post festum sacratissimi corporis Christi. Anno ejusdem millesimo, quadrantesiino, octogesimo nono. L. S.

A konvent a maga megbízatásában még azon évben eljárt és vála-szolt. Válasza réánk vonatkozólag semmi érdekest nem tartalmazván, azt ide le nem másolom; hanem érdekesnek tartom kijegyezni azon család ne-veket, melyek a kihallgatott és névszerent elszámlált tanuk sorozatában elő-fordulnak: Palló, Ágh, Santha, Parvus, Feyes, Wedy, Paly, Halaros, Kal-mar, Czymer, Beor, Thepen, Dersy István jobbágyai Zeleméren. — Mag-nus, Zabo, Esthok, Pap,Gelsey, Zakj, Zalyo, Sebesthycn, Behan, Sam, Nemeth, Kozma, Dersy, — Parlagid László jobbágyai Böszörményben.

III.

Amicis suis roverendis, Conventui ecclesiae de Lulez, Comes *Sle-planus de Balkor* Judex Curiae Serenissimi principis et Domini Wladislai Dei gratia Hungariae, Bohemias, Dalmatiae, Croatiae etc. Kegis, nec non Wayvoda Transsylvanus et Siculorum Comes, amicitiam paratam cum ho-nore. Dicitur nobis in persona nobilis Pauli de Magh, filii nobilis doininae Margnrethae, liliae condam Benedicti de Ders, quoinodo possessio *Zelemér*, ac praedia *Zyleghat*, *Fyzes*, *Matadon*, et *Elk el aka* vocata, ad eandem possessionem Zelemer perlinenlia, omnino in coinitalu de Zabolch existen-ce . et similiter possessio Nádudvar appellata, in eodem comitatu habita, emplicia forent, jusque foemincum ita el masculinuin concnncr dignosce-rentur, ex eoque eidem p.xponenti, de iisdem possessionibus ac praediis, post praefatam Dominam Margaretham matrem ipius exponentis, filiam vi-delicet praefati condam Benedicti de Ders, portio congruens provenire de-beret, quos a nobilibus Benedicto, Stephano, Johanne, Ambrosio et Paulo, filiis condam Petri, ae Michaele lilio condam Blasy, filiis antefati condam Benedicti de Ders, fratribus scilicet eoiigenerationalibus, directam scilicet

et aequalein tertiam partem totalium portionum Miamin possessionalmin, in praenominatis posscessionibus et prnediis habitant, item quartain puellarem, nec non dotem, et res parafernales praefatarmin dominarum, Annáe aviae, ac Margaretliae matris praefati exponentis, eidem exponenli, post praefatas dominas Annám aviam et Margarethain matrem suam, de universis portio-
 tiibus et juribus posscessionariis, praefati condam Benedicti de Ders, Palris ipsius dominae Margarethae in possessionibus Gezlhered, Pelry, Bezlherecz. el Wyfalu vocatis omnino in dieto coinitatu de Zabolch existentibus, habitis, juxta regni consvetudinem provenire debentes, similiter a praefatis Bene-
 dicto, Stephano, Johanne Ainbrosio et Paulo, nee non Micliaele Clio didi eondain Blasii, successoribus scilicet antel'ati condam Benedicti de Ders, rehabere vellet lege regni requirente. Super quo amicitiam vestram praesentibus petimus, diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem, pro tes-
 timonio fide dignuin, qno praesente Gallus de Bessenevvd, aut Lnrandus de eadem, vei Doiniuicus de Perked, seu Michael de Kereeh, sive Michael de Iklod, neu Thamas nain Johannes, sin Stephanus de Apagh, aliis absentibus homo regius, ad praefatos Benedictuni Stephanum et alios praescriptos accedens, admoneat eosdem, dicatque et committat eisdem verbo regio, ut ipsi, de praetaetis universis portionibus, et juribus possessionariis praedic-
 lae possessionis *Zeletner*, ac praediorum *Zyleghas*, *Fyzes*, *Maiadon* et *E t-
 helaka*, nec non possessionis *Nádudvar*, directum scilicet et aequalein tertiam partem totalium portionum suaruii, nunc apud manus ipsoruin habi-
 (arum, portionéin scilicet ipsius dominae Margarethae matris, ac doteni et res parafernales annotatac dominae Annae aviae, et quartam puellarem ipsius dominae Margaretliae, filiae ipsius dominae Annae, matris utputa ip-
 sius exponentis, de praescriptis possessionalibus Gezthercd, Pettry, Bezt-
 herecz el Wyfalu vocatis, ul praemittitur, modo praemisso sibi provenire debentes extradere, omniuidainque salisfuctiuiiciu impeudere debeat et leneantur. Qui si fecerint, bene quidem, alioquin evocet eosdem, contra unnotalum exponentem, ad octavas festi Beati (ieorgii Martyris nunc venturi, regiam in praesenliam rutionem de praemissis reddituros. Et post haec, hu-
 liismodi amonitionis et evocationis seriem, cum amonitorum et evocatorum riominibus, terminoque assignato ut fuerit expediens, octavas ad praedictas dicto domino nostro Regi fideliter rescribatis. Datum Buduc, feria quart«
 post festum conreptionis gloriosae virginis Mariae, anno Domini millesimo. quadringeiitsimo, iioiagesiino, secundo. L. S.

Nos ilaque praerinsrlac petitioni praefati Domini Comitis Stephani de Bathor Judicis Curiae veslrae serenitatis annuentes ut tenemur, inia cum praefato Gallo de Bessenevud, homine vestrae serenitatis, unum ex nobis, videlicet fralrein Laurcnlitim presbyterum, ad praemissa fideliter evequenda, nostro pro teslimonio, duximus destinandum Qui tandem exinde ad nos re-

versi, nobis conoordiler retuleerunt eo modo: quod idem homo Serenitatis, ipso nostro leslimonio praesente, die dominico proximo anlo feslum Kathedrae beali Petri apostoli proximo practerilo, praefatos Benediction, Stephanum, Johannem, Ambrosium et Paulum, filios condam Pelri, nec non Michaelem, filium condam Blasy, successors videlicet antefali condam Benedicti de Ders, quemlibet eorum in portioné sua possessionaria, indicia possessione Petry habita, amonisset, dixissetque, et commisisset eisdem verbo vestrae Serenitatis, ut ipsi, de praetactis universis portionibus et iurilius possccsionariis praedictae possessionis *Zelemér*, ac praediorum *Zy-leghas*, *Fyzes*, *Maiadon* et *E t h e l a k a*, nec non possessionis *Nadotcar*, directam scilicet et aequalem tertiam partem, totalium portionum suarum, mine apud manus ipsorum habitant, portionéin scilicet ipsius dominae Margarethae matris, ac dóiéin et res para females, annotatae dominae Annáe uviae, et quartam puellarem ipsius dominae Margarethae, liliae ipsius dominae Annáe inatris ut puta ipsius expoucntis, de praescriptis possessionibus Gezthered, Petry, Bezlherez et Wyfalu vocatis, ut praemittitur, modo praemissn, sihi provenire debentes, extradare, omnimodamque salisfaciionem impendere debeant, el teneantur, (uos quidem, Benediculum, Stephanum Dersy, et alios praescriptos ainonitos, hujusmodi amonitioni acquiescere reuassent, ibidem relatum exstilisset, prout infra dies dataruui praesentium acquiescere recusarunt. Propter quod idem homo vestrae Serenitatis, ipso nostro testimonio praesente, ibidem et eodem die eosdem, Benedictum, Stephanum, Joannem, Ambrosium, Paulum et Michaelem de Ders, quemlibet eorum in portioné sua possessionaria in dicta possessione Petry habita, contra annotation exponentein, ad dictas octavas festi beati Georgii Marlyris nunc venturi, vestrae Serenitatis cvocassel in praesentiam, rationell) de praemissis reddituros. Datum sedecimo die diei amonitionis praenotalae, anno Domini millesimo, quadringentesimo nonagesimo tertio.

IV.

Amicis suis reverendis convenlui ecclesiae de Lelez, Comes *Petrus Gereb* de Wyngartli, Judex Curiae Serenissimi Principis damini Wladislai, Dei gratia Regis Hungáriáe Bohemiae etc. amicitiam paratam cum honore. Dicitur nobis, in persona nobilis Michaelis de Zelemér, quomodo in anno, cujus jam quarta vei ultra instaret revolulio, Illustris Dominus *Johannes Corvinus* Dux etc. nescilur quibus intenlionibus per providos Albertum Zygharlho, Valentinum Fodor, Mattlieum Dyozegy, Georgium Zabo, Ladislaum Pelyses, Mylyko Pether, Joannem Orthy, Georgium Nagh, Benedictum Sypos, Paulum Bach, Valentinum Wadwereu, Lucám Mylyko, Paulum Horvath, Johannem, Stephanum et Ambrosium Karaynik, Thomam Kewz, Georgium et Mattlieum Reih, Martinion Doczy, Bogdanum Fekethe,

Petrum Vylhy, Clemenlem Kolos, Valentinum Thorna, Georgiuin Karagli, Fabianum Kavach, Stephanum Papa, Georgiuin Doczy, Miehaelem Nagli, Amhrosium Kazylo, Berualdum Thorba, Dominicum Bathyn, Michaellem Goyza, Thomam Farkas, Johannem Mylyzo, Matheuni Bolyz, .Iohannein Lypwe, Paulum Olali, Miehaelem Dobras, Cosman Racz, Petrum Sokzerelhe, Moysum, Thomam Zamy, Stephanum similiter Zamy, Georgiuin Pellificem, Stephanum Dragus, Johannem Olah, Amhrosium Bodys, Ladislaum Parvum, Demetrium Thedyg, Petrum Borsy, et Benedictum Swga, populos et jobbagiones ejusdem in possessione sua *Wywaros*, alio nomine *Halmas* vocata, in comitatu de Zabolch existenli, eoimoranles, quasdam terras arabiles et foenilia quasi ad duo millia jugera terrarum arabilium se extendentes, inter monliculos *Uathnewehalma* et *KaydanUalma* vocatos, in territorio dictae possessionis *Zelemmer*, in ilito comitatu de Zabolch exislenlis adjacentes, a manibus ejusdem Michaelis exponentis, et aliorum fratrum suorum ad dictam possessionem *Wywaros* minus juste et indebite occupari feisset; et idem dominus Joannes Dux, per praedietos suos jobbagiones in dicta possessione *Wywaros* eoimoranles, quaedam tria praedia ipsius exponentis, *Ethelaka*, *Fytes* et *Maladon* vocata, in eodem comitatu de Zabolch existentia et habita, occupari, et ad dictam possessionem *Wywaros* annecti fecisset, prout nunc Egregius Marcus Horwalh de Kamychacz, et doinina Benigna, censors ejusdem, in quorum scilicet manus, praetada possessio *Wywaros* jam devenis.sel, per praedietos populos el jobbagiones suos, in eadem *Wywaros* commorantes, praetactas terras arabiles, ac praedia occupative tenere el uli faoerent eliam in praesentiarum. Celerum quainvis alias condam Ladislaus de praefata Zelemmer, paler praefali exponentis, dirclclam et aequalem medietatem, totalis portionis suae possessionariae in Possessione Gelse, in dicto Comitatu de Zabolch existentem el habitant, vigore quarundem literarum, obligatariarum, noliili Thomae de Zennytes impignoraverit, tarnen in anno proximo praerlrito, videlicet circa festum beati Guilt episeopi et confessoris nunc proxime praeteritum, praefalus Thomas Zennytesy, et Georgius de eadem Zennytes, nescitur quibus respectibus, de sylva grandinosa ipsorum, in territorio dictae possessionis Gelse adjacenti, plusquam viginli quinque porcos, quo ad partem ipsius exponentis, ad eandem medietateni dielae portionis successioeariae, in dicta possessione Gelse cedentes pro se ipsis minus juste et indebite uecupassent, occupatamque tenerent, el conservarent eliam modo, potenliamediantc, in praerjudicium et dampnum dicti exponentis valde magnum. Superquo amicitiam vestram praesentibus petimus diligentcr, qualenus vestrum mittatis boninem pro testimonio fide dignum, quo praesento Benedictus de Arthanhaza, aut/Pelrus de Perked, vel Paulus de dicta Arlhanlinza, sin Mattheus de Bad, aliis absenlihus homo regius, scita prius praemissorum morn verdate . evoeet pnuTa'um Markum Horvath, el alios praescrintos ad

vigesimum diem festi beati Jacobi apostoli nunc venturi, lernium scilicet celebrationis brevium iudiciorum, contra annotatum exponendum, regiam in praesentiam, rationem superinde redditurum effueceni; litis pendentia si qua foret inter ipsos, non obstante, jam l'atiscue Marco Horvath el Dominae Benignae, praescriptos ipsorum iobbagiones eisdem statuere committes, insinuans ibidem eisdem, ut sive ipsi termino in praedicto coram dicto domino nostro Kege, compareant, praescriptique Marcus Horvath el domina Benigna, didos ipsorum iobbagiones statuunt sive non, nos ad partis comparentis instantiam i<l faciemus in praemissis, quod dielaverit ordo juris. El post haec, hujus modi inquisitionis, evocationis et insinuationis seriem, cum evocatorum et statui coinissorum nominibus, terminum ad praedictum, dicto domino nostro Regi suo modo rescribalis. Datum Budae, feria quarta proxima ante Cesium Kathedrae beati Petri apostoli, anno Domini millesimo iquadringentesimo, nouagesimo, nono. I. S.

Nos itaque praesertim petitioni praefati domini Comitis Petri Gerreb, iudicis curiae vestrae Serenitatis annuentes, ut tenemur, unacum praefato domino Benedicto de Arlhahaza, liomine vestrae Serenitatis, unum ex nobis, videlicet religiosum fratrem, Mathiam, presbyterum ecclesiae nostrae conventualem, ad praemissa lideliter exequenda nostro pro teslimonio duximus destinandum. Qui tandem exinde nos reversi, nobis uniformiter relulerunt eo modo: quod ipsi in festo beatorum Tiburcii el Valleriani Marlyruin proximo praelerito, in dicto comitalu de Zabolch pariter procedendo, idem homo vestrae Sereuilutis, ipso nostro teslimonio praesente, ab omnibus, quibus decens et opportunum fuisset, diligenter inquirens, talent de praemissis scivisset et comperisset certitudinis veritalein: quod praemissa facta potentaria, contra praefatos Marcum Horvath ac Dominant Beuignam consortem ejustlem, perlala sic et suo modo, prout videlicet, et quemadmodum tenor literurum, praefati Domini comitis conlineret praescriptarum fat-la et perpatrata c.xstilisscni, liabitaque lijusmodi inquisitione, idem Ito-mo vestrae Serenitatis, ipso nostro testimonio praesente; ibidem et eodem die praefatos Marcum Honvath el dominant Benignant consortem ejustlem, io portione eorum possessionaria, in possessione *Ilalhaz* vocala haliita, contra annotatum exponendum, ad praescriptum vigesimum diem, festi beati Jacobi apostoli nunc venturi, terminum scilicet celebrationis brevium iudiciorum vestrae Serenitatis evocasset in praesentiam, rationem superinde reddituros effueceni, litis pendentia si qua foret inter ipsos non obstante, praefatosque ipsorum iobbagiones, eisdem statuere committens, insinuaselque ibidem eisdem, ut sive ipsi termino in praedicto coram vestra Serenitale compareant dictosque ipsorum iobbagiones statuunt sive non, idem dominus Comes, ad partis comparentis instantiam, id faciei in praemissis, quod dielaverit ordo juris. Datum sexto die diet inquisitionis, evocationis et insinuationis praenotatum, anno Domini siipradicto.

V.

Anno 1435. Inquisitorio pro egregio Ladistao dicto Csire ac Joanne filio ejusdem de Almos, contra Petrum de Zuna, quemdam jobbagionem ipsius Ladislai Csire in possessione *Ethel* residentem, de foro zantoviensi domum versus venientem, in libera via, more praedonio, manu armata aggredientem, et ad certam domum impellentem.

VI.

Anno 1494. Inquisitoriae et evocatoriae, pro Thoma Csire *dr* Almosd, contra Georgium Csire, de dicta Almosd, ac Joannem et Emericum, filios Christophori similiter Csire de eadem Almosd, diversas violentias eidem Thomae, in possessionibus Almosd, in Hihariensi et Per in Zolnok mediocri comitatibus existentibus inferentes, et per jobbagiones suos in possessione *Ethel* commorantes inferri currantes.

VII.

Anno 1498. Inquisitoriae pro Thoma Csire de Almosd, contra Joannem de Suran, Georgium et Davidem Zolyomy de Albes, quod diversas violentias, injurias et offensa, in possessionibus Per, *Ethel* in Zolnok mediocri, ac Vertes, Almosd, Talokd, et Diozeg, in Bihariensi comitatibus eidem Thomae Csire titatas.

VIII.

Anno 1544. Introductoriae pro magnificis Gaspare et Andrea Draghfly de Beitek, super totalibus possessionibus Pocsay et Fejerto, nec non portionibus possessionariis, in possessionibus Eiszzy, Hozsupaly, Monostorpaly, Almosd, Nagymihalyfalva in de Bihar, item Per, *Ethel*, Zentli-demeter, Uzlato, Hadad, Horvath, Zéplak, Chany, Vycza, et utraque Zopor vocatis, in de Zolnok mediocri comitatibus existentibus el habitis.

V.

Anno 1571. Introductoriae et statutoriae, pro egregio Christoforo Hagymási de Beregzo, super totalibus possessionibus Paczal et Bajan, ac portionibus in possessionibus Uztato *Ethel* et Csian, in de Zolnok mediocri comitatu existentibus.

X.

Anno 1572. Introductoriae et statutoriae pro Magnifico Christophoro Hagymasy de Beregzo, super totalibus portionibus possessionariis in pos-

scSSIONIBUS Nagy Paczal, in de Zolítok niedioci, Kis Paczal in Biltariensi, Kraszna, Bajon, Uzlató, *Elkel* el Chian vocalis in praefato Zolnok mediocri comitatibus existentibus.

XI.

Anno 1572. Introducloriae cl slaturoriae pro egregio Chrisophoro Hagymassy de Beregzo, super lolaliius portionibus possessionariis, in possessionibus Nagy Paczal, Kaszna, Bajon, Uzlató *Ethel* el Chian, in de Zolnok niedioci, ac Kis Paczal vocalis in Bihariensi, comitatibus existenslibus el habitis.

XII.

Anno 1615. Inquisitoriae pro egregio Joanne Bakos de Osgyan, Intőre nempe generosarutn puellarum Susannae et Mariae filiarum generosi Michaelis Loranlily in facto cerlorum bonorum in possessionibus Per, *E/hcl*, Czian, Zeni Demeter, Also Zápor, in Zolítok niedioci, Pochaj, Monosloros l'alyi, Hoszu Pali, Fejárto in Bihariensi, Zoboszylo, Mach, Téglás, Ebes, Köteles, Mike Perch, Ileges, Hort et Bank in de Zabolch comitatibus existentibus habitorum, per magnificum quandatn Franciscum Dobo de Ruzka possessorum, eo vero decedente in Sophiam Prinyi, post hujus decessunt vero in Jacobum Zekel condensensorum.

XIII.

Anno 1617. Transactio inter nobiles dominam Catharinam Abranify, consortem nobilis Ladislai Kun deRozaly, et inter dominam Annám Pariaigy relietam vidnam nobilis condam Nicolai Dcngeheggy, super quibusdam portionibus possessionariis in possessionibus Mino, Kelencze, Zeöchie, Felső, Also et Közép Chiahól, *Eley*, Chcögh et Keöd, in Zolnok mediocri, nec non Nyrchiahol, Gebe, Hodaz, Paráznya, llyk, Máthé Zalka, Tunyogd, Zaráz Beregh, Nagy Kocltord, Endréd, Vethes, Gyülvész, Chjazlo, et Mezotherem, et Czikofalva in Zalltmariensi, item Gemse, Beztherecz, Parlagh, Actjad, Abranfálva, Ladan et Piriche, in tle Zabolch, item Batar et Kökenyerd, in de Ugochia, item Vasad et Samson in Bihariensi, item Zelemer, Bozitha, Arthanháza, Angyalháza, Cltege, Keres Ladan, Geztred et Thysza Beö vocalis in Hevesiensi comitatibus existentibus habitis.

Tartalom

Előszó	III
Priszkosz követség! útja Eteléhez.....	5
Cantoclar, Bel, Tiraon, Benkő, Georgii	10.
Etele birodalmi székhelye Moldvában nem leheléit	12.
Otrokoci Fóris Ferenc, Szabó Károly	16
A Jász Berénybe vezető vélemény bírálata.....	18.
Ileserici és Mogyorósi	25.
A Gyulába vezető vélemény meg nem állhat	27
Pray, Sinai, Budai Ezs. stb.....	28.
Észrevételek Prayék véleményére	51.
Egy új vél e m ény;	55.
Priscusék útja, a három megnevezett folyamig.....	54.
A három megnevezett folyam:.....	57.
A Priscus Tifezas-a, a Jornandes Tibisia-ja s a Tibiscus, épen nem a Tiszát, hanem a Ternest jelenti	58.
A Priscus 'l'iza-ja, s Jornandes Tisia-ja a Tiszát jelenti	48.
A Di ókon, vagy Drcnkon és Dricca, nem lehet más mint a Maros	48.
Priscusék útja, a három megnevezett folyamon által és lul	49.
Ethel laka régi oklevelekben	52.
Ethel laka fekvése az oklevelek szeréül.....	55.
Kétségek, és azok elhárítása	56.
Egy régi hagyomány	59
Okleveles todalék	62